

Универзитет „Гоце Делчев“ во Штип
Факултет за образовни науки
Докторски студии: Училишна педагогија

Докторска дисертација

Тема: Образование и стручно усовршување на наставниците во наставата на босански јазик во Косово

Ментор:

проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева

Студент:

м-р Салија Бангоји

Октомври 2022

Комисија за оцена и одбрана

Ментор: проф. д-р Емилија Петрова-Ѓорѓева
редовен професор, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Член: проф. д-р Снежана Мирасчиева
редовен професор, Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип

Член: проф. д-р Татјана Атанасоска
редовен професор, Универзитет „Свети Климент Охридски“ – Битола

БЛАГОДАРНОСТ

Текот на работата на оваа докторска дисертација ја отсликуваше темата на самото истражување и претставува добар пример на соработка на неколку различни типови поддршка и на различни интеракции во коишто сум учествувал. Моделот на асиметрична интеракција во кој се содржани различни типови на поддршка, од когнитивна до мотивациска, го постави мојот ментор, проф. д-р Емилија Ѓорѓева, на којашто ѝ се заблагодарувам за дадената можност да учествувам во такви интеракции. Дополнителна асиметрична поддршка ми дадоа и останатите членови на комисијата, како и професорите на Факултетот за образовни науки во Штип. Им благодарам за континуираната поддршка, која во различни домени значително ја унапреди оваа работа. Им се заблагодарувам и на колешките и колегите за соработката, бидејќи и тие во голема мера дадоа свој придонес оваа дисертација да биде поквалитетна. Им благодарам на професорите и на вработените во библиотеките на Едукативниот факултет во Призрен и на Педагошкиот факултет во Битола, во кои престојував. Им благодарам што ми овозможија побргу да се снајдам во новото опкружување. Исто така им благодарам на директорите на училиштата, наставниците (учителите) и на учениците, кои учествуваа во ова истражување.

Задоволство е да се работи и да се твори во пријателска атмосфера со колешките и колегите од училиштето во кое работам, како и со колегите во училиштата во кои е направено ова истражување, им благодарам за тоа. Голема мотивациска поддршка добив и од моите родители и пред сè им благодарам што веруваа во моите избори. На крај, посебна благодарност му упатувам на моето семејство, кое со години ми даваше поддршка и секогаш беше покрај мене за да ми го олесни патот до крајната цел – доктор на науки.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	2
АПСТРАКТ	
ABSTRACT	14
1. НАСТАНУВАЊЕ НА УЧИЛИШТАТА И УЧИЛИШНИОТ СИСТЕМ	
1.1. Историски развој на училиштето	
1.2. Училиштето, институција за образование и воспитување	
1.2.1. Образовниот систем во Косово	
1.2.2. Развој на образовниот систем во Косово	Error! Bookmark not defined.
1.3. Улогата на училиштата и наставниците низ историјата	
2. ОБРАЗОВАНИЕ, КУРИКУЛУМ И ПРЕДИЗВИЦИ НА СВЕТОТ ШТО СЕ МЕНУВА	31
2.1. Отворено образование	32
2.1.1. Отвореното образование е учење за сите	
2.1.2. Отворено образование е отворено училиште	
2.2. Што се отворени образовни содржини?	38
2.3. Образовни стратегии	
2.4. Промени во системот на образование	
2.4.1. Наметнување на промени	
2.5. Предности на интерактивното учење	
2.6. Интеграција – инклузија	
2.7. Соработка помеѓу семејството и училиштето	
2.7.1. Облици на соработка помеѓу семејството и училиштето	
2.7.2. Потребата за соработка и важноста на партнерството помеѓу семејството и училиштето	
2.7.3. Значење на соработката помеѓу семејството и училиштето	Error! Bookmark not defined.
2.7.4. Развивање и зајакнување на односите помеѓу семејството и училиштата	
2.8. Предности на партнерството за сите три субјекти во воспитно-образовниот процес	
2.9. Препораки за развивање на партнерски односи за поквалитетна соработка	
3. ОБРАЗОВАНИЕ НА НАСТАВНИЦИТЕ	
3.1. Образование на наставниците пред службата	
3.2. Перманентно образование на наставниците	
3.3. Стручно усовршување на наставниците	
3.4. Компетенции на наставниците	
3.5. Систем на лиценцирање и развој на наставникот во кариерата	

3.5.1.	Лиценцирање на наставникот	
3.6.	Особини на личноста на наставникот	
3.7.	Фактори на воспитно-образовниот процес.....	
3.7.1.	Наставникот како фактор во работата на училиштето	
3.7.2.	Ученикот како фактор во воспитно-образовниот процес	
3.7.3.	Наставната технологија како фактор за успешна работа на училиштето	
3.8.	Улогата на наставникот во остварување на работните задачи	
4.	НАСТАВА	74
4.1.	Поим и суштина на наставата	74
4.2.	Фактори на наставата.....	
4.2.1.	Ученикот како фактор на наставата	75
4.2.2.	Наставникот како фактор на наставата.....	77
4.3.	Традиционална настава	78
4.3.1.	Однесувањето на наставниците во работата со учениците во традиционалната настава... 79	
4.4.	Настава насочена на учениците – современа настава	80
4.4.1.	Наставникот во современата настава	82
4.5.	Дидактички принципи	83
4.6.	Наставни објекти.....	84
4.7.	Наставни средства.....	85
4.8.	Наставни форми	86
4.9.	Наставни методи	86
4.10.	Вклучување на наставникот во наставниот процес	87
4.11.	Положбата на учениците во некогашните и во сегашните училишта	89
4.11.1.	Критика на училиштето од аспект на положбата на ученикот	92
5.	КОМУНИКАЦИЈА	Error! Bookmark not defined.
5.1.	Што е комуникација?.....	96
5.2.	Категории на комуникацијата и видови.....	
5.2.1.	Интерперсонална комуникација – наука за разговорот.....	
5.2.2.	Видови комуникација	98
5.3.	Комуникација во наставата	98
5.3.1.	Учител – двигател на комуникацијата во наставата	
5.3.2.	Невербална комуникација на наставникот	
5.3.3.	Вербалната комуникација меѓу наставникот и ученикот.....	
5.3.4.	Комуникација помеѓу учителот (наставникот) и родителот.....	102

5.4.	Повратна информација во комуникацијата	103
5.4.1.	Ефективност на повратната информација	
5.4.2.	Постапка за давање повратна информација	
6.	ПЕДАГОГИЈАТА ВО XX и XXI ВЕК	106
6.1.	Педагошки потреби и принципи	106
6.2.	Основни педагошки трендови	107
6.3.	Традиционалното и модерното во педагогијата	108
7.	КОМПЕТЕНЦИИ ЗА XXI ВЕК	109
7.1.	Компетенции за живот во XXI век	110
7.1.1.	Јакнење на когнитивните компетенции	110
7.1.2.	Јакнење на емоционалните компетенции	112
7.1.3.	Јакнење на социјалните компетенции.....	113
7.1.4.	Јакнење на работно-акционите компетенции.....	114
7.1.5.	Морална димензија на компетенциите за XXI век	115
7.2.	Што е морал?	116
7.2.1.	Теории за моралното формирање	116
7.3.	Социјализација и морал.....	117
8.	МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП.....	119
8.1.	Проблем и предмет на истражување	
8.2.	Значење на истражувањето	
8.3.	Научен придонес	
8.4.	Теориско значење.....	
8.5.	Практично значење на истражувањето	
8.6.	Општествено значење.....	
8.7.	Цели на истражувањето.....	
8.8.	Задачи на истражувањето.....	
8.9.	Генерална хипотеза.....	
8.9.1.	Потхипотези	125
8.10.	Популацијата и примерокот на истражување	
8.11.	Примерок на истражувањето	
8.12.	Методи, техники и инструменти на истражувањето	
8.12.1.	Методи на истражувањето	
8.12.2.	Техники на истражувањето	
8.12.3.	Инструменти на истражувањето.....	
8.13.	Статистички методи за обработка и анализа на податоците	

8.14.	Очекувани резултати	
8.15.	Организација и тек на истражувањето	
8.16.	Користена литература.....	
9.	АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО	
9.1.	ДИРЕКТОРИ	
9.2.	НАСТАВНИЦИ.....	
9.3.	УЧЕНИЦИ	
10.	СПОРЕДБИ.....	
10.1.	ПОТХИПОТЕЗА 1	184
10.2.	ПОТХИПОТЕЗА 2	186
10.3.	ПОТХИПОТЕЗА 3	189
10.4.	ПОТХИПОТЕЗА 4	190
10.5.	ПОТХИПОТЕЗА 5	191
10.6.	ПОТХИПОТЕЗА 6	192
10.7.	ПОТХИПОТЕЗА 7	194
10.8.	ПОТХИПОТЕЗА 8	195
10.9.	ПОТХИПОТЕЗА 9	197
	ЗАКЛУЧОК	
	ЛИТЕРАТУРА.....	
	АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА РАКОВОДИТЕЛИТЕ ВО ВОСПИТНО-ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС	
	АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА НАСТАВНИЦИ	212
	АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА УЧЕНИЦИ.....	

ВОВЕД

„Образованието би било многу поефективно доколку неговата цел би била да осигура дека до моментот на напуштањето на училиштето секое момче или девојче знаат колку од тоа не знаат и да бидат обземени со доживотна желба да го знаат тоа“

William Haley

„Единствена личност која се образува е онаа што научила како да учи и да се менува“

Carl Rogers

„Можете ученикот да го научите на лекција за еден ден, но ако можете да го научите да учи создавајќи љубопитност, тој ќе го продолжи процесот на учење додека е жив“

Clay P. Bedford

Многу проблеми се случуваат во образовниот процес, а меѓу нив е и проблемот на образование и усовршување на наставниците од основните училишта, па затоа ова е предмет на многу дискусии за подобрување на работата на училиштата и на нивните резултати. Јасно е дека без адекватен систем на образование и усовршување на наставниците не може да се остварат општествените задачи на училиштата и на останатите воспитни установи. Современата настава од наставникот бара поголем ангажман, како во наставните така и во воннаставните активности, а исто така треба

поголем ангажман и за училишните и за професионалните активности, а со самото тоа значително се проширува и традиционалната концепција на наставниците. Освен ова, промените во методите, техниките, формите, пристапите, со новата технологија се проширува професионалното образование а истовремено се создава потреба за образование на специјални профили на наставници, кои ќе бидат подготвени најсоодветно да одговорат на денешните предизвици. Училишните реформи треба да ги следат промените во системот на образование на наставниците, бидејќи без соодветно оспособување на наставниот кадар овие реформи нема да ги дадат посакуваните резултати.

Моделот на традиционално училиште треба постепено да се заменува со моделот на современо училиште, кое и на наставниот и на ученикот им дава можност за напредување и за постигнување на подобри резултати во учењето и во усовршувањето. Во современите училишта се прошируваат компетенциите на наставниците и на учениците, па можеме да кажеме дека стручните компетенции на наставниците се од огромно значење за секоја земја, бидејќи преку нивната работа се засноваат основните знаења, навики и вештини на учениците. Компетенциите на наставниците настануваат како резултат на работата за време на студирањето, кои би требало да бидат во наставниот план на факултетот. Компетенциите не се стекнуваат само тогаш, за време на студирањето, туку и подоцна. Факултетите можат со својата организирана работа да влијаат врз стекнување на компетенции во училиштата со воспитно-образовни потреби. Во последно време во Европа, па и во светот, современите образовни тенденции се насочени кон доживотно учење, а тоа е и целта на образованието во XXI век, создавање на општество на знаење.

Наставниот процес се обидува да се промени со создавање на различни стратегии, кои имаат за цел да го унапредат и да го менуваат наставниот процес. Напорите што се вложуваат зависат од многу фактори, како што се општествените односи и економскиот и културниот развој на една земја. Покрај компетенциите на наставникот, во трудот ги опфативме и најважните фактори на воспитно-образовниот процес и особините на личноста на наставникот, кои го карактеризираат наставникот во традиционалното и современото училиште и сите заедно имаат една единствена цел да се подобри образовниот процес и да се подигне нивото на знаење. Исто така и професионалниот

развој на наставниците во текот на нивната служба дава нови можности и создава нови идеи за организирање на нови видови на работа.

Кога станува збор за воспитување и образование, можеме да кажеме дека тоа одело од традиционално до современо училиште. Современото училиште го прави различно со воведување на иновации во наставата. Исто така во училиштата се гледа напредок, каде што се создава теорија на еднакви можности за сите, којашто се движи од интеграција на некои отфрлени и запоставени групи па сè до инклузија. Традиционалниот начин на настава сè уште е присутен во нашите училишта, па во иднина наставникот би требало да биде поотворен и поподготвен да воведо новини во својата работа. Темелот за успешна настава и успешни меѓусебни односи во училиштето и надвор од него зависи од тоа каква комуникација е воспоставена помеѓу наставникот и ученикот, помеѓу наставникот и родителите, помеѓу ученикот и родителите и помеѓу самите ученици. Ако комуникацијата е квалитетна и ефикасна, успехот на учениците ќе биде значително подобар. Затоа комуникацијата се смета за клучна и главен инструмент за воспитанието и образованието.

Моделите на отворено образование во училиштата што се практикуваат во последно време се сметаат за успешни, бидејќи системите се поорганизирани, ја зајакнуваат заедницата и младите, но ги поттикнуваат и другите да го испробаат овој модел, го почитуваат и го приспособуваат за да имаат корист од размена на искуства на сите што се вклучени во процесот на отворено образование, како и на кој било начин да работат на развојот на локалните заедници и општеството во целина. Особено внимание му се посветува на поединецот, без разлика дали се тоа педагози, наставници, студенти, невработени, но и на секој што може да ги воочи промените во својата средина и кој сака да влијае врз нив. Отвореното образование дава можност поединецот да учи кога било, каде било, со чија било поддршка и со помош на кој било уред.

Во овој труд сакаме да нагласиме дека како иноваци во општеството, од една страна, и како иновации во училиштата се интеграцијата и инклузијата на маргинализираните групи. „За да ја согледаме индивидуализацијата на наставата во светло на концептот на инклузивно образование, треба најнапред да направиме поимска и суштинска

дистинкција, а потоа да размислиме за проникнување на елементите од овие поими (појави)“ (Milinković, M. 2008: 8).

Семејството отсекогаш, во помала или поголема мера, влијаело врз општествените промени, а поради напредокот на човештвото доаѓа до промена на индивидуален план на родителите во поглед на потребата за ново образование, нова работа, нов статус во општеството итн. Без оглед на тоа за какви промени станува збор, тие го менуваат начинот на живот и кај родителите и кај децата. Со појавувањето на потребата за институционално згрижување на децата во воститно-образовни установи се случува некои промени и на семеен и на општествен план, што доведе до промена на работата на институциите. Самата модернизација на школството носи подобрување на образованието на родителите, кои стануваат поинформирани и поупатени во развојот на детето.

За да им овозможиме на децата подобар и поинтересен престој во училиште, важно е да се воспостави соработка помеѓу родителите и наставниците, т.е. семејството и училиштето, каде што е потребно да се вложи време, труд, да се вложи знаење, да постои толеранција, разбирање и вистинска желба сето тоа да се спроведе на дело. Бидејќи училиштето и домот се места каде што децата се воспитуваат, но и се образуваат, оваа соработка не смее да изостане, бидејќи претставува значаен фактор во развојот и успехот на детето.

Соработката помеѓу родителите и училиштата уште одамна покажа на различни форми кои во литературата се нарекуваат современи (модерни) и традиционални форми и на оваа тема се направени многу истражувања, каде што се истражува на кое ниво е таа соработка и во која мера влијае врз успехот и развојот на детето. Семејството и училиштето, како и родителот и наставникот (учителот), претставуваат најбитни субјекти во воспитувањето и образованието на детето, па затоа тие треба заеднички да бидат упатени во развојот на партнерските односи. Заради тоа во трудот ги анализираме формите на соработка, потребата и значењето на соработката, развојот и јакнењето на соработката, како и предностите и препреките во создавање на партнерски односи помеѓу семејството и училиштето. Воспоставувањето на партнерски односи позитивно влијае врз децата, чиишто семејства активно учествуваат во соработката со училиштето. Наставникот е одговорен, во голема мера, за тоа дали комуникацијата меѓу него и

ученикот ќе биде успешна или ќе најде на некои пречки и дали и во колкава мера ученикот комуницирајќи ќе постигне знаење и ќе се изгради во сестрана и позитивна личност. Ќе се јави проблем во училиштето или надвор од него тогаш кога комуникацијата не е адекватна и успешна. Повратната информација е еден показател за тоа колку е успешна комуникацијата во наставата помеѓу наставникот и ученикот и во колкава мера ученикот напредувал во наставно-образовниот процес.

Наместо еднострана комуникација (наставник – ученик), тој се труди да ги мотивира учениците да преземаат активности и индивидуално да напредуваат во согласност со нивните предзнаења и способности. Некои наставници многу споро ги прифаќаат иновациите, бидејќи се чувствуваат неподготвени користејќи ги традиционалните методи и форми на работа, додека кај некои наставници иновациите се веќе воспоставени во секојдневната практика. Иновациите во воспитно-образовниот процес подразбираат мобилност и постојано стручно усовршување на наставниците.

Без образован наставник не може да се развиваат воспитно-образовни установи. Овде ќе напоменеме дека во наставата на босански јазик во Косово наставникот нема можности да се образува на адекватен начин, т.е. да заврши факултет на мајчин јазик, како и тоа дека поради недоволен број на стручен кадар на факултетите нема отворено групи за поединечни предмети.

Затоа се јавуваат проблеми во наставата, бидејќи се ангажира нестручен кадар, кој не може адекватно да одговори на предизвиците на современото образование. Сметаме дека мошне битни се квалификациите на наставникот, неговите способности и вештини, како и мотивацијата за проширени индивидуални и професионални функции. Со ова се унапредува и процесот на самоевалуација, а со тоа се создава комплетен ученик. Низ процесот на самоевалуација, училиштето јасно ја проценува својата работа и создава јасна слика за својот напредок и презема јасни чекори и мерки за подобрување на квалитетот и на наставниците и на учениците и на сите оние што влијаат врз развојот на воспитно-образовниот процес. Покрај наставникот, како еден од важните фактори за работата на училиштето, за што подобар квалитет на работата на училиштето треба да придонесат и останатите фактори, а истовремено со тоа ќе се создаде добра основа за ученик со широки посестрани погледи на светот.

Партнер на наставникот во воспитно-образовниот процес и најважен фактор во работата на училиштето е ученикот. За да се постигне подобро функционирање на целокупниот училиштен систем, ученикот треба постојано да се поттикнува и да му се овозможи активно да учествува во училишните активности, да го објаснува значењето на вклученоста во училишните активности и да се охрабрува без оглед на тоа за каква активност станува збор, доброволно да побара негово вклучување. Посебно внимание треба да се обрне на односот помеѓу наставникот и ученикот, т.е. на доминантната улога на наставникот во однос на ученикот во сите сегменти на училишниот систем. Пријателски однос, поголем степен на толеранција и меѓусебно почитување во голема мера би придонеле за подобро функционирање на воспитно-образовниот процес, а со тоа и подобри резултати во учењето. Ученикот во училиштето има многу мал простор за дејствување и мала можност за планирање, одлучување и за слобода на мислењето. Со усвојување на Конвенцијата за правата на детето во 1989 година детските права беа, а и ден-денес се, предмет на многу истражувања, а исто така и преку нив се прави обид да се апелира и да се влијае врз сите одговорни за да се почитуваат загарантираните права на децата. Тоа значи дека децата треба да се вклучат во донесувањето на одлуки за да бидат активни учесници во училиштето. Децата треба да се третираат како активни учесници, како компетентни партнери, вклучени во сопственото образование и воспитување. Тие треба да бидат оспособени да ја преземат одговорноста за своето однесување, успех или неуспех.

Општествените групи што учествуваат во училишниот систем, наставниците, учениците и родителите, треба заеднички да тежнеат кон целта на работата и без предрасуди меѓусебно да соработуваат, почитувајќи се еден со друг. Тие треба да бидат одговорни за тоа што го работат за да може до целта да се стигне полесно и поедноставно. За честата незаинтересираност на учениците за она што се случува во училиштето фактите зборуваат дека тоа е така поради доминацијата на наставникот и неговата рамнодушност кон положбата и чувствата на учениците. Не често учениците во училиштата се незаштитени, угнетувани, казнувани. Ова најчесто се случува поради недоволното вклучување на ученикот во секојдневниот живот на училиштето, па затоа ваквата слика е наше секојдневие.

Меѓутоа, ако сакаме да создадеме „училишта без насилство“, „училишта еднакви за сите“, без оглед на разликите што ги имаме, мора да ги менуваме сопствените навики и со сопствениот позитивен пример да влијаеме врз другите да го направат истото. Поддржувајќи го авторитетот на наставникот во многу сфери би дало позитивни резултати, а функционирањето на училиштето би се променило за доброто на сите. „Наставникот стои на страната на детето, во ученичкиот простор, кој всушност е простор за заедничко учење и меѓусебно дополнување“ (Milić i Marojević 2014: 129). Секое вклучување на учениците во работата на училиштето и во сите активности може да даде само позитивен одговор и можност да се избегнат негативните случувања што го следат денешното училиште, кои не се ретки. На ученикот треба да му се даде поголем простор за дејствување, кој му е доста тесен во однос на функционирањето и одлучувањето. Како што секојдневно се вклучуваат иновации во современите училишта, така треба да се вклучуваат и учениците во училишниот систем, а со тоа ќе се подобри положбата на учениците во училиштата.

АПСТРАКТ

Постојаните промени во сите сфери на животот, вклучително и промените во сферата на образованието, наложуваат потреба од континуирано стекнување на знаења, таканаречено доживотно образование. Целта на овој труд е да се потврдат позитивните страни на стручното усовршување на наставниците. Предмет на трудот претставува примената на стекнатото знаење во практиката. Стручните компетенции на наставниците имаат огромно значење за секоја земја, бидејќи преку работата на просветните работници се темели основното знаење, навиките и вештините на децата. Современите образовни технологии во светот се насочени кон доживотно образование – учењето.

За стручното усовршување на наставниците се подготвуваат различни стратегии, чија цел е подобрување и менување на наставниот процес. Во Европа, па и кај нас, постојат многу

моделите на стручно усовршување на наставниците со цел тие да ги применат новостекнатите знаења и да ги внесат во секојдневната работа и на тој начин да го подобрат квалитетот на наставата. Исто така преку стручното усовршување се дава можност за стекнување знаења и вештини со кои ќе се обезбеди успешна соработка со училишната управа, со колегите, а ќе се создаде и адекватен однос и соработка со родителите во правилното воспитување и образование на учениците. Наставниците поради стручното усовршување користат различни програми, семинари, курсеви, работилници, конференции, истражувања итн.

Во зависност од типот на наставата и научно-технолошката револуција, се менуваат и задачите и улогата на наставниците во образовниот процес. Јасно е дека во традиционалната настава наставникот се залагал за монолог, учење напамет, репродукција на она што тој го предава, наоѓање на грешки поради оценување, додека наставникот во современата настава тежнее да ги насочи учениците кон истражување, креативност, дијалог, ги поттикнува учениците во барање на најдобри решенија во учењето, што претставува поголема слобода на дејствување на наставникот.

За односот на наставникот кон наставните задачи и кон учениците во процесот на учење го наведуваме следново: „Во поновата концепција на наставната технологија присутно е сфаќањето според кое поимот за задолжителна технологија не е веќе само група на ознаки за примена на технички медиуми во наставата, туку наставна технологија која значи и примена на различни постапки, методи, научни принципи, модели и теории за решавање на наставните проблеми, како и нови односи помеѓу наставниците и учениците во процесите на учење“ (Mate Zaninović 1988).

Одовде јасно се гледа дека предизвиците за наставниците се поголеми, како во сопствениот професионален развој, така и во стручното усовршување и подготовка на наставниот процес со нови компетенции и улоги во педагошката работа. Исто така може да се нагласи дека во образованието се поставуваат нови барања, а од наставниците се очекуваат промени, иако начинот на нивната подготовка се менува мошне споро и во помала мера. „Не е реално очекувањето дека наставникот, кој во текот на своето сопствено школување бил изложен на традиционална настава, ќе биде способен дека

утре, од улогата на наставник што ја има, поинаку ќе размислува а уште помалку и поинаку ќе работи“ (B. Vlahović i N. Vujisić – Živković 2005: 41).

Целта на овој труд е да се провери положбата на ученикот во основните и нижите средни училишта во Косово во наставата на босански јазик. Со истражувањето сакаме да добиеме увид за вклученоста на учениците во донесувањето на одлуки во училиштето, каков е односот помеѓу учениците и наставниците, каков е односот помеѓу самите ученици и каква е безбедноста на учениците во училиштето.

Како што наведовме, училиштето е место каде што сите активни учесници треба да негуваат добри меѓусебни односи за да има што подобри резултати. На ученикот треба да му се овозможи да се социјализира, слободно и одговорно да учествува во работата на училиштето, а со тоа тој ќе стекне искуство и ќе му биде од корист на училиштето, заедницата на којашто припаѓа и на целото општество.

За положбата на ученикот во училиштето, најмногу се одговорни управата на училиштето и наставниците. Тие со својот пристап можат преку разбирање и ангажирање да влијаат на создавање на училишна клима, која ќе развива соработка, почит, толеранција и одговорност. Во зависност од тоа колку ќе им дозволиме на учениците да се вклучат во процесот на одлучување и во сите училишни активности, толку ќе имаме подобри меѓучовечки односи и подобро функционирање на училиштето.

Родителите малку се заинтересирани за ова, а се многу битен фактор за сите случувања и проблеми што се појавуваат и во училиштата и надвор од нив. За сето ова влијае лошото мислење на родителите за училиштата, слабата вработеност на родителите, лошите материјални примања на наставниците, кои не се максимално посветени на училиштето и опкружувањето, каде што учениците го поминуваат времето по часовите.

Во трудот сакаме да провериме каква е положбата на учениците во наставата и дали наставата се планира според потребите на ученикот или и понатаму се користи монолог, а во некои ситуации и дијалог и фронтална форма на работа. Многу одговори ќе добиеме со набљудување на наставните часови што се одржуваат во училиштата, каде што податоците ќе ги бележиме во формулари посебно изготвени за ова. Податоците што ги добивме на часовите јасно ни укажуваат на тоа дека некои наставници не ги планираат и

не ги организираат часовите според современите наставни методи и техники за работа, туку го форсираат традиционалниот пристап во наставата, па сè уште во нашите училишта доминира фронталниот облик на работа, каде што наставникот го има главниот збор, а учениците доаѓаат до израз во помала мера и имаат помала можност да го искажат своето мислење и активно да учествуваат во работата и затоа и понатаму се пасивни примачи на факти и готови мислења. Во многу ситуации, кога станува збор за интеракција во наставата помеѓу учениците и наставникот, се случува прашањата што ќе ги постави ученикот да не се во согласност со наставната содржина и врз основа на тоа се отежнува процесот на заемно учење во наставата.

Стратегиите за соработка и облиците на работа често се спомнуваат и постои сè поголема желба за реформи во образованието, но многу тешко се отргнуваме од долгогодишната традиција. Многу педагози истакнуваат кои се предностите на активното и заедничкото учење и ги создаваат потребните материјални услови за реализација, а денешната настава наложува дека без двоумење треба што поскоро да се определиме за современа настава насочена кон ученикот.

Комуникацијата, како двонасочен процес, им е потребна на сите учесници во наставно-воспитниот процес, на наставниците, учениците, на родителите. Целта на овој труд е да опишеме на кој начин се одвива комуникацијата во училищата за време на наставниот процес помеѓу наставникот и учениците, како и родителите, кои се сметаат за битен фактор во образовниот процес, па комуникацијата со нив би била од огромна корист за квалитетот и за резултатите на воспитно-образовниот процес.

Секоја активност што ја правиме со учениците претставува некаков вид на комуникација. До интеракција и поуспешен и поквалитетен наставен процес ќе дојдеме доколку комуникацијата е вистинска и слободна. Од ова произлегува дека наставникот ќе стане модерен и успешен доколку оствари квалитетна и слободна комуникација со своите ученици. Друга важна работа во врска со успехот на комуникација со учениците е тоа што наставникот треба да биде свесен за своите можности и за своите особини и да го прифати ученикот таков како што е, со сите негови добри и лоши особини.

Ако наставникот се стреми во интеракцијата со учениците да оствари комуникација на повисоко ниво, тогаш се создава услов за поквалитетен наставен процес.

Наставникот, исто така, треба да се стреми да добие повратна информација од учениците било со вербална било со невербална комуникација или со вербална и невербална комуникација истовремено. Со добивање на повратна информација се добива впечаток дека пораката што ја испратил наставникот е примена и сфатена од ученикот и на овој начин ученикот се развива во демократска, истражувачки ориентирана и креативна личност која ги гради сопствените ставови.

За да биде образованието на сите нивоа во согласност со она кон што се стремиме, а тоа е унапредување на образованието и постигнување на поставените цели, треба да се придржуваме кон сите пропишани закони и законски одредби. Врз основа на законот за предуниверзитетско образование донесени се голем број административни уредби во кои детално се опишани правилата што треба да се почитуваат со цел да се подобри учењето и образовниот систем воопшто. Детално се обработени податоците и статистички се наведени за секоја школска година, како по број на ученици што посетуваат редовно школување, однос по пол, однос по број на ученици во однос на наставници во одделението, по постигнатиот успех спрема етничката припадност на крајот на школската година, наставничкиот кадар, т.е. квалификациите на наставниците.

Напоменаваме дека во современото општество се изработуваат стратегии што ќе придонесат за подобрување на образованиот систем. Стратегиите се планираат за период од пет (5) години. Исто така и во Косово се изработуваат стратегии од страна на Министерството за образование, наука и технологија (МОНТ). Овој стратешки план претставува основен документ за развој на образовниот систем во Косово во периодот од 2017 до 2021 година.

Со анализа на состојбата на претходната стратегија за периодот од 2011 до 2016 година се создава основа за ново петгодишно планирање коешто содржи седум тематски области што ги опфаќаат сите релевантни сегменти од образованието на Косова и тоа:

1. учество и сеопфатност
2. управување со образовниот систем
3. обезбедување квалитет

4. развој на наставникот
5. настава и учење
6. стручно образование и обука и образование на возрасните
7. високо образование.

Во овие стратегии се одредува насоката за развој на образованиот систем за одреден временски период со цел да послужи за економскиот и социјалниот развој на земјата. Секоја нова стратегија се надоврзува на претходните успеси, но се коригираат и грешките врз основа на некои неуспеси.

МОНТ исто така донесе стратегија за професионален развој на наставникот и негово напредување во кариерата, како и низа административни уредби за акредитација на програмата за стручно усовршување на наставниците. Во Косово исто така започнаа да се даваат лиценци на вработените наставници врз основа на нецелосни критериуми „коишто што имаа за цел да создадат кохерентен систем за лиценцирање и унапредување на кариерата на наставниците врз основа на нивните квалификации, искуства, стручно усовршување и учинок, систем на исплата на заработката врз основа на тие услови“ (Salija 2017: 41). Иако сето ова е убаво напишано во законите и административните упатства, сепак во практиката тоа не се применува па наставничкиот кадар се соочува со колективни тужби, кои на наставниците и на сите вработени во образовните институции им одзема енергија, материјални средства и лошо влијае врз секојдневните активности во училиштето, а со тоа и резултатите се послаби, како кај наставниците така и кај учениците.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ

Стручно усовршување, училиште, наставник, доживотно учење, професионален развој.

ABSTRACT

Constant changes in all spheres of life, as well as in the sphere of education impose the need for continuous acquisition of knowledge, the so called lifelong learning. The aim of this study is to confirm the positive aspects of the professional development of teachers. The object of this research is the application of knowledge gained in practice. Professional competences of teachers are very important for every country, because through the work of teachers are established the basis of knowledge, skills and abilities of children. Modern educational technologies in the world are focused on lifelong education - learning. For their professional development teachers prepare various strategies in order to improve and bring changes to the learning process. There are many models of professional development in Europe and in our country, with the aim that teachers use the acquired knowledge in their daily work, this way improving the quality of teaching. Also they are offered the opportunity to acquire knowledge and skills that ensure successful cooperation with the school management, colleagues, and adequate relationship and cooperation with parents in the proper education of the students. In order to develop professionally teachers use a variety of programs, seminars, courses, conferences, researches, etc. Depending on the type of teaching and scientific - technological revolution, the tasks and roles of teachers in the educational process change. It is clear that in traditional teaching teachers use the monologue, memorizing, repetition of what they say during the classes and are focused in finding students' mistakes in order to evaluate them, while teachers in modern teaching tend to guide students in research, creativity, dialogue, encourage students in finding the best solutions for learning, which represents a greater freedom of teaching activity. Teacher's ratio towards the duties and relationship with students is explained in the following lines: "In the terminology of the latest technology we see the presence of the understanding according to which the notion of the required technology is not only a group of signs for the implementation of technical media in teaching, but teaching technology means the application of procedures and methods, scientific principles, different models and theories in solving educational problems, as well as the new relationships between teachers and students in the learning process."(Mate Zaninovic, 1988).

According to this, we can clearly see that the challenges of teachers are bigger, both in educating themselves for their profession, and in professional training and preparation for the teaching process with the new competences and roles in their pedagogical work. Also, it can be

emphasized that new requirements are set in education, and changes are expected from teachers, although the way of their preparation is very slow and to a lesser extent. "It is not realistic to expect that a teacher who was exposed to the influence of traditional teaching during his own schooling will be able to think differently tomorrow, from the role of teacher, and even less to work differently" (B. Vlahović and N. Vujisić - Živković, 2005, p. 41)

The aim of this paper is to verify the position of pupils in elementary and lower secondary schools in Kosovo in the Bosnian language classes. Through this research we want to gain insight into pupils' involvement in making decisions in school as well as to find out what is the relation between students and teachers, the relationship between teachers themselves and what is the safety of students in school.

The choice of students is random both for the success they gain and for the class they attend. As we have stated, school is a place where all active subjects need to create good relationships for the purpose of better results. The pupil should be allowed to socialize, to participate freely and responsibly in the school work. Therefore, the pupil will gain experience and will benefit the school, the community to which it belongs and the whole society. The school management and teachers are the most responsible for the good position of pupils in school.

By their approach, with understanding and engagement, they can influence the creation of a climate in a school that will develop co-operation, respect, tolerance and responsibility. Depending on how much we allow students to get involved in making decisions and other school activities inasmuch we will have so much better interpersonal relationships and better functioning of the school. The parents are slightly interested and they are an important factor for all the events which come to pass both inside and outside the school. All of this is largely influenced by the parents' bad opinion about school, low employment of parents, poor teachers' salaries that are not maximally dedicated to the school and also the environment in which students spend time after school.

In this paper, we want to verify the position of pupils in the classroom and whether the teaching process is planned according to the needs of the students or the monologue is still used as well as the dialogue and the frontal form of work in some situations. We will receive many answers

by observing the lessons that will be held in schools where we will record the data in specially prepared forms.

The data we have received on the lessons show us distinctly that some teachers do not plan and organize classes according to modern teaching methods and techniques. The teachers urge the traditional access of teaching; therefore, in our schools the frontal form of work where the main word is led by the teacher is still dominant so the students are less likely to express themselves and be able to give their opinions and actively participate in the work. The students are still the passive recipients of facts and final opinions.

In many situations when it comes to interaction in the teaching between students and teachers it happens that students' questions are not in accordance with teaching content and hence makes the process of cooperative learning in the classroom more difficult.

Cooperative strategies and forms of work are often mentioned and there is a growing desire for reforms in the school system, but it is very difficult to separate from the long-standing tradition. Many pedagogues emphasize what are the benefits of active and collaborative learning and create the necessary material conditions for realization, and today's teaching requires that without hesitation we should orientate oneself as soon as possible on modern teaching directed towards the student.

Communication as a two-way process is needed by all participants in the educational process, teachers, students, parents. The aim of this paper is to describe how communication takes place in the classroom in the teaching process between teachers and students but also parents who are considered an important factor in the educational process, so communication with him would be of great benefit to the quality and results of educational process. Every activity we do with students is a form of communication. We will achieve interaction, a more successful and better quality teaching process if the communication is correct and free. From this we can find that a teacher will become modern and successful if he achieves quality and free communication with his students. Another important thing about the success of communication with students is that the teacher should be aware of his abilities and his characteristics and to accept the student as he is, with all his good and bad qualities. If the teacher strives to communicate at a higher level in interaction with students, a condition is created for the highest quality teaching process. The

teacher should also strive to get feedback from students through either verbal or nonverbal communication or both verbal and nonverbal communication at the same time. Receiving feedback gives the impression that the message sent by the teacher is received and understood by the student and in this way the student develops into a democratic, creatively oriented and creative person who creates his own attitude.

In order for education at all levels to be in line with what we strive for, which is to improve education and achieve the set goals prescribed by law and legal provisions that we need to adhere to. Based on the law on pre-university education, a large number of administrative regulations have been adopted, which describe in detail the rules that need to be followed, all with the aim of improving learning and the education system in general.

Data processed in detail and statistically stated for each school year as by the number of students attending regular schooling, the ratio by gender, the ratio of the number of students in relation to the teacher in the class, the success achieved by ethnicity at the end of the school year, teaching staff, that is teacher qualifications.

We mentioned that in modern societies, strategies are being developed that will lead to the improvement of the education system. Strategies are planned for a period of 5 (five) years. They are also being developed in Kosovo by the Ministry of Education, Science and Technology (MEST). This strategic plan is the basic document for the development of the education system in Kosovo in the period from 2017 to 2021.

The analysis of the state of the previous strategy in the period from 2011 to 2016 creates the basis for a new five-year planning that contains seven thematic areas that cover all relevant segments of education in Kosovo, and those are:

1. Participation and comprehensiveness,
2. Managing the education system,
3. Quality assurance,
4. Teacher development,
5. Teaching process and learning,
6. Professional education and training and education of adults
7. Higher education

These strategies determine the direction of development of the education system for a certain period of time in order to be in the function of economic and social development of the country. Each new strategy attaches on previous successes, but also corrects mistakes based on some failures. MEST has also adopted a strategy on the professional development of teachers and their career advancement, as well as a number of administrative regulations for the accreditation program of professional improvement for teachers. In Kosovo, licensing of teachers also began on the basis of incomplete criteria, “where they aimed to create a coherent system for licensing and career advancement of teachers based on their qualifications, experience, professional development and performance, a payroll system based on these conditions. “ (Salija, 2017, page .41). Although all this is successfully written in laws and administrative instructions, it is not applied in practice, so the teaching staff is facing collective lawsuits that deprive teachers and all employees of educational institutions of energy, material resources and adversely affect daily activities at school. the team and the results are weaker for both teachers and students.

KEYWORDS

Professional education, school, teacher, lifelong learning, professional development.

1. НАСТАНУВАЊЕ НА УЧИЛИШТАТА И УЧИЛИШНИОТ СИСТЕМ

Училиштата почнале да се развиваат пред повеќе од илјада години, но со текот на времето станувале сè поорганизирани и имале сè повеќе успеси во образовната и во воспитната работа. Првите коишто почнале да ги подучуваат луѓето, т.н. учители се појавиле пред создавањето на училиштата и тие со својата работа ја започнале воспитно-образовната работа и системското учење.

Напоредно со постанокот на човечкото општество настанувало и образованието и тоа претставува битен фактор и услов за тоа настанување. Првиот облик на оствестување на луѓето е воспитувањето и на тој начин се потврдува дека луѓето се разумни суштества. Како што наведува Трнавац, за образованието обично се вели дека е вечна и постојана општествена функција и дека се карактеризира со свесност, целисходност, систематичност и организираност. Иако сметаме дека училиштата настанале кога општествата станале сè поразвиени, сепак не можеме да кажеме дека тоа не постоело и пред тоа. Врз основа на овие факти можеме да заклучиме дека организираното образование постоело и пред да се појават првите училиштата.

Во периодот кога настанале првите институции што се соодветни на денешните училишта, настанале во црквите и манастирите. „Првите училишта биле организирани од духовни лица со намера на младите да им ги пренесат нормите, правилата и своите идеи за самиот начин на живот“ (Трнавац, N. 2005: 25). Оние што се образувале се збирале околу мудрите и учени луѓе, од коишто ги усвојувале знаењето и начинот на однесување.

Како што светот општествено и економски се развивал, заедно со духовниот развој на најстарите цивилизации, но исто така и со најразвиените, така се појавиле и првите училишта. Како што зборувал Платон: „богатите деца први влегуваат во училиште, а последни излегуваат од него“. Првите училишта што настанале имале бројни недостатоци, кои со текот на времето се дополнувале и се менувале, а истовремено станувале сè подобро уредени и поуспешни. Меѓутоа, таквите училишта кои настанале се „првите организирани училишта и првите целосни системи за образование и

воспитание и се појавиле во античка Грција, во двете тогашни најразвиени држави, Спарта и Атина“ (Каџарог, S. и др. 2003: 24).

Училиштата исто така постоеле и биле во функција на слоевите што ги основале и кои во тој период можеле да се издвојат од светот на производствената работа. Како што наведува Трнавац, постојат периоди во развојот на училиштата:

- прединституционален период – пренесување на работни искуства, обичаи и верувања во склоп на секојдневниот живот и работата на луѓето
- писарски школи – читање и пишување како основа за поширока човечка комуникација и зголемена трговска размена
- училишта „ЗР“ – читање, пишување, сметање, како основа за воспоставување на поголеми човечки заедници и проширување на пазарот
- схоластичко училиште – религија и класични јазици
- јакнење на класичното средно училиште – како израз на идејата за хуманизам и ренесанса и потреба за трговија, државна организација и уметности
- реални средни училишта – како израз на потребата за развој на природните науки и развој на индустријата
- политехнизација на училишното образование – како основа за запознавање на сите гранки на производството
- сестран развој на личноста – израз на висок степен на научно-технолошка револуција и општествени промени во прединдустриското општество.

Училиштето било во тесна врска со црквата сè до појавата на индустриското општество. Што се однесува до државата, таа со своите општи закони го контролирала школството коешто почнало помасовно да се шири и да станува значајна институција. Во овој период, економски јаките држави сакале различните училишни институции да ги обединат и врз нив да воспостават контрола, но и да направат единствен школски систем.

Иако и пред тоа се појавиле уредени училишни системи, и тоа во државите во коишто доминирале црковните закони. Зголемувањето на бројот на луѓето во светот, причинско-последична е поврзано со експанзија на школството. Трнавац наведува дека без учество на школувани луѓе и без научен кадар не би можело да се одржи и поттикне

незапирливиот раст на бројот на населението, кој врши притисок на постојано проширување на школскиот систем.

Многу промени се случувале во училиштата и во училишните системи. Како што наведуваат Круљ и соработниците, училиштата постојано се менувале и се усогласувале со општествените промени, со напредокот и со развојот на општеството, со развојот на науката, техниката и технологијата, со развојот на културата и уметноста. Често се случувало промените да се вршат внатре во училиштата, но имало и ситуации кога тие промени се вршеле под надворешно влијание, а не така ретко наидуваале и на препреки коишто во голема мера го попречувале напредокот на училиштето и на училишниот систем.

1.1. Историски развој на училиштето

Факт е дека потребата за основање на установи за подучување, т.е. институционализирање на воспитувањето и образованието, што се стекнува во денешното училиште, започнало уште пред повеќе од илјада години. За да се дојде до основање на училишта, првенствено било потребно да се едуцира населението. Иако не мора да значи дека во претходниот период немало воспитување или организирано образование. Проблемот е во тоа што училиштето се поистоветува со организираното воспитување.

За појавата на училиштата влијаел и фактот што луѓето веќе создале одредено ниво на знаења, вештини и навики, кои не можеле да им ги пренесат на младите низ секојдневните активности и работата, туку можеле да им ги пренесат само во организирани услови, т.е. во училишта. На самиот почеток на нивното создавање, училиштата се јавуваат во функција на оние општествени слоеви коишто ги создаваат со цел работата да стане попродуктивна. Факт е дека првите училишта се појавиле во богатите општества. Како што наведуваат Трнавец и Ѓорѓевиќ (2013), училиштето сè уште е последица отколку причина, додека во новиот век училиштето ќе стане причина за економски просперитет на некои општества.

Во Косово, по Втората светска војна се пристапило кон создавање на услови за побрз развој на образованието. Се отвораат педагошки курсеви, каде што се создаваат, т.е. се оспособуваат првите учители, сè до моментот на отворањето на првите учителски школи. „Првата учителска школа во Косово е основана во септември 1945 година во Приштина“ (Kosanović, D. 1989: 77). Привилегија за учење во овие училишта првенствено имале младите луѓе коишто се истакнале во народноослободителната борба. Како и секој нов почеток, така и ова училиште се соочувало со низа тешкотии, почнувајќи од самиот објект, кој што бил делумно приспособен за оваа намена, па сè до недостигот од учебници, планови, програми и од мебел. Анализирајќи ги податоците за напредокот на училиштата во Косово, доаѓаме до податоци дека на училиштата им се придавало посебно значење со цел да се обезбедат поквалитетни учители. Во врска со тоа е и „донесениот Закон за педагошки академии во 1973 година“ (Kosanović, D. 1989: 81).

На сите им е потребно училиште, без исклучок и како што истакнува Ј. А. Коменски во своите трудови: „На училиште не треба да одат само децата на богатите и на истакнатите луѓе, туку на училиште треба да одат сите деца, и тие со благородно потекло и буржоаските деца и богаташките и сиромашните, момчињата и девојчињата од сите градови и села“. Во текот на својот развој училиштето постојано се менувало и се надополнувало, како што Трнавац и Ѓорѓевиќ ги истакнуваат во својата книга основните точки на поддршка во развојот на училиштата (Trnavac i Đorđević 2013).

По Коменски, голем поддржувач на основните училишта е Јохан Хајнрих Песталоци, кој ги одредил содржините на образование на народните училишта. Вовел настава на мајчин јазик, од наставниците барал да ги запознаат детските психички способности, а како многу важна работа е тоа што барал децата да се осамостојат. Како што дополнува Лав Николаевич Толстој дека треба да се воспитува без угнетување на децата и занемарување на нивните интереси, т.е. слободата. Така тој создал училиште без присила.

Некои од функциите што треба да ги исполнат училиштата во својата работа, а се значајни за развојот на децата (учениците).

1. Социјализација на учениците. Не е доволно оваа функција да ја гледаме само преку детското дружење, преку нивните меѓусебни односи, туку на секое дете

треба да му се даде можност да учествува без создавање на социјални класи. Германскиот педагог Х. Шелски (1957) училиштето го нарекува „место за доделување социјални шанси“.

2. На децата да им се осигура безбедноста додека се на училиште.
3. Осамостојување на учениците, како многу битна функција на учениците.

Кога детето самостојно ги извршува своите задачи, училиштето го доживува како свое, а тоа влијае како поттик на патот кон неговиот успех. „Самостојниот успех ја зголемува самосвеста, самоактивноста и самоангажирањето (Каџаров и Vilotijević 2005: 47).

1.2. Училиштето, институција за образование и воспитување

Училиштето е институција во која детето за првпат ја воочува разликата помеѓу работата и слободното време, место каде што мора да ги прифати правилата на училиштето. Од тој момент училиштето станува реален свет за детето, негова стварност и негово секојдневие. Педагозите Саит Качаров, Радивоје Кулиќ и Раденко С. Круљ, училиштето го посматраат од перспектива на неговите две значајни функции: педагошката и општествената. Бидејќи општеството се демократизира, очигледно е дека овие односи во општеството го демократизираат и училиштето. Колку и да е училиштето демократизирано и достапно за секого, самото тоа создава т.н. општествени класи.

Германскиот педагог Шелски (H. Scelsky 1957) училиштето го нарекува „место за доделување социјални шанси“. Училиштето е место каде што се стекнуваат навики, се стекнува самосвест, самоактивност и самоангажирање. Училиштето највидливо се огледува (олицетворува) во наставникот, бидејќи без менување на наставникот нема менување на училиштето. Според тоа, наставникот треба да дејствува со својот личен пример ако сака да го постигне она што сака да го постигне од учениците. Д-р Бошко М. Влахивиќ смета дека „училиштето традиционално е извор на нови прогресивни идеи, силен фактор, кој наспроти општествените и други ограничувања, влече кон напред,

отвора перспективи, влева оптимизам, насочува кон она што е подобро, понапредно, похумано, создава услови за развој на човекот и на општеството.“

Покрај наставникот, важен фактор за постигнување на подобри резултати е и местото каде што се одвива наставата, што кај нас е на многу загрижувачко ниво. „Врз основа на статистичките податоци се гледа дека за разлика од 2004/2005 година, во 2005/2006 година бројот на образовни установи во Косово се зголемил за 18, а во наредната учебна година овој број на градби е очигледно помал, скоро симболичен, каде што имаме само 8 нови објекти. Овој тренд на изградба на училишта продолжува и во голема мера се создаваат подобри услови за работа“.

Меѓутоа, оваа ситуација некогаш помалку, некогаш повеќе е подобрена со појавата на приватните образовни установи. Не треба да се негираат постигнатите резултати кои се во пораст, поправка и реновирање на школските објекти, но сепак клучен проблем во образованието останува проблемот со училишниот простор, почнувајќи од капацитетот, што подразбира еден метар квадратен за еден ученик, па до квалитетот на наставните материјали.

Поради недостиг на училиштен простор, наставата во Косово се одвива во повеќе од два објекти. Во 6,8 % од училиштата, односно во 7,93 % од училиштата од основното и од нижото средно образование, наставата се одвива во три или четири смени, особено во урбаните средини“ (<http://masht.rks-gov.net/statistikat>), (2015).

Врз основа на овие податоци јасно се гледа дека наставниот процес во некои училишта е тежок, но секојдневно се работи на подобрување на условите за работа во сите средини, каде што се градат нови училишни згради и за секој ученик ќе се обезбеди доволно простор за работа, со што ќе се даде шанса за работа во подеднакви услови за сите, а со тоа очекуваме поголема ангажираност и подобри резултати. Ако образованието се сфати како приоритет на денешниот свет, тогаш без двоумење дадете свој придонес, како во креирање на образовниот систем, така и во спроведување на дело на сето она што го прави образованието темел за напредокот на општеството.

1.2.1. Образовниот систем во Косово

Задолжителното образование се однесува на задолжително образование што е регулирано со Законот за основно и средно образование, за оние што завршиле деветто одделение во основното образование (5+4) или за оние што завршиле осумгодишно образование по стариот систем (4+4) пред 2002/2003 год. Според дефиницијата на МОНТ, основното образование обично завршува по пет години, додека нижото средно образование завршува по девет години. Врз основа на ова, задолжителното образование според новиот образовен систем во Косово претставува завршувањето на нижото средно образование, според меѓународните стандарди (норми). Граѓанинот за да може успешно да се вклучи во општествениот живот и да го започне своето професионално образование, тоа се подразбира под основно образование и воспитување. Тоа претставува уставно право и обврска на сите граѓани. Основното образование и воспитување може да се реализира во основните училишта, но и во училишта и одделенија за основно образование за возрасни.

Во Косово основното образование е задолжително за сите деца, без разлика на која заедница ѝ припаѓаат, и тоа, од 6 до 10 години (т.е. ниво 1, 1–5 одделение) и нижо средно образование од 11 до 14 години (т.е. ниво 2, 6–9 одделение). Што значи дека тука, во Косово, задолжителното образование трае девет години.

Основните услови за стекнување на основно и нижо средно образование и воспитување ги обезбедува државата Косово. Тука спаѓаат: училишна опрема, соодветно територијално уредување и достапност на училиштето, наставен кадар, соодветни стручни служби за функционирање на училишниот систем, учебници. Задолжителното образование на ниво на државата функционира во јавни и нејавни училишта (лиценцирани). Врз основа на Статистиката за образование во Косово 2014/2015, што ја објавува МОНТ, во земјата има 985 училишни установи за основно и нижо средно образование, од кои 28 училишта се на босански јазик, а неколку училишта се т.н. мешани училишта, во кои наставата се одвива на повеќе наставни јазици.

Според последните податоци, наставата во основното и нижото средно образование ја следат вкупно 224 429 ученици, од кои 3 175 ученици следат настава на босански јазик.

На овој број ученици им предаваат 20 907 наставници, каде што бројот на вработени наставници во наставата на босански јазик изнесува 469. Односот наставник : ученик во оваа школска година изнесува 13,5 ученици на еден наставник. Секојдневната миграција на населението во голема мера влијае врз промената на бројот на ученици во училиштата, а тоа го прави образовниот процес сè помалку успешен, бидејќи во одделенијата остануваат мал број ученици. Кон овој проблем се надоврзува и слабата мотивација на учениците за учење, но и вклученоста на ученици со посебни потреби во истите одделенија, без да се направи индивидуален образовен план приспособен на децата според нивниот хендикеп. За да се надмине овој проблем, во одделенијата треба да се воведат стручни лица (психолози, логопеди, педагози) или асистенти, кои ќе им посветат поголемо внимание на учениците за да го достигнат максималното можно ниво на образование и воспитание.

Анализирајќи ги податоците (<http://masht.rks-gov.net/sr/statistikat,2008>) во врска со бројот на училишта, бројот на ученици, бројот на наставници, почнувајќи од учебната 2004/2005 година, тој број се менувал. Во тој период работеле 944 училишта, од нив на босански наставен јазик во основното и нижото средно образование работеле 11 училишта, 16 училишта биле на горански наставен јазик и 16 биле т.н. „мешани училишта“. Бројот на ученици во тој период изнесувал 327 207, од нив 315 699 биле Албанци, 4 363 биле Бошњаци, 642 – Горанци, 2 365 – Турци, 2 231 – Ашкали, 1 008 – Роми, 859 – Египќани, 38 – Хрвати и 2 ученици спаѓаат во останати.

На овие ученици им предавале 17 009 наставници, а односот тогаш бил 19,2 ученици на еден наставник. Врз основа на овие податоци можеме да заклучиме дека бројот на образовни установи, т.е. училишта за основно и нижо средно образование се зголемил за 41, но бројот на ученици во сите заедници се намалил, па поради тоа се вработени помал број наставници. Што се однесува до институциите од предуниверзитетското образование, тука спаѓаат и вишите средни училишта за сите заедници во Косово.

По завршување на деветтото одделение (основно и нижо средно образование), учениците преминуваат на ново ниво на образование, т.е. вишо средно училиште. Во ова училишно ниво спаѓаат гимназиите и стручните училишта со различни профили. Учебната 2006/2007 година го обележува завршувањето на имплементацијата на новата структура

на образование, 5+4+3/4. Во вишото средно образование во наведената школска година имало 13-то одделение во гимназиите, општа насока и во поголемиот број насоки и профили на стручните училишта. Ако се из земе 13-тото одделение, бројот на ученици се зголемил во повеќето општини во Косово.

Врз основа на статистичките податоци на МОНТ, во учебната 2004/2005 година во вишото средно образование наставата ја следеле 60 760 ученици, во учебната 2005/2006 – 74 781 ученик и во учебната 2006/2007 – 88 691 ученик, што ја потврдува нашата претходна констатација дека се зголемил бројот на ученици, меѓутоа не и во наставата на босански јазик, особено ако се спореди учебната 2004/2005 со 2006/2007 година, бројот на ученици, а посебно од женски пол, опаднал од 5 234 на 4 504 ученици.

Гледајќи ги податоците на МОНТ од 16 јануари 2016 година, за учебната 2015/2016 година во вишите средни училишта бројот на ученици изнесувал 86 376, од кои 50,2% учеле гимназија, а 49,8% биле во стручните училишта. Од вкупниот број ученици, 4 302 следеле настава на босански јазик. На учениците во вишите средни училишта им предавале 5 275 наставници, каде што односот наставник : ученик изнесува 15,9. Ги приведуваме и податоците за учебната 2020/2021 година, каде што вкупниот број на ученици во вишите средни училишта изнесува 70 742, а од нив 764 ученици следеле настава на босански јазик. По завршувањето на вишото средно училиште се полага матурски испит, кој за првпат се вовеле во учебната 2005/2006 година. Услов за упис на факултет е завршено вишо средно образование и положен матурски испит, како и полагање на приемен испит.

1.2.2. Развој на образовниот систем во Косово

Образовниот систем во Косово по 2008 година поминал низ многу промени. Една од најважните е пренесувањето на компетенциите од централно на општинско ниво, а потоа и на самите училишта. Компетенции за финансирање, професионален развој, како и компетенции за обезбедување на квалитет на образованието добија и општините.

Министерството за образование, наука и технологија (МОНТ) е одговорно за обезбедување на квалитет на школскиот систем. Значајно место во развојот на образовниот систем во Косово има изработената Рамка на новиот курикулум (новата наставна програма) на Косово (МОНТ, август 2011 год.), каде што се усвоени пристапите и компетенциите коишто се засноваат на настава и учење, а сè со цел да се решат потребите на учениците во нивниот професионален развој за да ги достигнат стандардите на учениците за 21 век (види: Наставничка професија за 21 век, 2013)

Визијата на образованието во Косово, која се промовира со Рамката на курикулумот во Косово, е на секој поединец да му овозможи да стане независна личност, да ги исполни своите животни потреби и со своите постапки да придонесе за напредокот на заедницата, општината и на целокупното косовско општество. Со визијата за образование во Косово и со политиките врз кои се заснова Рамката на новиот курикулум во Косово се опфатени клучните компетенции коишто се предвидени за образовниот систем во Косово, кои ќе ги дадат конечните резултати во образованието.

- Компетенции за комуникација и изразување – ученикот станува успешен комуникатор
- Компетенции за размислување – ученикот станува креативен и критички мислител
- Компетенции за учење – ученикот станува успешен ученик
- Компетенции за живот, работа и животна средина – ученикот станува продуктивен и придонесува за косовското општество и другите општества и нации
- Лични компетенции – ученикот станува здрава индивидуа, која донесува мудри одлуки
- Граѓански компетенции – ученикот станува одговорен, активен и граѓанин што учествува.

Компетенциите јасно ја отсликуваат вредноста на личноста што ќе помине низ образовниот систем во Косово и ќе може да се справи со предизвиците што ги бара неговата професија и општеството од него. Затоа треба да се трудиме и од надлежните да бараме што подобро и поквалитетно образование за сите, бидејќи со тоа ќе имаме и подобри и поквалитетни кадри, а со самото тоа и поуспешно општество.

1.3. Улогата на училиштата и наставниците низ историјата

Професијата наставник и наставничката струка се сметаат за стара професија, што е потврдено со бројна литература. Професијата наставник се појавила пред неколку илјада години. Многу литератури укажуваат на тоа дека првите учители биле свештеници во Египет, Кина, Индија и во други земји на Стариот Исток. Исто така, во римското и во атинското општество и во нивните воспитни системи, во голем број училишта учителите биле во различни состави, т.е. зависело од училиштето во коешто ги подучувале младите. Мате Заниновиќ вели дека често имало учители од редовите на образованите робови, главно странци. Ова што го наведовме во врска со наставниците странци во Спарта не се согласувеле па од своите редови ги бирале најугледните луѓе за да ги воспитуваат помладите генерации.

Положбата на учителите во Атина и во Рим се разликувала од положбата на учителите во Спарта. Нивните учители биле платени за работата што ја вршеле. Но и покрај тоа, како што наведува Заниновиќ, многумина од нив живееле во беда и без почит.

Во делото „Institututio oratoria“, Квинтилијан наведува дека учителите треба да бидат високообразовани и морални луѓе и да ги поминат сите степени на настава, од елементарна па сè до реформска школа. Учителот на овој начин би стекнал искуство во практичната работа и би се стекнал со методска способност. Податоците што ги наоѓаме во историјата на педагогијата ни овозможуваат да ја следиме појавата на учителската професија од најстарите времиња, а посебно кога настануваат првите училишта, институции во кои се воспитувало и се образувало.

Можеме да кажеме дека од појавата на првите институции за подготовка на учители, магистри и доктори во средниот век, професионалното образование на идните учители се состоело од изучување на одредени науки. Во тој период настанале и првите универзитети, каде што организирано се подготвувал наставниот кадар.

Во XVII и XVIII век во европските земји се случуваат многу промени во општествените односи, техниката, но и во школството и педагогијата. Косановиќ истакнува дека осумнаесеттиот век со право се нарекува педагошки век и дека претставува нова ера во развојот на просветата и во решавањето на проблемите на воспитување и образование. Во овој период се појавиле и големи критики за училиштата, а посебно се истакнувале просветителите коишто остро го критикувале схоластичкиот систем на воспитување, сталешкиот карактер на училиштата, но се залагале и за нови училишта кои би биле бесплатни, задолжителни и заеднички за сите.

Заради големиот број војни, училиштата, но и учителите биле во многу лоша положба. Често заради тоа не биле во можност да работат, па нивните активности се сведувале на помош на семејствата што имале тешкотии, практично се занимавале со општествено корисна работа. Посебно ќе напоменеме дека училишните реформи во европските земји започнале за време на Втората светска војна, кога било покренато прашањето за бесплатни училишта и демократизација на училиштата.

Овој процес продолжил по Втората светска војна и во Југославија. Во тоа време учителските школи траеле пет години, освен во Србија, Косово и Македонија, каде што траеле четири години. „Системот на образование и воспитание во овие учителски школи речиси е целосно идентичен со системот и начинот на воспитание во предвоената учителска школа“ (Kosanović, D. 1989: 73). Дотогаш на образованието не му се посветувало големо внимание, како што е во современиот свет, каде што се смета „како на факт дека образованието во современото општество, во услови на најновата научно-технолошка револуција, е најзначајниот фактор во економскиот развој и најважен елемент на општествените промени“ (Zaninović M. 1989: 326).

Имајќи ја предвид потребата за што поквалитетен наставен кадар, освен за учителите потребно е и образование на наставниците кои ќе им предаваат на учениците во повисоките одделенија на основите училишта. Се отвораат вишите педагошки школи, во Приштина во 1958 година е отворена првата Виша педагошка школа, а во 1960 година, исто така во Приштина, е отворен Филозофскиот факултет. Од овој период јасно може да се воочи прогресот во развојот на образованието и воспитанието во Косово. За многу

кратко време се отвораат уште виши школи и факултети, па во школската 1975/1976 година работеле 7 виши школи и 9 факултети.

Брзиот живот, брзите промени во науката, технологијата и општествените односи, како и зголемените барања на луѓето за современо образование, забрзаниот развој на техничките средства за учење доведуваат до конфликт помеѓу традиционалните содржини и техники на работа со современите. Затоа има кризи во образованието. Очекуваме дека тоа е минлива фаза и дека што поскоро ќе дојде до значајни промени во улогите на учениците и училиштата во создавање на здрава општествена средина која ќе донесе подобро утре за сите.

2. ОБРАЗОВАНИЕ, КУРИКУЛУМ И ПРЕДИЗВИЦИ НА СВЕТОТ ШТО СЕ МЕНУВА

Современите општества и образовни системи може да го сметаат образованието како едно од најголемите богатства и максимално ги користат сите потенцијали за да им помогнат на луѓето полесно да се справат со предизвиците што ги носи современиот свет. Како што е наведено во извештајот на Делор (Delors Report) на УНЕСКО – „Образованието е внатрешно богатство“ (UNESCO, 1996) и во согласност со современите светски тенденции, наведува четири столба на образование:

- да научи како да знае
- да научи како се работи
- да научи како да опстане
- да научи како да се живее со другите.

Сепак, УНИЦЕФ објавува дека постои и петти столб на образование, а тоа е да се научи како да се менуваме себеси и своето општество. Ова е знак дека не треба да ја прифатиме реалноста таква каква што е, туку треба да ја менуваме користејќи ги способностите стекнати во текот на образованието. Едно од најважните средства за обезбедување на квалитетно образование, но и образование за сите, без оглед на нивните разлики, е Курикулумот. „Курикулумот како отелотворување на кохерентната артикулација на

намери и цели, содржини и методи на настава и учење и основа за оценување и евалуација“ (Рамка на новиот курикулум на Косово, 2001). Курикулумот придонесува да се овозможи развој на поединецот а и на општеството во целина. Затоа развојот на курикулумот треба да биде резултат на сестран и одговорен процес во којшто ќе учествуваат сите што се оговорни за тоа.

Овде ќе ги споменеме и функциите на училиштето, кои во современиот свет мора да се разгледаат повторно. Места каде што учениците не треба да се преплавуваат само со готови информации и факти кои им се нудат за нивните потреби, туку да им се овозможи лично да се развиваат и стекнатото знаење да го користат во различни ситуации, на покреативен начин да ги решаваат проблемите, а во исто време да го развиваат општеството, училиштата. Затоа училиштата треба да бидат места каде што учениците на системски начин ќе бидат изложени на процесот на учење, во кој тој ќе биде „насочен не само според информациите, туку поеднакво треба да обезбедува знаење, вештини, вредности и ставови. Во многу литератури се соочивме со тоа што воспитно-образовниот процес треба да биде насочен кон ученикот, а Рамката на наставната програма на Косово од 2011 година ни дава некои упатства што треба да ги користат наставниците преку употреба на методи насочен кон ученикот. При планирањето на часовите, наставникот секогаш треба да ги има на ум принципите на Рамката на новиот курикулум на Косово. Овде ќе нагласиме дека принципот заснован на компетенции има важно влијание врз наставата во училиштата и зголемена автономија и флексибилност на ниво на училиште, сеопфатност, но и одговорност и отчесност.

2.1. Отворено образование

Во поново време сè почесто се зборува за отворен пристап до образование, каде што се користат термините отворено образование, отворени курсеви, е-учење, отворени образовни ресурси, кои меѓусебно се разликуваат. Отворените образовни ресурси како поим првпат ги употреби УНЕСКО во 2002 година на нивниот форум. Како што наведува Батчер, отворените образовни ресурси не може да се поистоватат со отвореното учење

или со отвореното образование, бидејќи тие не се ограничени на отворено достапни ресурси во образованието, туку под отворени образовни ресурси се подразбира имплементација на севкупниот онлајн систем на отворено образование и оспособување насочено кон ученикот и неговите потреби, совладувајќи какви било препреки.

Отвореното образование заедно со отворените образовни ресурси сметаме дека во голема мера ќе придонесат за да се надминат разликите помеѓу богатите и сиромашните, како помеѓу луѓето така и помеѓу државите, како и за подобрување на квалитетот на образованието и поголемо вклучување во самостојното образование.

Можеме да кажеме дека отворениот пристап е од посебно значење за успешен развој на науката, бидејќи го забрзува протокот и достапноста на информациите, го поттикнува, овозможува и го забрзува мултидисциплинарното истражување, ја зголемува видливоста и влијанието на постигнатите резултати, истовремено го поттикнува нивниот квалитет и релевантност. „Отворениот пристап е слободен, бесплатен и има непречен онлај пристап до дигитални и образовни информации и содржини, кои овозможуваат читање, складирање, дистрибуција, пребарување, преземање, индексирање или друго законско користење на тие информации и содржини“ (Bekić 2012: 4). Исто така, Бекиќ истакнува дека треба да се подигне свеста за тоа колку е важно и кои се предностите на отворениот пристап не само за академските граѓани туку и за пошироката заедница.

Како што наоѓаме во литературата, отвореното образование е пред сè наменето за поединецот, без оглед дали се тоа педагози, наставници, студенти, невработени, но и за секој кој може да ги воочи промените во својата средина и кој сака да влијае врз нив. Бидејќи поимот „отворено образование“ е понов во литературата, накратко ќе го објасниме овој поим. Честопати во многу земји се случува образовниот систем да се менува, но концептот на отворено образование „претставува одговор на предизвиците што глобалното општество му ги поставува на школскиот систем“ (Tobudić, S. и сор. 2011: 10). Овој процес на отворено образование се појавил во САД – во триесеттите години на дваесеттиот век, како и во Велика Британија, додека во западна Европа, иако имало обиди, дури пред крајот на дваесеттиот век овие модели биле поддржани од страна на власите во некои земји. Многу донатори и невладини организации дале придонес да заживее концептот на отворени училишта и во земјите од источна и од североисточна

Европа, преку процесот на демократизација на економските и општествените институции.

2.1.1. Отвореното образование е учење за сите

Да тргнеме од народната поговорка која вели – човекот се учи додека е жив и во тој контекст наведуваме дека тоа е всушност еден од основните принципи на отвореното образование, каде што сме изложени на континуирано учење во текот на целиот живот. Некои го поистоветуваат образованието само со формалното образование и периодот од животот поминат во училиште. На мислење сме дека учењето треба да го сфатиме како потреба за доживотно учење за сите, без оглед на возраста, потеклото, имотната состојба, потребата, статусот во општеството за да може што полесно да се преземе контролата над својот живот и да може да се донесуваат одлуки што се однесуваат на сопствената иднина.

„Отвореното образование на сите индивидуи им овозможува да учат каде било, на која и да е возраст, со помош на кои и да е уред и со чија било поддршка“ (Европска комисија, 2013). Кај отвореното образование можеме да зборуваме и за тоа дека може да се користат различни материјали за учење, односно содржини, кои во литературата се среќаваат под името „отворени образовни ресурси (содржини)“ (ОЕР). ОЕР се материјали за учење, поучување и истражување и сите други едукативни материјали кои се јавно достапни и достапни под отворена лиценца која овозможува бесплатен пристап до тие материјали, нивно користење, адаптација и редистрибуција“ (УНЕСКО 2012).

Како што наведуваат Тобудик и соработниците, отвореното образование се заснова на фактот дека „клучот за решавање на проблемите во одредена заедница лежи внатре во таа заедница“. Човекот учи постојано и од секого преку меѓучовечките односи. Иако тие неформални вештини не се стекнуваат во училиштата, но во голема мера му помагаат на поединецот успешно да ги оствари меѓучовечките односи во општеството. Ваквите вештини потребно е да се искористат и да се усовршат, каде што улогата на учителот

станува многу значајна, а учителот станува личност која го поттикнува знаењето, а истовремено тоа е и концептот на отворено образование.

„Отвореното образование претставува целосна и соодветна употреба на сите ресурси во смисла на капацитетите, материјалите и услугите“ (Tobudić, S. и сор. 2011: 11). Сите образовни установи и сите нивни капацитети треба максимално да се искористат од страна на сите личности во заедницата, а особено родителите треба да бидат вклучени во работата на училиштето за да можат со своето знаење и со своите вештини да придонесат за напредок на образованието. Со ваквиот пристап и придонес, отвореното образование на сите членови од заедницата им овозможува да носат одлуки за својата судбина во заедницата во која живеат.

Една од најважните работи на отвореното образование е зајакнување на сите граѓани за да имаат јасна слика за своите можности, но истовремено да се стекнат со вештини коишто ќе им овозможат непречено вклучување во општеството. На тој начин ќе зајакне целата заедница. Ако се зајакнат самите себеси, тие стануваат подготвени да работат на решавање на проблемите што се појавуваат во заедницата.

2.1.2. Отворено образование е отворено училиште

Како што неколкупати споменахме, во некои трудови од педагогијата, традиционалните училишта се стремат кон промени, посебно осврнувајќи се на фактот дека тие се затворени и насочени кон реализација на планот и програмата и вниманието е насочено кон наставникот како главен фактор во наставниот процес. Концептот на отворено образование и неговите цели најдобро може да се имплементираат ако традиционалните училишта се трансформираат во отворени училишта, каде што треба да се разбере важноста за вклучување во образованието, за поефикасно образование на децата, како и на семејството и животната средина.

Многу фактори зборуваат во прилог на тоа дека училиштата се најпогодни за спроведување на програмата за отворено образование, иако кај некои автори наоѓаме дека

и други институции може да се отворат кон заедницата. Еве неколку причини зашто училиштата се најсоодветен ресурс за отворени центри на заедницата:

- постојат речиси во секое соседство и во секоја заедница без оглед колку е мала
- претставуваат најголем дел во побарувачката за јасни средства во поголем број заедници
- тие се сопственост на заедницата
- врз основа на она што го наведовме, тие треба да ѝ бидат на располагање на заедницата во текот на целата година, како и на секоја личност
- со центрите треба да управува заедница на стручни лица и организации
- тие претставуваат голем јавен потенцијал и тоа физички (опрема, простории), но и од аспект на човечки ресурси.

Разликите помеѓу традиционалното и отвореното училиште се големи, па тука ќе констатираме дека традиционалното училиште има само една цел, а отвореното училиште има повеќе цели. Исто така забележуваме дека во споредба со традиционалните училишта, во отворените училишта се менува улогата и на наставниците и на учениците. Овде може да се напомене дека во отворените училишта се користат различни пристапи и методи на работа во учењето. Составен дел од работата на отвореното училиште е да ги поврзе ресурсите со заедницата, што исто така го разликува од традиционалното училиште, а свен тоа, отворените училишта додатно користат ресурси за да го растеретат персоналот на училиштето и да им дадат шанса да одговорат на предизвиците коишто ги носат учениците во училиштето и да изградат мрежи и односи кои ќе го поттикнуваат учењето, притоа создавајќи можности за младите да ја зајакнат својата заедница. Логично е дека доколку сакаме да одговориме на целта, која ја поставила заедницата, можеме да користиме некои од моделите на отворени училишта што ги има во голем број низ светот. Ќе ја наведеме поделбата која во својата книга ја навеле Тобудиќ и соработниците:

1. Негуваат партнерство – партнерите ги делат ресурсите и знаењето при осмислување и реализација на работата на отворените училишта.
2. Ја делат одговорноста за резултатите – јасните, заеднички дефинирани резултати ја поттикнуваат работата на отворените училишта.

3. Поставуваат високи цели за сите – отворените училишта се организирани да го поддржат учењето. Децата, младите и возрасните учат според високи стандарди и од нив се очекува да бидат активни граѓани во заедницата.
4. Се потпираат на потенцијалот на заедницата – отворените училишта ги црпат ресурсите од целата заедницата, од нејзините луѓе, организации и од самите училиште.
5. Ја прифаќаат различноста – отворените училишта ги познаваат своите заедници. Работат на развивање на почит и силен позитивен идентитет на личностите што имаат различно потекло, но кои се посветени на благосостојбата на сите.

Врз основа на овие модели можеме да заклучиме дека луѓето имаат различни погледи и интереси, а со тоа се создава потреба институциите да ги заштитат правата на сите луѓе и да им овозможат мирно да живеат заедно, без никакви пречки.

Концептот на отворено образование овозможува децентрализација, така што може да се прераспредели моќта, обврските, одговорностите во заедницата во која се применува овој концепт, бидејќи претпоставката од која се тргнува е дека секој поединец треба да биде активен и подготвен да преземе одговорност со желба да напредува со своето залагање и придонес.

За состојбата во денешните училишта може да се каже дека нема доволно флексибилност и подготвеност да се одговори на образовните политики и системи, како и на имплементација на информационите технологии и на новите наставни пристапи да се одговори на соодветен начин, каде што ученикот би се поставил во центарот на вниманието. Потоа, да напоменеме за уште нешто, односно можеме да кажеме уште еден проблем, а тоа е нодоволното вложување за усовршување на наставниците (недоволно вложување во обука на наставниците), особено за стекнување на дитални компетенции и вреднување на нивната работа во наставата.

Уште една од ситуациите во училиштата е што образовните програми не се приспособени за потребите на пазарот, а учениците не ги стекнуваат вештините што се потребни за доживотно учење за XXI век. Иновативните методи на учење, но и примената на технологијата во наставта во голема мера зависат од самиот наставник и неговата обученост за работа. Сведоци сме дека во наставниот процес работат значаен број

наставници со огромно работно искуство, но што се однесува до користење на современата технологија, тие знаат да ја користат многу површно и така ја применуваат во наставата. Затоа е важно, кога се во прашање земјите во транзиција, како што е Косово, да се посвети што поголемо внимание на додатна обука на наставниот кадар на оваа тема.

2.2. Што се отворени образовни содржини?

Отворените образовни содржини се материјали за поучување, учење и истражување во јавниот домен или пак се достапни под некоја лиценца која на корисникот му овозможува слободно користење, приспособување и на крајот можност за дистрибуција. Тие може да вклучуваат цели курсеви, колегиуми, материјали за учење, збирки, списанија и софтвер. Содржините што се објавени на овој начин можат да придонесат за развој на отвореното образование, кое има за цел на сите заинтересирани да им овозможи пристап до образование, без разлика од која земја се и без оглед на тоа какви им се финансиските можности.

Се поставува прашањето каде може да се најдат, а истовремено и каде може да се објават отворените образовни содржини. Сведоци сме дека во денешно време сè повеќе се користи интернетот, но пред сè за пребарување, што претставува начин со кој можеме да пронајдеме голем број образовни содржини. Пред да ги употребиме, измениме или и понатаму ги дистрибуираме образовните материјали, се препорачува задолжително да се провери лиценцата и да се проверат ограничувањата што се поврзани за нивната употреба. Ако пак сте направиле образовни материјали и сакате јавно да ги објавите, можето тоа да го направите на кое било мрежно место. Кај објавата треба да се одредат условите за користење и да се заштитат авторските права.

2.3. Образовни стратегии

За да биде образованието на сите нивоа во согласност со она кон кое тежнееме, а тоа е унапредување на образованието и постигнување на поставените цели, треба да се придржуваме кон законските одредби што се пропишани со закон. Врз основа на законот за предуниверзитетско образование, донесени се голем број административни уредби, каде што детално се опишуваат правилата што треба да се почитуваат, сè со цел да се подобри учењето и образовниот систем воопшто.

Детално обработените податоци се статистички наведени за секоја школска година, како што се бројот на ученици што посетуваат редовно школување, односот по пол, односот по број на ученици во однос на наставници во одделението, постигнатиот успех според етничката припадност на крајот на учебната година, наставниот кадар, т.е. квалификациите на наставниците.

Напоменавме дека во современите општества се изработуваат стратегии кои ќе доведат до подобрување на системот на образование. Стратегиите се планираат за период од 5 (пет) години. Исто така и во Косово се изработуваат стратегии од страна на Министерството за образование, наука и технологија (МОНТ). Овој стратешки план го претставува основниот документ за развој на образовниот систем во Косово во периодот од 2017 до 2021 година.

Со анализа на состојбата на претходната стратегија во периодот од 2011 до 2016 година се создава основа за ново петгодишно планирање кое содржи седум тематски области кои ги покриваат сите релевантни сегменти од образованието во Косово, и тоа:

1. учество и сеопфатност
2. управување со образовниот систем
3. обезбедување квалитет
4. развој на наставникот
5. настава и учење
6. стручно образование и обука и образование на возрасните

7. високо образование.

Во овие стратегии се одредува насоката за развој на образованиот систем за одреден временски период со цел да послужи за економскиот и социјалниот развој на земјата. Секоја нова стратегија се надоврзува на претходните успеси, но се коригираат и грешките врз основа на некои неуспеси. МОНТ исто така донесе стратегија за професионален развој на наставникот и негово напредување во кариерата, како и низа административни уредби за акредитација на програмата за стручно усовршување на наставниците. Во Косово исто така започнаа да се даваат лиценци на вработените наставници врз основа на нецелосни критериуми „коишто што имаа за цел да создадат кохерентен систем за лиценцирање и унапредување на кариерата на наставниците врз основа на нивните квалификации, искуства, стручно усовршување и учинок, систем на исплата на заработката врз основа на тие услови“ (Salija 2017: 41).

Со залагањето да се применат многу реформи во училиштата заради подобрување и подобри перформанси на училишниот систем, квалитетот на училиштата и самата настава, концептот на образовните стандарди има многу важна улога. Образовните стандарди не се една од верзиите за целите на образованието и воспитувањето, туку тоа е назив за нов облик на поставување на цели во училишните процеси. Образовните стандарди треба да се сметаат како курикулумски документи, исто како и наставните планови и програми. Досегашните цели за учењето се разликуваат од стандардните, затоа што концептот на образовни стандарди реагира на недостатоците што постоеле, а тие недостатоци се однесуваат на тоа што поголемо влијание се посветувало на тоа дали целите се поставени а не дали целите се остварени. Со воведување на образовните стандарди може да се следи напредокот на образовните системи, тие се „магично средство за подигнување на квалитетот на училиштето и создавање на нова наставна култура“ (Oelkers 2005: 7).

Многу дискусии се одвивале во врска со тоа во каков однос се образовните содржини и образовните стандарди и за тоа какви се импликациите на компетенциите – како средишен концепт на националните наставни курикулуми, на училишната и наставната култура. Поради сето ова, секоја земја треба да воведо сопствени образовни стандарди како инструмент за реформа на образовниот систем, со акцент на подигнување на квалитетот на наставата и образованието, а не да се потпира на туѓи стандарди. Бидејќи

сме сведоци дека се случуваат брзи промени во сите сфери на животот, треба да се посвети особено внимание на развојот на образованието и воспитувањето за да се создадат услови за развој на нови вредности кај младите.

Главната задача на образованите реформи би требало да биде да се обучат, односно да се подготват младите генерации да се приспособат на околностите и успешно да ги совладаат новонастанатите предизвици. Со развојот на курикулумот многу нешто е направено. Курикулумот треба да биде резултат на широк процес на консултации и создавање на доверба кај младата генерација, како движечка сила на општеството. Рамката на новиот курикулум претставува храбар приод кон промените во образованието и воспитувањето, но и голема доверба кон младите, наставниот кадар и кон училишните управители (директори).

Промените се планирани преку стратегии на Министерството за образование, наука и технологија, во кои посебен акцент е ставен врз професионалниот и кариерниот развој на наставниците и нивното стручно усовршување, како и на проширувањето на компетенциите на наставниците. Сето ова е со цел да се подобри квалитетот на образовниот систем воопшто. Со Законот за предуниверзитетско образование се дефинирани концептите и методите на стручното оспособување на наставниците. Ако сакаме да се остварат сите овие концепти, тоа ќе можеме да го постигнеме преку континуирана работа и активно учество на наставниците и на сите одговорни во процесот на образование и воспитување, со проширување на нивоата на знаење и компетенциите на наставниците, а со самото тоа и напредување во кариерата, но и во севкупниот успех на образовниот систем, што претставува единствена целото општество.

2.4. Промени во системот на образование

Постојано во сферата на образованието се зборува за промени, т.е. за реформи на образованието и воспитувањето. Многумина педагози забележуваат дека се задоволуваат формите, а резултатите на реформите изостануваат, ако знаеме дека плановите и програмите, кои често се менуваат, претставуваат форма во образованието. Многу земји и

понатаму тежнеат да ги променат плановите и програмите во своите образовни системи, што е случај и во Косово.

На наставниците им е оставена голема одговорност, кои треба да се справат со промените што влијаат врз образовните системи. Како што наведува Сузиќ, битна е стратегијата и концепцијата на промените во системот на образование и воспитување, т.е. во училиштата треба да се реализира суштината, каде што учениците ќе бидат поактивни во својата работа и ќе се внимава на тоа кај учениците да се развијат когнитивни, социјални, емоционални и акциони компетенции, кои се неопходни за секојдневните активности.

Свесни сме за фактот дека има земји во кои образовните системи имаат многу добри резултати, па затоа би било пожелно да се користат тие модели за да се подобри функционирањето на системот на образование и воспитување во нашата земја. Истражувањата покажуваат дека состојбата во нашите училишта е хаотична и дека се постигнуваат лоши (слаби) резултати, што се потврдува со резултатите од ПИСА, според кои Косово се наоѓа на многу лоши позиции. Исто така ќе нагласиме дека треба да има и мотивација кај наставниците, сè со цел подобро да се спроведат промените во нашите училишта.

Во поновата литература често се споменува интеракција во наставата, но многу малку е направено да се оствари интеракција во училиштата и да се направи промена, што без импровизација и формализација, во недостиг на обученост и знаење за ваков начин на настава, се доведуваме и себеси и учениците во заблуда. Во земјите во кои образованието е на високо ниво на успешност, вложиле многу знаење, труд и финансии за да дојдат до сето тоа (до тоа ниво). Во ситуација кога сакаме многу нешта да промениме за кус временски рок, без да се изврши проверка и проценка на она што се постигнало со промените и врз основа на овој и многу други недостатоци, повторно напоменуваме дека се задоволуваат формите а не суштината.

Промените во образованието би требало да ги следат стратешките цели, а не без никаква контрола да експериментираме со целата популација. Континуираниот развој на образованието во високообразовните институции бара дополнителни напори од општествената заедница да се вклучи во создавањето и проширувањето на материјалната основа на високообразовните институции. Ова е очигледно и видливо во последните години

каде што голем број ученици што завршуваат средно училиште се запишуваат на факултетите.

2.4.1. Наметнување на промени

Како што неколку пати во трудот е речено, промените се наметнуваат на начин што им е јасен само на оние што го предложиле тој модел, т.е. на оние што работат во администрација. Колку пати само се менуваат наставните планови програми со цел да се подобри образованието и образовниот систем, но како што покажуваат истражувањата, ваквите промени не ги даваат посакуваните резултати.

Фактот што „наставниот план и програма е документ што треба перманентно да се менува и да се усогласува со промените во науката, технологијата и културата и со секојдневниот живот“ (Suzić, N. 2005) е уште еден доказ дека наставните планови и програми не се стручно подготвени. Покрај тоа, учебниците ги следат актуелните програми (креираните програми), тие се пренатрупани со градиво (наставен материјал) и на тој начин се оневозможува да се примени интерактивна настава во училиштата, а од наставниците се бара наставата да се реализира во целост.

Заради ваквата состојба во образованието, често се поставува дилема за тоа кој навистина треба да ги прави промените во училиштата. „Најдобро и најефикасно е процесот за подобрување на образованието да оди по системот корен – трева, бидејќи новините и почетокот на промените подобро влијаат кога имплементацијата се реализира од основата кон врвот, а не од врвот кон основата (Dagett and Kruse 1997). Со ова можеме да потврдиме дека наметнувањето на промени во образованието не се пожелни од администрацијата, туку тие треба да произлезат од работата во практиката и преку користење на проверени (докажани) модели што се применуваат во успешни училишта во светот.

2.5. Предности на интерактивното учење

Убедени сме дека интерактивното учење може да даде многу подобри резултати од оние што сме ги постигнувале во традиционалната настава. Можеме да наведеме некои предности, кои се сметаат за најзначајни: а) развивање на компетенции што се потребни за живот во XXI век; б) компатибилност (усогласаност) со традиционалната настава; в) компензација за интеракциите што недостасуваат во семејството и социјалното опкружување; г) силна мотивација на учениците.

Многу истражувања покажуваат дека компетенциите за XXI век слабо се поддржани во сегашните училишта, но постајат и предности во нашите настани ако пренатрупаните планови и програми ги реализираме во интеракција со учениците и ги развиваме компетенциите, тогаш тие предности ќе ги оствариме во однос на останатите образовни системи. Голем проблем во примена на интеракцијата претставува денешното семејство кое сè помалку се занимава со детето, децата сè почесто се препуштени сами на себе и не се навикнати на интеракција, која во современиот свет се смета дека е од непроценлива вредност. „Наставниците дури и кога ги поттикнуваат децата да соработуваат меѓу себе, тие тоа го прават не затоа што се свесни каков ефект има таквата работа врз когнитивниот развој, туку затоа што веруваат дека тоа е ефикасно за процесот на социјализација“ (Jošić, M. Smiljana 2017: 36). Исто така, Сузиќ и соработниците наведуваат дека и мотивацијата на учениците во голема мера им помага на учениците подобро да запамтат и подобро да учат доколку ја следат училишната интеракција.

2.6. Интеграција – инклузија

На почетокот ќе објасниме кои групи од општеството можеме да ги опфатиме под поимот маргинализирани групи. Тоа се, пред сè, лица со инвалидитет и, во најголема мера, Роми кои не се вклучени во училишниот процес или занемарливо мал број ромски деца не одат во училиште. Потоа во продолжение ќе ги објасниме поимите интеграција и инклузија. Има многу пропусти во организацијата, како и во самиот пристап на образовниот систем, што

на оваа група деца им го отежнува образованието или им го прави недостапно. „Поради последиците од прерасудите, дискриминацијата и физичката неприспособеност на опкружувањето, Ромите и лицата со инвалидитет се наоѓаат во ситуација на отежната можност за образование, вработување, па остануваат на најниското скалило во општеството“ (Milinković, M. 2008 :7).

Во развиените општества се јавува модел на интеграција, каде што деца што имаат мали тешкотии во развојот се вклучени во редовната настава и тоа на различни начини: во специјални училишта со посебен план и програма; во посебни одделенија во редовната настава или во редовната настава во исто одделение, каде што планот и програмата не се усогласени со нивните можности, ниту пак имало доволна поддршка од страна на наставниците, а со тоа нивниот успех бил послаб од другите ученици.

Како што наоѓаме во литературата, интеграцијата се однесува на делење на заедничкиот простор и делење на некои активности во одреден временски период и под надзор на оние што немаат тешкотии во развојот. Под интеграција се подразбира и насочување на поединецот или на мала група на ученици за кои треба да се приспособат наставниот план и програмата, за кои се одредуваат посебни задачи или во истото одделение се вклучува асистент кој помага во учењето.

Овде напоменуваме дека училиштата во Косово, базирајќи се на училиштата во кои наставата се одвива на босански јазик, се соочуваат со предизвици во наставата. Раководејќи се од сопственото работно искуство во образовните институции како наставник во основното образование, доаѓаме до заклучок дека учениците што припаѓаат во групата на ученици со посебни потреби се вклучуваат во редовната настава (редовните одделенија) без притоа да се приспособат наставниот план и програмата, кои во курикулумот се наречени како Индивидуален образовен план. Исто така, наставниците не се обучени да работат со оваа група ученици, бидејќи не се во можност да завршат некој вид на стручно усовршување. Заради ваквата ситуација во училиштата, овие деца се запоставуваат во наставата и нивниот напредок е речиси незабележлив или слободно можеме да кажеме минимален. Овие ученици стануваат „проблем“ во одделението, другите ученици не ги прифаќаат, а тие самите не се во можност да ги следат наставниот план и програма што ги пропишува Министерството за образование. Со ова прашање треба да се позанимаваат како државните органи, така и стручните лица од сферата на образованието.

Во минатиот век во светот се појавија голем број движења на полето на образованието, а во средината на минатиот век се појави и инклузивното движење, чијашто идеја била афирмација, застапување и реализација на правото на образование за сите, без оглед на нивните разлики што им се загарантирани со Конвенцијата за правата на децата од 1989 година, како и во многу други декларации. „Инклузијата е, истовремено и всушност во својата срж, движење во образованието кое денес ги обединува различните и бројни стратегии, методи и техники на развој на квалитетно, отворено и правично образование“ (Ćirović, D. 2008: www.inkluzija.org).

За да може инклузивното образование да се применува, треба да се исполнат одредени предуслови. Еден, сигурно од најбитените, е индивидуализација на наставата, каде што Милинковиќ наведува дека индивидуализацијата на наставата претставува предуслов концептот на инклузивно образование да стане практика. Според тоа, образованието треба да биде приспособено за секој поединец, без оглед на недостатокот што го има детето. Треба да се создадат адекватни услови за нивно напредување, без дискриминација и негрижа од надлежните.

2.7. Соработка помеѓу семејството и училиштето

Под соработка помеѓу родителите и учителите мислиме на процес на заеден интерес, учење, договарање, а се со цел за поделба на одговорностите во развојот на детето во семејството и во училиштето. Развојот на детето во средина каде што се чувствува прифатено, безбедно и задоволно, во голема мера овозможува континуирана соработка меѓу семејството и учителите во воспитувањето и образованието, а тоа би влијаело и поттикнувачки на развојот на потенцијалот на детето и на неговите специфичности.

Активната улога во воспитно-образовните институции создава нови облици на соработка помеѓу детето, учителот и самиот родител. Колку е важно меѓусебното почитување, како и меѓусебното разбирање помеѓу родителите и учителите на преден план се истакнува важноста од воспоставување на партнерски односи сè со цел, успешна соработка. „Партнерството помеѓу родителите и учителите вклучува заедно почитување, делење на информации, заедничко одлучување и признавање на индивидуалноста на семејството“

(Maleš 2003 : 293). Сето ова нема да биде успешно доколку на родителите им се скрати правото на учество, одлучување, реализација и на вреднување на програмата.

Традиционалното училиште како концепт не е семејството, т.е. родителите не ги сметале како партнер, туку тие биле како два одвоени света, иако како задача имале да му помогнат на детето во воспитувањето и во образованието, што во денешно време овој однос не е прифатлив. Иако сме свесни за фактот дека со тргнување на училиште детето се наоѓа помеѓу две очекувања, родителите и училиштето. Знаеме дека очекувањата се различни, од детето се очекува да ги задоволи двете страни, па затоа секогаш се наоѓа поделено помеѓу двете средини во кои нема континуитет на дејствување.

2.7.1. Облици на соработка помеѓу семејството и училиштето

Ако постои континуирана, добра и квалитетна соработка, сите учесници во воспитниот и образовниот процес ќе имаат корист. На учениците добрата соработка им овозможува да согледаат колку нивниот учител го цени нивниот родител, што претставува битна работа за чувството на сопствена вредност. Во тој случај и родителите стануваат посигурни во вршењето на своите родителски должности и во секое време можат од учителот да добијат инструкции како најдобро да му помогната на своето дете. Со соработка се доаѓа и до поквалитетна работа во училиштата, но и во општеството воопшто.

Еднаквоста во партнерскиот однос и ако меѓусебно се однесуваат како колеги што ги делат обврските, целите и информациите поврзани со воспитувањето на детето ќе имаат подобар ефект. За да биде успехот речиси загарантиран, а соработката да даде најдобри можни резултати, можеме да се увериме ако накратко се запознаеме со моделите на соработка и со нивните предности и недостатоци.

Како што Моника Деканиќ наведува во својот труд, можеме да издвоиме индивидуални и групни облици на работа. Во индивидуалните модели на соработка спаѓаат индивидуалното информирање, разговорот во училиштето, разговорот во домот на родителите и писменото информирање. Кога зборуваме за групниот начин на соработка, всушност тој се однесува на обезбедување на информација истовремено за поголем број присутни родители или пак за целото одделение или целото училиште. Овде се воочуваат многу недостатоци, поради

неможнoста за учество на сите родители, бидејќи во одредени ситуации некои од родителите остануваат само пасивни набљудувачи и слушатели. Покрај овие видови на соработка, во училиштата се среќаваат и други модели на соработка помеѓу родителите и учителите, како што се училишта за родители, приредби, посети на други установи, отворени денови на училиштата, како и многу други модели со заедничка цел да се поттикне развојот на партнерството за доброто на учениците.

2.7.2. Потребата за соработка и важноста на партнерството помеѓу семејството и училиштето

Најважни чинители кои влијаат врз развојот на детето и го воспитуваат се семејството и училиштето. Затоа тие треба заеднички да дејствуваат затоа што само во тој случај успехот ќе биде загарантиран. Поинаков однос помеѓу семејството и училиштето може негативно да влијае врз детето и неговиот развој.

Различните облици на соработка помеѓу наставникот и семејството, како што се родителските средби, индивидуалното информирање, било усно било писмено, индивидуалното советување, ги класифицира наставниците во редот на успешни наставници во својата работа, кои може да се гордеат со своите постигнати резултати. Соработката не им е потребна само на децата и наставниците, туку таа им е потребна и на самите родители, бидејќи и тие може да имаат корист од тоа. „Првиот чекор што треба да се преземе за да учествуваат и да соработуваат семејствата со училиштата е поттикнување на општествената и образовната атмосфера во која родителите и партнерите ќе се чувствуваат дека се добредојдени, дека се почитувани, дека им се верува дека ги слушаат и дека се потребни“ (UNICEF, 2014 : 8). Во училиштата со традиционален поглед на односите помеѓу семејството и училиштето, родителите свесно или несвесно одговорноста за образованието на своите деца им ја препуштаат на наставниците, додека училиштата не очекуваат никакво вклучување на родителите. Плановите и програмите, како и целите на воспитно-образовниот процес ги одредува самото училиште, кое во некои случаи само ги известува родителите. Што се однесува до комуникацијата, таа се одвива само ако во училиштето настане некаков проблем.

2.7.3. Значењето на соработката помеѓу семејството и училиштето

За квалитетот на социјализација и за развојот на личноста на детето, подеднакво се одговорни и семејството и училиштето, кои ги претставуваат двете средини во кои детето расте. Воспитно-образовните задачи во семејството и во училиштето секој ден стануваат сè покомплицирани, бидејќи се настојува многу нешта да се постигнат. Често се водат стручни дискусии на оваа тема, како и на темата за проблемот со квалитетот на наставата, лошиот однос на учениците кон наставата, лошото влијание на општествената средина, влијанието на трите субјекти (родител, наставник, дете), воспитно-образовниот процес на училишниот неуспех, несоодветната соработка помеѓу родителите, училиштата и локалните заедници. Сите овие проблеми што ги наведовме доведуваат до тоа учениците да постигнуваат сè полоши успеси, што може да доведе до тоа децата да почнат лошо да се однесуваат, а тоа однесување може да стане општествено неприфатливо, а во исто време ќе претставува пречка за нивниот правилен развој на личноста.

Моделите што треба да ги развиваат семејството и училиштето за меѓусебна соработка, почитување и искреност ќе бидат од пресудно значење и можат да му помогнат на секое дете, родител или наставник. Овде ќе ги споменеме и ќе ги појасниме педагошките триаголници во кои односите помеѓу субјектите во најголема мера се однесуваат на воспитување на децата. Првиот триаголник го претставува таткото, мајката и детето, каде што се поставуваат основните темели за воспитување на детето и се поврзуваат со уште еден не помалку битен триаголник, а тоа е родител, ученик, наставник. Во оваа соработка родителот би требало да го запознае животот во училиштето, а наставникот би требало да го запознае животот во семејството и заеднички континуирано и доследно да дејствуваат за правилно да се воспитува и да се развива детето, т.е. ученикот.

Отсуството на кој било во триаголникот, било да се работи за првиот или за вториот триаголник, може да доведе до штета во развојот на личноста на детето. Третиот педагошки триаголник, кој е исто така важен, е триаголникот семејство, училиште, општествена заедница. Со овој триаголник се зголемува важноста на воспитувањето на децата, но истовремено се зголемуваат семејните, образовните и општествените вредности. Ако знаеме дека детето во кругот на свето семејство ја разбира и ја прифаќа улогата на

семејството во воспитувањето за заедништво, другарство и за хуманост. Махира Пољак во својата работа истакнува дека овој процес продолжува и во училиштето, каде што овие вредности се прошируваат и се зајакнуват. Колку што ќе биде квалитетна соработката, толку ќе биде квалитетно и вклучувањето на детето во пошироката општествена заедница и како тоа ќе функционира во таа заедница.

2.7.4. Развивање и зајакнување на односите помеѓу семејството и училиштата

За да бидат сите односи во педагошките триаголници на високо ниво, треба пред сè да се развие односот помеѓу родителите и училиштето. Треба да се создаваат партнерски односи и низ различни видови на активности да се поттикнува и да се зајакнува соработката. Покрај создавањето на доверба, тие треба да се залагаат и за создавање на меѓусебно почитување, договарање, поттикнување, усогласување на воспитно-образовните активности. Успехот на детето ќе биде поголем ако неговата личност правилно се развива, а тоа во голема мера ќе придонесе доколку родителите и наставниците се најдат во складен соживот.

Како што наведува Махира Пољак, родителот е подготвен да учи за себе и за своето дете и наставникот со својата работа ќе покаже дека не само што пренесува знаење, туку и тој самиот учи и го советува не само детето туку и родителите. Опкружувањето во коешто се наоѓаат децата ќе им овозможи да станат посигурни во својата работа, повеќе ќе го сакаат училиштето, но и со поголем успех ќе ги совладуваат поставените задачи. На крајот можеме да кажеме дека сите субјекти подеднакво се важни за растот на децата и дека само со тимска работа може да се постигне саканиот квалитет.

2.8. Предности на партнерството за сите три субјекти во воспитно-образовниот процес

Неретко се јавува недоверба и меѓусебно обвинување и од родителите и од наставниците, а тоа доведува до несогласување помеѓу субјектите, а сето тоа се рефлектира во лошиот успех и лошото воспитување на детето. Бидејќи позитивната комуникација е насочена кон

партнерските односи, добиваме ситуација во која истовремено се задоволни и родителите и наставниците, но секако и децата.

Соработката на многу начини придонесува наставникот да стекне увид во тоа во какви околности детето расте, а истовремено родителот добива информации за однесувањето на детето во училиштето, за тоа кои се неговите желби, потреби, навики, можности... Ако родителот и наставникот работат заедно, детето ќе добие мотивација и самодоверба а истовремено ќе има подобри резултати во учењето и во севкупниот успех. „Значи, континуираната соработка меѓу училиштето и родителите овозможува континуирано следење на работата и развојот на детето, пронаоѓање на причината за можните тешкотии, и благовремен и соодветен одговор на нив, како и укажување на евентуални пропусти и на едните и на другите“ (Poljak, M. 2014: 3).

2.9. Препораки за развивање на партнерски односи за поквалитетна соработка

Сведоци сме дека ставовите на родителите, но и на училиштата често доведуваат до послаба комуникација, а со тоа и до послаба соработка помеѓу родителите и училиштата. Можеме да изнесеме голем број пречки кои го кочат развојот на партнерските односи и подобрата соработка. Во овој труд ќе наведеме само некои за кои може да се каже дека се најчести, а тие се: потценување или преценување на детето од страна на родителите, но и од наставниците, набљудување на способностите и можностите на детето, непочитување на наставничката професија и на самиот наставник од страна на родителите, неприфаќање на улогата на родители во воспитувањето на детето од страна на наставникот, прекин во комуникацијата помеѓу родителите и наставниците, родителите и детето и наставниците и учениците.

Подобри резултати ќе се постигнат исклучиво тогаш ако и родителите и наставниците вложат заеднички напори да го подобрат квалитетот на училиштето, да го подобрат воспитувањето и образованието на детето и ако ги реализираат целите што се поставени а истовремено да се отворат можноста да учат и да влијаат едни на други. Кинеската мудрост ни кажува за тоа колкава е важноста на оние што подучуваат и што се трудат да го пренесат своето знаење на други генерации. „Ао сакаш да направиш добро што ќе трае година дена,

посади жито. Ако сакаш тоа да трае десетици години, посади овошје, а ако сакаш да трае вечно, воспитувај ги и образувај ги луѓето“.

Ова истовремено се однесува и на родителите и на наставниците за да го сфатат значењето на воспитувањето и образованието, па максимално да се потрудат подобро да соработуваат и меѓусебно да си помагаат во создавањето на здрава, воспитана и образована личност од која сите ќе имаат корист.

3. ОБРАЗОВАНИЕ НА НАСТАВНИЦИТЕ

Образованието на наставниците во голема мера зависи од самиот систем на образование. Системите за образование на наставниците во земјите на Европската Унија се делат во три големи групи (Buchberger и др. 2000):

1. Првата група ги опфаќа системите во кои иницијалното образование на учителите и на наставниците е интегрирано, како на ниво на програмите, така и на ниво на институционалната организација. (Овде може да се каже дека разликата меѓу учителите и наставниците постепено се губи.)
2. Втората група ги опфаќа системите во кои е одвоено образованието на учителите и на наставниците, додека образованието за наставниците во основните и наставниците во средните училишта е заедничко. Во институциите за вишо и високо образование организирано е професионално образование и тоа трае различно.
3. Третата група ја опфаќа категоријата во која системите имаат посебни програми за учители во нижите (пониските) одделенија на основното училиште, за наставниците во вишите (повисоките) одделенија на основното училиште, како и за наставниците во средните училишта.

Како што веќе напоменавме, образованието на наставниците и на учителите во Косово во претходниот период се одвивало во учителските школи и во вишите школи, додека сега наставниците и учителите се школуваат на факултетите и тоа трае четири години. Мораме да напоменеме дека наставниците што завршиле виши школи, а работат во наставниот процес, беа задолжени да се дошколоуваат, т.е. да го дополнат своето образование на факултет и да го добијат звањето Bachelor (четири години т.е. 240 ЕКТС кредити), како

услов за останување на работното место во училиштето. Исто така, мораме да напоменеме дека на Универзитетот во Приштина се отвора можност за наставниците и учителите и натаму стручно да напредуваат, каде што можат да запишат постдипломски студии со некои олеснувања. Наставата ја следат на албански јазик, а испитите ги полагаат на својот мајчин јазик. Оттаму и големиот број наставници Бошњаци кои завршиле мастер студии или се на студии во моментот, што јасно го отсликува подобрувањето на стручноста на наставниците и е уште еден доказ дека наставниците стручно се усовршуваат во текот на целиот живот. Носители на сите тешкотии и предизвици на образованието во голема мера се наставниците, заедно со сите што се одговорни образовниот процес да биде поквалитетен, а успехот на учениците да биде на високо ниво. Општеството прави сè за образованието да го заземе местото што му припаѓа, иако, како што наведовме во претходниот дел, образованието се соочува со големи проблеми.

Наставникот за да одговори адекватно на целите и задачите, треба да поседува адекватна квалификација и ниво на знаење што се стекнува во образовните институции, кои ќе го оспособат без тешкотии да ги применува современите достигнувања во областа на теоријата и практиката во образованието. Како што наведуваат Трнавац и Ѓорѓевиќ, во наставничката професија се внесува целокупната личност, таа се работи со многу емоции, љубов, хуманост и несебичност. Ова ни потврдува кој сè може да ја одбере професијата наставник, затоа што од наставникот се бара ангажираност без да прави граница меѓу личниот и професионалниот живот, бидејќи сметаме дека тука и нема граница. Би можеле да кажеме дека од наставникот и неговата стручност, како и од неговите лични квалитети, зависи нивото на развој на педагошката наука и на наставната дисциплина што ја предава. Самиот квалитет на образовниот систем директно влијае врз подобрување на наставничката компетенција. Идните наставници треба да учествуваат во креирањето на наставните програми за обука на наставниците, постојано стручно да напредуваат. Образованието на наставниците се одвива на факултети со различни пристапи и организираност во различни земји. Кај нас студиите траат четири години, по Болоњскиот систем на образование. По завршување на студиите се добива звање Bachelor со 240 ЕКТС поени и се создава можност за вработување во структурата.

Често се слуша реченицата: Завршив со образованието, со завршување на студиите. Сметаме дека тоа не е крај, туку почеток на професионалниот развој преку стручно усовршување. Влаховиќ го истакнува како еден недостаток тоа што кај повеќето педагошки

моделите на образование на наставниците недостасува елементот на системско оспособување за педагошки истражувања. Институциите кои ги подготвуваат идните наставници треба да дојдат до најдобрите решенија за професионална подготовка на наставниците, затоа што е едно од поважните што треба да се надминат без двоумење и одлагање и со тоа стручноста на наставникот ќе биде на повисоко ниво, а воедно и целокупниот образовен систем. Во врска со тоа на факултетите се врши дошколување на наставниците, како во предметната, така и во одделенската настава, кои во текот на своето образование завршиле виши педагошки школи кои траеле две години.

Можеме да кажеме дека проблеми се случуваат особено на факултетите во наставата на босански јазик, бидејќи нема отворени програми за општествените и природните науки, заради недоволно стручен кадар за овие програми. Заради овој факт доаѓа до недостаток на стручен кадар во наставниот процес во нижото средно и вишото средно образование. Во наведените нивоа на образование се вработуваат личности со несоодветна стручна спрема, што во голема мера влијае врз квалитетот на целокупното образование. Како сведок на вакви случувања во училиштата можам да посочам дека во училиштето во кое работам повеќе од две децении, наставник што завршил економија предава предмети од биологија, географија и историја. Вакви случаи среќаваме и во други училишта во наставата на босански јазик. Во врска со тоа факултетите и Министерството за образование наука и иновации – МОНИ (до 2021 година Министерство за образование наука и технологија, МОНТ), треба образованието во наставата на босански јазик да го анализираат и да ги задоволат потребите на заедницата, а не да произведуваат кадри за претшколски установи и учители за наставата во основните училишта. Тука се создава пренатрупаност на кадри, а потребите на училиштата не се задоволуваат. Наставниците кои завршуваат основни студии професионално се обучени и спремно ги дочекуваат и ги надминуваат предизвиците на работата во практиката. А наставникот како важен фактор во воспитно-образовниот процес треба по стапувањето во служба постојано стручно да се усовршува.

3.1. Образование на наставниците пред службата

Реформите во образованието тежат кон поквалитетно образование, а најчесто се фокусирани на подготвување на идните наставници. Јасно е дека нема поквалитетно

образование без висококвалитетен наставник кој ќе одговори на предизвиците што му се поставуваат од потребата на модерното доба. Многу фактори влијаат врз тоа каков ќе биде наставникот и со какви квалитети ќе располага.

Покрај целите и задачите при образование на наставниците, селектирањето при изборот на идните наставници, нивото и траењето на студиите, методите на работа, педагошката практика и на крајот како краен проблем при образованието на наставниците е проблемот на кој начин се вклучува идниот наставник во процесот на работа. За да постигнеме подобри резултати во образованието, треба да го подобриме процесот на настава. „Наставата е, како што се знае, стожерот на работата на секое училиште, а со самото тоа и на педагошките институции во кои се образуваат наставниците“ (Vlahović, B. 2012: 393). За да создадеме наставник за XXI век, студентот што го одбрал позивот и се школува за наставничка професија треба да ги совлада современите погледи на процесот на учење и развојот на ученикот. Многу од проблемите на педагошките студии бараат адекватни промени во стратегиите, моделите на настава, во реформите на школството заради севкупен успех. Многу прашања се поставуваат во врска со професијата наставник, но едно е многу важно: по кои модели на настава се едуцираат студентите на едукативните (наставнички) факултети? Ова е едно од суштинските прашања што се однесува на позивот за наставна работа и професионализација на наставата.

Врз основа на многуте обиди да се направат промени во наставата, во мала мера е имплементирано она што е планирано, предавањата се изведуваат како процес на непосредно пренесување, предавање, давање знаење. Па положбата на наставникот и студентот во ваквата настава и натаму е традиционална, што подразбира дека наставникот ја задржува улогата на предавач и пренесувач на знаења во готов облик. Со ова се создава ситуација кога наставникот перманентно е изложен на традиционална настава, не е реално да биде спремен да работи успешно во современо училиште.

Промените во системот на школување треба да одат во чекор со промените на концептот на образование на наставниците. Многу истражувања покажуваат дека степенот на подготвеност на професорите што ги образуваат идните наставници е многу низок. Чест случај е тие да немаат никакво педагошко образование и оттаму многу малата или подобро речено недоволната професионална оспособеност на оние што завршуваат педагошки студии. На пример, професор кој нема формални квалификации на методичар за предметот што го предава нема да биде во состојба да ги научи студентите на методика која е насочена

на современо организирање на наставата. Конечно, како најдобар начин на реформа на образованието на наставниците е на наставничките студии да работат и на студентите да им предаваат професори што работат на педагошки факултети. Тогаш ќе имаме подготвени наставници, со високо ниво на знаење и стручно оспособени за извршување на сите задачи кои современата настава ги поставува како задача.

3.2. Перманентно образование на наставниците

Свесни сме за тоа дека знаењето што го стекнуваме низ процесот на формалното образование не може да трае вечно, туку постојано треба да се обновува и надополнува. Сето ова е во согласност со целоживотното усовршување на наставниците, кое во литературата се нарекува перманентно образование. Тоа се одвива на барање на поединецот или независно од него, за потребите на општеството. Јан Амос Коменски уште во XVII век пишувал за тоа дека образование е потребно и во старост.

Многу педагози различно ги изнесуваат своите мислења за перманентното образование. Мате Заниновиќ истакнува дека: „перманентно образование е процес на стекнување знаења кој трае во текот на целиот живот за сите граѓани во едно општество“. Меѓу првите перманентното образование го дефинира францускиот филозоф Condorcet (Kondorse), вака: „Учењето не треба да се напушти во моментот кога поединецот ќе го заврши училиштето... тоа треба да го опфати целиот период на човековиот живот, зашто нема период во животот кој е несоодветен и во кој не е можно да се учи“.

Денешното училиште бара наставникот без исклучок, кој предмет и да го предава, колку години и да работи во образование, кој просек и да го имал на студии, неминовно и перманентно да се образува ако сака да ги задоволи барањата на структурата и потребите на учениците, а воедно да се соочи со иновациите и во најдобра мера да ги прифати и да ги применува во својата работа. Многумина мислат дека перманентното образование е новост, но факт е дека животот од најстари времиња е учење. Ова е уште еден факт дека светот се развива многу брзо и дека без перманентно образование не може да се оди во чекор со сите тие иновации.

3.3. Стручно усовршување на наставниците

Стратегијата за стручно усовршување на наставниците се одвива со цел да се создадат нивните компетенции и непрекинато континуирано подигање на квалитетот на воспитно-образовниот процес. Со оваа стратегија добиваме упатства и предлози како да се организира стручното образование на наставниците. Дадени се предлози така што стручно се засновани на унапредување, осовременување и подобрување на квалитетот на системот за стручно усовршување. Носители на промените се наставниците и овие промени треба да се спроведат раководејќи се од насоките и предлозите коишто ги пропишуваат стратегиите.

Современото образование во светот тежнее кон доживотно учење, а тоа е основната намера на образованието во XXI век за создавање општество на знаење. Основата на напредокот ја претставува образованието и затоа образовните политики во повеќето земји од Европската Унија се насочени кон натамошни цели во наредниот период. За стручното усовршување на наставникот се ствараат нови стратегии, каде како цел се има менување на наставниот процес. Во Европа се користат различни модели на стручно усовршување со основна цел наставниците своите новостекнати знаења да ги покажат во секојдневната работа и со тоа да придонесат за подобар успех и поквалитетна настава.

Новите ставови на наставникот за стручното усовршување во голема мера влијаат врз работата во наставниот процес, но даваат и идеи за организирање нови начини на работа. Лошата положба на наставникот во училиштата доведува до тоа наставничката професија да ја губи можноста само со образованието што го стекнува во подготовките за оваа служба, да се избори со потребите на современото училиште.

Неминовно е наставникот да се усовршува во текот на целиот живот. „Новите задачи на училиштето, кои произлегуваат од концепцијата за доживотно образование, бараат од наставникот знаење, способност и вештини корисни за животот во општество кое многу брзо се менува“ (Bangoji, S. 2017: 37). Заради тоа наставникот треба да биде подготвен да ги прифати промените кои со голема брзина се случуваат на сите полиња па и во образованието, а тие промени треба да опфаќаат промена на положбата, улогата и задачите, нивно подготвување и усовршување (Исто, 2017: 37).

Колку е квалитетен еден наставник се покажува преку успехот на неговите ученици. За да биде квалитетот на високо ниво, работата на наставникот треба да се следи преку негово доживотно стручно усовршување или постојан професионален развој. „Доживотното учење подразбира континуитет во усовршувањето кој ќе придонесе за афирмација на академското и сопственото знаење и умење“ (Grijak, S. Đ. и сор. 2009: 198).

По Втората светска војна доаѓа до масовно школување на луѓето и тогаш поинтензивно се пристапува кон истражување на образованието на наставниците. Врз основа на тие истражувања се воочуваат недостатоци што се случувале, а биле очигледни, како на пр. когнитивните способности на учениците, постапките на наставникот, студиите на наставникот и на крај кога наставникот станува истражувач, кој своите знаења ги продлабочува и ги применува практично. Овој вид напредок во наставата се гледа преку проширување на компетенциите на наставникот во многу европски земји, кои на земјите во транзиција им служат како модел.

Усовршувањето на наставникот не зависи само од училиштето и наставникот, туку и од општествениот поредок и од нивните потреби, концепции, организациски облици, но и од програмите за перменентно образование и усовршување. Како што наведува Косановиќ, големите техничко-технолошки откритија и бурните општествено-економски промени им наметнуваат на училиштата и на наставниците обврска да се инкорпорираат во вкупните општествени движења и целите и содржините на својата работа да ги менуваат со истовремено револуционеризирање на сопствената технологија на работа. Заради тоа образованието и стручното усовршување мора да бидат континуирани за да можат да се применат бројните иновации во воспитно-образовниот процес.

Свесни сме за тоа дека образовните содржини, методи, форми, техники и технологии на образование постојано се менуваат и се усовршуваат, што јасно става на знаење за постојано перманентно образование и усовршување на сите оние што дејствуваат и работат во воспитно-образовниот процес. Појдовен став е дека почетното образование, значи, она што се стекнува во младоста – пред вклучување во процесот на работа, треба да биде темел на нивното натамошно усовршување до крајот на работниот век (Vlahović, B. 2001: 397).

Анализирајќи ја литературата наоѓаме дека не се јасно одредени подрачјата на усовршување на наставниците, каде што најчесто се спомнуваат современите методи и техники на работа, воведување на иновации во наставата, информациски технологии, мултикултуралност во

училиштето, учење за мир, толеранција, демократија итн. Честа е практиката наставниците да ја напуштаат својата служба заради различни причини. Различните мерки кои веројатно би ги задржале наставниците во професијата со овозможување професионален развој, кои ги изнесува Ѓурѓа Солеша-Гријак и соработниците се следни:

- обезбедување добри социјални и материјални услови за работа
- создавање поттикнувачка работна средина
- можност за доживотно учење и образование.

На секој чекор се гледа дека професијата наставник е потценета, дека тие во голема мера го имаат изгубено општествениот углед, а работата на наставникот станува сè посложена, потешка и поодговорна. Затоа сме на мислење дека треба да се прифатат сите мерки и на наставникот да му се овозможи да го заземе местото кое му припаѓа во општеството.

Па, како што истакнува Косановиќ, перманентното образование и усовршување на наставникот е основно прашање на современата педагошка мисла, а современата педагошка наука го концепирала како одговор на низа барања што произлегуваат од примената на ефектите од техничко-технолошката револуција и на сите други промени со кои се сретнуваат воспитанието и образованието. Овие наведени факти ни укажуваат дека светот се наоѓа во постојани и брзи промени.

Современото училиште и современото образование бараат секогаш да се стекнува ново знаење и да се надополнува претходното веќе стекнато, постојано да се чита, да се учи и стручно да се усовршува. Како што наведува Нада Тодоров во својот труд: „Современото образование денес не може да се замисли без стручно усовршување“.

Во неколку наврати во овој труд го напоменуваме и тоа е факт дека од квалитетот на наставниот кадар зависи постигнувањето на децата. Стручното усовршување на наставниците или трајниот професионален развој е неминовност во текот на целиот живот и тоа на различни начини, со посетување различни програми на семинари, работилници, конференции..., па Нада Тодоров исто така наведува: „Доживотното учење подразбира континуитет во усовршувањето кој ќе придонесе за афирмација на академското и личното знаење и умевање. Таквата работа носи не само професионализација туку и лична

афирмација“. Ова доведува до сестраност на наставникот кој го продлабочува своето знаење и го применува на соодветен начин.

Да го споменеме и тоа дека во Европската Унија се посветува големо внимание на стручното усовршување и тоа за сите без оглед на тоа дали личноста има некој недостаток. Кон крајот на XX век и почетокот на XXI век се создава многу литература и документи на тема доживотно образование и стручно усовршување. Исто така, напоменуваме дека во одделни земји на Европа нема доволен број наставници по одделни предмети, а во некои земји: „со учителско/наставничко занимање се опфатени само жени“ (Nada Todorov 2009). Многу студии покажуваат дека студентите не се мотивирани, туку се запишале од различни причини и мотиви. Посебно ќе нагласиме дека како најдобро вмрежена база за стекнување учителски компетенции е во Финска, каде што училиштата се поврзани со соодветни факултети.

3.4. Компетенции на наставниците

Компетенција како термин значи: „надлежност, делокруг на власт на една установа или личност, меродавност“ (Riječnik stranih riječi, Idrizović, M. и sor. 1989: 181). Многу автори, во врска со наставникот и со неговата улога, функцијата или компетенцијата ги користат на различни начини и ги сметаат како синоними. Посебно ќе објасниме што е компетенција. Вака компетенцијата ја дефинира Богосављевиќ: „Признаена стручност, способност со која се располага“. Исто така имаме објаснување дека компетентност на поединец во денешно време се сфаќа „не само како индивидуално својство, туку и како интерперсонално и социјално својство“ (Gojkov o sor. 2006: 38). Додека ја анализираме литературата дојдовме до тоа дека улогата на наставникот „покажува дека тука постои поларизација врзана за старата – традиционална и новата – современа школа“ (Bogosavljević, R. 2010: 157). Ќе наведеме уште некои наставнички компетенции во современото училиште: „Наставнички компетенции се збир од потребни вештини, знаења, како и вредности на изградени ставови. Наставничките компетенции се капацитетот на поединец кој се искажува (изразува) во вршење сложени активности во образовно-воспитната работа“ (H. F. Požar 2016: 24).

На учителот, како фактор во образованието, му припаѓало значајно место во општеството, посматрајќи го општествено-историскиот развој. Свесни за промените што се случуваат последните години, особено во XXI век во сите сфери од животот, а посебно во образованието, се очекува голем прогрес за да може да се следи научно-технолошкиот развој. Современото образование е условено од тие промени. А со самото тоа на промени нужно бил изложен и самиот учител (наставник). Како што наведува Радмила Богосављевиќ, „новите форми на учителската компетентност и неговиот професионализам се однесуваат на таков начин на работа каде што: личноста, компетентноста, соработката со семејството и со пошироката заедница, партнерскиот однос со учениците, познавањето на курикулумот се прашања од суштинска важност, каде што учителската работа се шири не само надвор од училиштата туку и надвор од предметната област, го вклучува целото училиште, но и семејството, локалната и пошироката заедница“.

Во литературата се наведува и се бара да се создаде поквалитетен образовен процес, но без добри учители тој процес сигурно ќе има помал успех. Квалитетот на образованието зависи од стручноста на наставниците, ангажираноста, желбата за успех, оспособеноста и компетентноста. Затоа сè почесто наидуваме на факти кои зборуваат за личноста и компетенциите на наставникот сè со цел обезбедување поквалитетно образование и стекнување компетенции за успех во процесот на работа во современите општества.

Поимот учител не можеме да го дефинираме со единствена дефиниција, затоа што неговата улога постојано се менува, па оние што подучувале ги нарекувале магистри, инструктори, предавачи, воспитувачи ..., во зависност од периодот во кој работеле. Значи, терминот учител се јавува кога се појавила идејата на Ј. А. Коменски за професионално образование на учителите, во првата половина на XVIII век, како термин кој означува една професија. Многуге предизвици што се ставаат пред учителот во поново време го следат перманентното менување и движење на процесот на воспитување и образование. Од ова произлегува дека професијата учител е динамична појава, каде што учителот покренува и ги забрзува промените во воспитанието и образованието.

Успешноста на промените зависи од професијата учител (наставник) кои не се само производ на модернизацијата, туку и еден од поважните чинители на процесот на образование и воспитание. Професијата учител бара професионализација по пат на стручно и професионално образование. Многу факти укажуваат на значењето на учителот во

образовниот процес кои се од корист за целото општество што го истакнува Радмила Богосављевиќ, „дека местото и значењето на учителот во општеството денес повеќе од било кога се нагласени, неговите компетенции високо се позиционирани и дека од современиот учител се очекува многу повеќе од порано, тогаш е нужно и концепцијата на образование да биде таква за да му гарантира на учителот дека врз основа на својата стручност и знаење, ќе може успешно да ги воспитува и образува своите ученици, во динамични услови од денес до утре, како и дека ќе може успешно да антиципира промени во воспитанието и образованието во иднина“.

Од наставникот, како незаменлив фактор во наставата, и од неговите компетенции зависи во која мера учениците ќе ги развиваат своите компетенции кои се потребни за современиот живот. Па врз основа на ова, современото училиште од наставниците бара нови улоги за професионално напредување на личноста на наставникот низ постојано стручно усовршување. Улогите на учителот што ги наведуваат Влаховиќ, Вујисиќ-Живковиќ (2005) се:

- наставник професионалец
- креатор на околности за остварување и самоостварување на личноста на ученикот
- соработник во организирање активности кои тргнуваат од учениците
- истражувач во областа на воспитувањето и образованието
- од индивидуалец кон соработник, член на тим
- стручњак за еднопредметни или повеќепредметни подрачја
- стручњак со висок степен на автономија
- наставник – етичка професија.

Со оглед на тоа што напоменавме дека во развојот на општеството многу нешта се менуваат во сите сфери, па и компетенциите на наставникот се подложни на промени. Многу автори поимите улоги, функции, компетенции ги користеле како синоними. Признаената стручност и способност со која се располага, всушност е компетенција.

Значи, со компетенцијата се одредува „капацитетот за успешно остварување на поединецот во социјалниот живот, а се заснова на сет диспозициони својства, јазични и социјално конструирани значења, правејќи при тоа целина која е повеќе од нивниот збир“ (Gojkov и

сор. 2006: 44). Прашањата кои се поставуваат се: Имаме ли учител кој може да ги развие сите компетенции кои му се поставуваат како задача да биде компетентен, стручен, професионалец во својата работа, т.е. дали нашите наставници се во доволна мера оспособени?

Наставничката компетенција можеме да ја согледаме многу подобро во овој контекст, кој го сфаќае како: „повеќедимензионална појава, зашто се работи за многу сложено подрачје на дејствување“ (Goјков и сор. 2006: 48). Од ова произлегува, како што наведуваат Goјков и соработниците, дека основните димензии на компетенцијата се: „педагошката и стручната“. Од овие димензии произлегуваат комуникативната компетенција и компетенцијата на наставникот со стручност и научност. Наставникот за да одговори на барањата на современото образование и воспитание шанса му даваат овие две компетенции заедно.

3.5. Систем на лиценцирање и развој на наставникот во кариерата

Со административната уредба AU 5/ 2017 од законот за предуниверзитетско образование, Министерството за образование, наука и технологија на Косово ги наведува и детално е појаснет начинот на кој напредува наставникот во неговата кариера и системот на лиценцирање. Како што се наведува во член 2 на наведената уредба дека надлежноста на наставникот претставува опис на професионални вредности, знаења, изрази и вештини кои се бараат за исполнување одреден стандард за професијата наставник во рамки на системот за развој во кариерата. Исто така, ќе ги наведеме и стандардите за професијата наставник, кои ја опишуваат професијата наставник врз основа на професионалната област што се утврдува со Рамката за развој на наставникот во кариерата.

Системот за лиценцирање на наставниците оди заедно со системот за напредување на наставниците во кариерата. Овде ќе наведеме врз основа на административни уредби дека системот за развој на наставниците во кариерата се состои од:

- развој/квалификација на наставникот пред службата
- развој на наставникот во почетната фаза на професијата
- развој на наставникот во службата.

Студиите на наставниците траат додека не стекнат најмалку 240 ЕКТС, а од тоа најмалку 25 ЕКТС од професионална пракса. Министерството за образование наука и технологија (МОНТ) преку законски одредби го одредува траењето на развојот на наставниците во почетната фаза од 1 година или плус 1 година, ако наставникот не добие позитивна оценка. Важно е да се напомене и тоа дека наставникот што ќе го напушти наставниот систем и нема лиценца повеќе од 5 (пет) години се третира како наставник во почетна (воведна) фаза. Развојот на наставникот во службата има за цел развој на компетенциите на наставникот за да се унапреди практиката и начинот на работа во училищата за да им се обезбеди на учениците квалитетна настава во образованието соодветно со барањата на општеството.

3.5.1. Лиценцирање на наставникот

Со наведената уредба АУ 5/2017 се појаснува што е целта на лиценцирањето на наставниците:

- обезбедување адекватни квалификации на оние што стапуваат во професијата
- изградување систем за професионален развој на наставникот како постојани и задолжителни активности за сите наставници во системот
- функционализација на системот за оценување на перформансите што е механизам за овозможување повратни информации и обезбедување на исполнување на минимални стандарди во наставата од сите наставници.

Системот за образование во Косово за лиценцирање одредува четири вида редовни лиценци:

- лиценца за наставници во кариера
- лиценца за унапредување на наставници
- лиценца за наставници ментори
- лиценца за заслужни наставници.

Лиценца за наставници во кариера се издава за период од пет години и тоа на квалификуван наставник. Оваа лиценца мора да се обнови по нејзиното истекување, каде што наставникот треба да одработи 100 часа обука за време на траењето на лиценцата, а ако не го исполни овој услов му се дава можност уште една година, ако и тогаш на заврши, му се одзема лиценцата за работа.

Условите што треба да ги исполни наставникот за лиценца за унапреден наставник се следни: да има лиценца за наставник во кариера најмалку пет години, да има завршено 300 часа обука, од тоа 100 часа обука за лиценца за унапредување на наставникот. Исто така и оваа лиценца трае пет години. Наставниците со оваа лиценца треба да имаат работно искуство од 10 години и на тој начин стекнуваат услов за поднесување апликација за наставник ментор. Покрај тоа треба да имаат најмалку 200 часа обука за унапредување на лиценцата, но од тоа 100 часа да бидат од областа на менторството. За добивање на оваа лиценца потребна е и препорака од директорот на училиштето за залагањето на наставникот во активностите за подигање на квалитетот во училиштето. Како и претходните две, и лиценцата за ментор трае пет години.

На крајот лиценца за заслужни наставници можат да добијат наставниците кои имаат лиценца за ментор најмалку десет години, одработено најмалку 450 часа од првата лиценца за наставник ментор. Оваа лиценца е трајна. Со оваа Административна уредба во членот 16 е објаснето на кој начин се одзема лиценца и се враќа на пониско ниво. Ова може да се случи во посебни случаи заради законски прекршоци, каде што општинскиот директорат за образование (ОДО) го упатува случајот во инспекцијата за образование на барање на менаџерот (директорот) на училиштето, а одлука донесува Државниот совет за лиценцирање наставници (ДСЛН) по препорака на инспекторатот за образование.

Актери кои учествуваат во имплементација на системот за лиценцирање и развој на наставниците во кариерата се:

- Министерството за образование наука и технологија
- Универзитетите кои подготвуваат наставници
- Косовската агенција за акредитација
- Државниот совет за лиценцирање наставници
- Дивизијата за професионален развој на наставниците
- Инспекторите за образование

- Општинскиот директоријат за образование
- Образовната институција / училиште
- Наставникот.

Многу административни уредби за стручно усовршување, лиценцирање и развој на наставниците во кариерата заради различни проблеми кои го следат образованието во Косово, кое е во фаза на големи промени, не се спроведени или се спроведени делумно. Некои од проблемите се слабата финансиска стимулација, недоволниот број акредитирани програми за стручно усовршување на наставниците, работа на неквалификувани наставници во наставниот процес, лоша соработка на едукативните факултети со училиштата и, можеби и најголемиот проблем, неусогласеност на создавањето кадри со потребите на општеството.

3.6. Особини на личноста на наставникот

Наставникот е во секојдневен контакт со учениците и со својот лик и појава многу силно влијае врз личноста на учениците, понекогаш позитивно, но во некои ситуации и негативно. За тоа какво влијание на учениците имал наставникот зборувал уште Квинтилијан. Многубројни се барањата на учителот кон својот ученик, кои бара да ги исполни, но чест случај е ако ученикот тоа не го види во ликот на наставникот, тешко ќе ги исполни.

Особините што ќе ги наведеме во голема мера ќе овозможат подобар однос на наставникот и ученикот, бидејќи значењето на наставникот во воспитувањето на децата е многу големо. Ставот, начинот на облекување, изгледот, отвореноста, а посебно начинот на однесување на наставникот се особини што го ставаат наставникот на високо место на влијанието врз личноста на ученикот во развој. Свесни сме за фактот дека во поново време работата на учителот сè помалку се цени, а воедно и се занемарува успехот што го постигнува во создавањето на сестрана личност на детето.

Успех во формирањето морално јака и социјално зрела личност учителот ќе има ако ја придобие наклонетоста на своите ученици, т.е. учениците да му веруваат, што е чест случај учениците да се поистоветуваат со наставниците на кои им веруваат, кои ги почитуваат и

во кои гледаат поддршка и можат да се потпрат на нив во секоја ситуација. Затоа наставникот со сите свои особини го сметаме за клучна фигура во развојот на личноста на учениците. Заради огромната ангажираност на наставникот да му помогне на секое дете, Обрадовиќ истакнува: „ситни се оние луѓе кои работата на учителот за ситна ја сметаат“.

Многу автори наведуваат различни особини на наставникот. Полскиот педагог Х. Мушински ги истакнува следните особини што се значајни за работата што ја врши наставникот: организациски способности, способност за раководење, партнерски однос, квалитети и функции на оној што работи и советува и способност за соработка. Особините што ги наведуваат Трнавац и Ѓорѓевиќ се значајни за работата на наставникот и можат да се сведат на различни начини и тоа: особини на наставникот како личност, стручни знаења и способности и организациско-комуникативни способности.

Чести се расправите за тоа кој тип наставник има најдобри резултати во работата, па Трнавац и Ѓорѓевиќ ги наведуваат следните типови: социјални, теориски, естетски, политички, авторитарни, демократски, реални итн. Факт е дека постојат различни гледања и мислења за особините на наставникот. Најдобра слика за тоа може да се најде во посебна теорија, односно учење за личноста на наставникот, која се вика педеутологија. „Педеутологијата ги проучува и ги разгледува општите и специфичните својства и особини, односно субјективните услови кои треба да ги исполни личноста на која општеството ѝ го доверува образованието и воспитувањето на младите“ (Каџаров S. и Vilotijević N. 2005).

Особините со кои наставникот не може да се пофали и кои сигурно ќе имаат и помалку успех во работата се: остар глас, наредба, строгост, казнување, критика, монолог наместо дијалог. Ова го карактеризира авторитативниот наставник и многу се разликува од современиот наставник од демократски тип кој го карактеризираат: љубезен глас, предлог, соработка, охрабрува, помага, води дијалог.

Сметаме дека авторитативни наставници се сè помалку, но и дека можноста за таков однос им се смалува. Како што наведуваат Јул и Јенсен, дека нивниот статус на возрасни и стручњаци порано им давал неограничена моќ да ги дефинираат содржините, процесите, рамките и последиците сè додека ги почитувале широките законски рамки. Сите тие овластувања во односот со родителите и децата го чинел темелот на нивниот авторитет заснован на општествените улоги.

3.7. Фактори на воспитно-образовниот процес

Училиштето е местото каде што на организиран, плански и системски начин со одредени цели и задачи и одвива образовно-воспитниот процес. Тоа е многу сложена дејност на која влијаат различни фактори. Качапор и Вилотијевиќ ги наведуваат најважните фактори, а тоа се: наставниците, учениците, наставните содржини, материјално-техничката опременост на училиштето (образовна технологија), степенот на развиеност на науката, техниката и технологијата, управувањето со воспитно-образовниот систем, барањата на општеството, итн. Секој од овие фактори на свој начин влијае врз остварување на задачите за воспитание и образование.

3.7.1. Наставникот како фактор во работата на училиштето

Успехот на воспитно-образовниот процес зависи од многу фактори, а еден од најважните, секако е наставникот. Бидејќи учениците, родителите и општеството во целина имаат големи очекувања од активноста на наставникот во училиштето. Една од причините зошто наставникот се смета за клучен фактор е што тој ја формира личноста на ученикот на кој подоцна ќе се потпрат сите проблеми и предизвици на едно општество. Уште Коменски го истакнувал значењето на учителскиот позив, иако во поново време сè помалку млади луѓе се заинтересирани за оваа професија. Но и критериумите за прием на студенти за овој позив се заострени. Образованието сè повеќе добива на значење и со добивањето нови улоги на наставниците.

Како што наведува Влаховиќ, во одделни земји не се потребни само интелектуални, туку и низа други квалитети. Понатаму, истакнува Влаховиќ, се прошируваат на лични, а во прв ред човечки квалитети на кандидатите за позивот наставник. Покрај сите особини што ги наведовме во текот на работата, можеме да кажеме дека и поради тоа што наставникот зазема значајно место во образовниот систем, неговата улога, како што наведуваат Качапор и Вилотијевиќ, во остварувањето на задачите на воспитувањето и образованието не е монодимензионална, не е еднострана и тесна, исклучива и автократска, туку е комплексна,

поливалентна, мултидимензионална, онаква какви што се феномените на воспитувањето и образованието и положбата на личноста на воспитаникот и воспитувачот во тие процеси.

Со своето знаење, однесување, особини, наставникот треба да ги покаже своите квалитети и да им биде пример на своите ученици и на опкружувањето. Како што вели поговорката: „Не е знаење знаење да се знае, туку е знаење знаење да се даде“. Децата се идентификуваат со своите наставници, истакнуваат Трнавац и Ѓорѓевиќ. Па сето ова кажано, има доволно големи причини наставникот својата работа да ја работи со многу желба, волја и ентузијазам и да биде дел од оние луѓе што ќе придонесат за подобар квалитет на образовниот процес. Како што зборувал Виктор Иго: „Учителската армија е единствена армија на светот, која секоја цивилизација може да ја признае без срам“. Ваквиот однос на наставникот кон професионалната работа го овозможува неговиот професионален напредок, а и отвора можност секој ученик подеднакво да напредува во учењето, а со тоа училиштето ќе постигне подобри резултати.

3.7.1.1. Наставникот во современото училиште

Набљудувајќи го наставникот во минатото, тој многу полесно се снаоѓал а и имал многу подобра позиција во општеството. Голем е бројот на причини за ваквиот статус на наставниците во поново време. Многу наставници и натаму себе се сметаат за професор кој тешко може да се спушти на ниво на учениците. Друга причина е слабата мотивација на наставниците за работа, а некои наставници заради слабата материјална ситуација се насочени кон личниот живот и животот на своето семејство.

1. Наставник каков што му треба на современото училиште е наставник модератор, истражувач, соработник, иноватор, координатор и подготвен да ги прифати учениците онакви какви што се, со сите свои доблести, мани и потреби што ги имаат. „Иновативната работа секогаш ќе бара соодветна доза на автономија на наставникот“ (Vlahović, B. 2012). Наставникот треба да биде свесен за своите можности и така треба да се однесува и по потреба стручно да се усовршува. Влаховиќ истакнува дека развојот на наставникот, како автономен професионалец

со свест за себе, би можел да се одвива во мера на неговиот развој како независна и одговорна личност подготвена критички да им пристапи на работите што му се доверени. Овој развој во голема мера почнува уште во периодот на подготовка на наставникот за позивот, потоа продолжува во текот на неговата професионална работа. Од наставникот зависи каква атмосфера ќе биде создадена во училиницата. „Во најдобрите училиници социјалната атмосфера е топла и полна со поддршка, но истовремено слична со службената и е фокусирана на работата што се работи“ (Hirsch 1996: 167).

3.7.1.2. Наставникот како истражувач

Честа е појавата наставникот сам да врши истражувања во своето одделение во училиштето. Многумина сметаат дека тоа треба да го прават само одреден број луѓе, оние што ја познаваат методологијата на научното истражување. Мнозинството избегнува да истражува и се задоволува со теориските достигнувања во педагогијата и сродните науки. Како што наведуваат Качапор и Вилотијевиќ, наставниците и бројни педагози стануваат практичари.

Свесни сме за фактот дека наставниците не се во доволна мера обучени за големи истражувања, но не треба да се задоволат и воопшто да не истражуваат. „Мали педагошки истражувања или акциони истражувања можат во целост да реализираат наставници поединци“ (Каџарог, S., Vilotijević, N. 2005: 221). Ако наставникот се најде во некаков проблем може да се посветува со стручни лица или може да се посветува со колегите преку здружување на наставниците. Во практиката е воочено дека занимавањето со истражување и со напредувањето во самото истражување може да има огромно значење за поквалитетно образование на наставникот, но и за негова поквалитетна педагошка работа во службата. Сите добиени резултати наставникот треба да ги користи во работата со учениците заради подобрување на својата работа и работата на училиштето.

Кај нас во програмите по кои се школуваат идните наставници истражувањето не е една од компонентите, додека во земјите на Европската Унија им се придава големо значење на педагошките истражувања. Наставникот добива нови улоги, каде што нема да биде само

организатор на наставниот процес, туку напоредно и истражувач во наставниот процес. „Европската Унија сугерира во текот на примарното образование и подоцна наставниците да се оспособуваат паралелно и за организирање на процесот на едукација и за истражувачки задачи, односно наставникот да се формира и како педагог и како истражувач“ (Vlahović, B. 2012: 410). Можеме да наведеме примери кои ги прифатила Финска и која има многу добри резултати, па сметаме дека треба да го следиме таквиот пристап.

3.7.2. Ученикот како фактор во воспитно-образовниот процес

Ученикот во традиционалното училиште бил објект на кој влијаел наставникот пренесувајќи му знаење, така што ученикот бил во позиција на слушател и оној што го репродуцира она што го слуша. Додека ученикот во современото училиште, кон кое се стремиме, е активен субјект од кого почнува и завршува активноста. „На него дејствува наставникот со системско и планско поучување, водење, насочување, давање поддршка и помош, но тој и со самостојно учење, работа и залагање, стекнува образовни и воспитни квалитети“ (Kačapor, S., Vilotijević, N. 2005: 233).

Уште Јан Амос Коменски зборувал дека училиштата треба да бидат исти за сите, без оглед на разликите што ги поседуваат. Па според тоа треба на ист начин да се однесуваме било децата да се сиромашни, богати, надарени или со посебни потреби. На секој ученик треба да му се овозможи да напредува и да постигне најдобри резултати во учењето, без предрасуди и дискриминација по која било основа. Успехот на ученикот воедно е и успех на училиштето.

Често во литературата среќаваме дека во класичното училиште воспитно-образовниот процес и наставната содржина се приспособени на „средниот“ ученик, но тука се загрози надарените и учениците со посебни потреби. На мислење сме дека треба да создаваме отворени училишта во кои на ученикот ќе му биде дадена можност и простор да дејствува, сам да планира, да одредува активности, критички да согледува и да ја вреднува својата работа со надгледување и помагање од наставникот. Со оваа проблематика треба да се

позанимаваат оние што ги прават курикулумите во координација со педагозите, логопедите, но и наставниците, кои со своето искуство можат да предочат ситуации од училищата со кои се соочуваат секојдневно. Зашто покрај наставникот и ученикот го сметаме за еден од најважните фактори во воспитно-образовниот процес. Оттаму и потребата на ученикот да му се даде простор наставата и наставниот процес да ги направи поинтересни, поквалитетни, а со самото тоа да му бидат од помош на наставникот во реализацијата на планот и програмата на начин што најмногу им одговара на самите ученици за стекнување нови знаења.

3.7.3. Наставната технологија како фактор за успешна работа на училиштето

Многу изуми го обележаа дваесеттиот век. Она што е важно и ги карактеризира научно-технолошките достигнувања во дваесеттиот век е, како што наведува Влаховиќ, нивната практична примена и го воведува човештвото во цивилизација од поинаков карактер на човечкиот род, човековите потреби, па и начинот на човековото живеење. Можеме да кажеме дека експанзијата продолжува и во денешно време, па и во наставата во голема мера се користи технологијата. Подобро кажано, современата настава во секојдневната работа вклучува наставна технологија, а наставната технологија ги подобрува наставните часови и на учениците им овозможува да учат на различни начини.

Современата образовна технологија, како што истакнува Мандиќ, придонесува за модернизација на воспитно-образовниот процес, подигање на неговиот квалитет, остварување поголеми ефекти. Училиштето тежи кон тоа ученикот да усвои што повеќе знаења, вештини и навики и тоа со негово активно учество, а наставната технологија дополнително ќе му помогне на ученикот да дојде до знаења, а со тоа да се воспитува и образува во сестрано развиена личност. Качапор и Вилотијавиќ нагласуваат дека за да ги оствари училиштето целите по пат на наставна технологија, треба да се остварат некои задачи:

- да се овозможи полна активност на ученикот и наставникот во сите етапи на воспитно-образовниот процес

- да се овозможи постепено осамостојување на ученикот во процесот на стекнување знаења и нивна практична примена
- да се овозможи пошироко воведување на диференцирани облици и современи дидактички системи на настава
- да се овозможи примена на наставни методи, стекнување знаења со непосредно искуство, како и перманентно стекнување знаења со користење на средствата за масовна комуникација
- да се оспособат учениците за селективно избирање на информации и за самообразување.

Покрај сите наставни средства во наставата, наставникот треба да користи и наставна технологија заради постигнување подобри резултати на учениците во учењето.

3.8. Улогата на наставникот во остварување на работните задачи

Во претходниот дел зборувавме за улогата и значењето на работата на наставникот во воспитно-образовниот процес. Планот за работа треба да биде насочен на ученикот и на остварување на целта. Сите упатства во врска со методите на работа, техниката на работа и содржината што е приспособена на возраста на учениците ги наоѓаме во Курикулумот. Важна работа е кај планирањето да се води сметка за принципите дадени во Курикулумот:

- сеопфатност (секое дете има право на квалитетно образование)
- развој на компетенции
- зголемена автономија и флексибилност на ниво на училиштето
- одговорност и полагање сметка.

Накратко ќе кажеме дека првиот принцип зборува за тоа секое дете да има пристап до квалитетно образование, без оглед на разликите што ги поседуваат. Што се однесува до развојот на компетенции што се клучни не само за образованието туку и за животот и работата, учениците треба да ги совладаат до крајот на своето образование. Тие, пред сè,

треба покрај примена на интелектуално подучување и учење, да учат преку практична работа и да вршат формативно оценување.

Автономијата во училиштата во голема мера му овозможува на ученикот да даде свое мислење, да праша, да води дијалог, да планира заедно со наставникот и на ниво на училиштето можат да направат дополнителни планови и програми за да ги задоволат своите потреби. Важно е да се напомене тоа дека она што е планирано треба да се спроведе во практиката со голема одговорност и ангажираност на наставникот, учениците и сите фактори во образовниот процес. Квалитетот не би требало да биде во прашање, а со самото тоа и постигнатите резултати во учењето и во секој друг поглед.

4. НАСТАВА

4.1. Поим и суштина на наставата

Наставата е мошне широк поим. Тој опфаќа методи, техники, видови на работа, средства и услови за работа, модели на настава, активност на ученикот и наставникот и друго. Наставата се дефинира на различни начини. Милан Јањушевиќ наставата ја дефинира на следниов начин: „наставата е, од една страна, организирано планско учење односно стекнување знаења, умења, вештини и навики, и, од друга страна, постојано прогресивно менување на личноста според воспитно-образовните цели што се поставуваат во наставата“. Можеме да кажеме дека тоа е процес на заедничка работа на ученикот и наставникот, сè со цел да се постигне знаење, затоа што учењето е битна функција, ако не и најбитна во процесот на настава.

Како се развивале науките така се менувал и пристапот и моделите во наставата. Раденко С. Круљ и соработниците ја наведуваат следнава дефиниција за наставата: „воспитно-образовен процес во кој плански и организирано се спроведува образование на учениците според пропишани наставен план и програма, под раководство на наставникот и со активно учество на ученикот“.

Се подразбира дека во самиот процес на настава секогаш треба да дејствуваат трите главни фактори на наставата: наставните содржини, наставникот и ученикот. Програмата за воспитување и образование е определена со наставните содржини од кои учениците

стекнуваат знаења преку нивно системско изучување со помош на наставникот, но и со своето активно учество, па така ги развиваат способностите и усвојуваат воспитни вредности.

Современата настава е стандарден дидактички триаголник, кој веќе го наведовме, а во него се препознава и посебна образовна техника што е поврзана со технологијата и со неа се проширува на дидактички четвороаголник. Тука често постои и дилемата дали е поважно усвојување на одредена количина знаење или развивање на различни способности кај ученикот.

Многуге прашања што се поставуваат во врска со ова можеме да ги сведеме на едно, кое може најјасно да ни ги прикаже и да ни ги разреши во голема мера нашите дилеми, а тоа гласи: Како да се организира процес на настава за да се осигура постигнување на квалитетно образование и воспитание и да се дојде до: а) стекнување на трајно знаење што може да се употреби во секое време, б) развивање на способности за самостојно и доживотно учење и в) усвојување на систем на вредности.

4.2. Фактори на наставата

4.2.1. Ученикот како фактор на наставата

Во дидактиката големо значење му се дава на ученикот, бидејќи тој е централна фигура во наставата, заради него постојат во наставата другите фактори и наставникот, наставните содржини и наставната технологија. Многу внимателно се пристапува кон работа со учениците, при што се проучува личноста на секој ученик, неговото однесување, педагошкиот статус во наставата, мотивацијата за активности и за учење, можноста за развој, правниот и општествениот статус во наставата.

Современата настава и системот на образование и воспитание се стреми кон тоа секој ученик да биде субјект и партнер на учителот во заедничкото планирање и работа како главна причина за целокупниот училиштен (школски) систем. Правата на ученикот за стекнување образование се регулирани со конвенции, а правата на ученикот во училиштето

се регулирани со закон, додека, пак, педагошкиот статус е одреден со положбата на ученикот во наставата.

Наставната теорија ни кажува едно, а практиката покажува друго. Јасно е дека помеѓу овие два става има меѓусебни несогласувања, но без достигнувањата на наставната теорија не би можеле да очекуваме унапредување на воспитно-образовната дејност во наставата, а со самото тоа и развој на ученикот.

Често се пишуваше за ученикот субјект и за ученикот објект во наставата. Д-р Светозар Чановиќ (1979) истакнува дека за да биде ученикот субјект во наставата тој мора да биде активен учесник во планирањето и подготовката на активностите (работата), носител на реализацијата на воспитно-образовниот процес, но и тој што ќе ги вреднува своите постигнувања, т.е. ќе изврши самоевалуација. Д-р Владимир Пољак (1972) изнесува некои својства на ученикот како субјект:

- ученикот учествува во одредување на содржината на наставната активност
- ученикот учествува во одредување на начинот на работа
- ученикот ја прифаќа и ја реализира активноста
- ученикот сноси одговорност за работата.

Способноста за самостојно, одговорно и креативно вклучување во планирањето, подготовката, реализацијата и евалуацијата на наставната дејност во голема мера зависи од нивото на ангажирање на самиот ученик.

Некои училишта се подготвени да ја променат положбата на учениците и во училиштето и во наставата, бидејќи тоа е поприфатливо за современите педагошки погледи и иднината на наставно-образовниот процес. Сепак, д-р Светозар Чановиќ (1979) смета дека подобрувањето на положбата на учениците во училиштето е всушност резултат на спроведените реформи во организацијата на внатрешниот живот на училиштето, а не на планираната работа на наставниците. Кај голем број наставници постои дилема дали воопшто треба да се смени положбата на учениците на часовите и наследените односи. Се смета дека треба да постои интерперсонален и интеракциски однос меѓу учениците и наставниците на часовите. Во овој случај, учениците заземаат различни позиции, тие се и во положба на субјект и во положба на објект. За да биде прифатлива позицијата на

ученикот, треба да се внимава и ученикот да биде креативна личност која заедно со врсниците и наставниците учествува во планирањето, подготовката, реализацијата и вреднувањето на наставната работа.

Во дидактиката, многу автори се на мислење дека и субјектната и објектната положба на учениците треба да бидат подеднакво застапени во наставата. Тие ги наведуваат предностите на едното или на другото, како и недостатоците за да ги одбранат своите гледишта во однос на наведените позиции на учениците. Исто така, ученикот како предмет во наставата е поврзан со стариот тип училишта и концептот на работа во такви училишта, каде што готовото знаење се пренесува на ученикот, ученикот е пасивен учесник во наставниот процес, слуша и стекнува знаење преку слушање. Овој начин не овозможува напредување, туку во голема мера го спречува напредувањето и развојот на учениците. Не треба да бидеме експлицитни за субјектната и објектната положба на учениците на часот, туку во зависност од потребите и од карактеристиките на учениците, наставникот треба да ја одредува нивната положба, да ја планира и насочува секоја активност за развој на часот и напредокот на учениците во наставниот процес.

4.2.2. Наставникот како фактор на наставата

Традиционалната настава посветуваше големо внимание на наставникот, кој беше предмет на наставниот процес и сè започнуваше и зависеше од него. Изборот на наставната содржина, планирањето на активностите, начинот на реализација, евалуацијата, му беа доверени само на наставникот. Затоа наставникот се образувал како предавач и пренесувач на знаењето. Ученикот беше во улога на примател на готови информации што требаше да ги репродуцира, без можност за избор на наставна содржина, без соработка, без самоевалуација.

Современата настава има тенденција да создаде наставник кој ќе биде модератор на наставата, водич, помагач, соработник со учениците во сите наставни активности. Јасно се гледа дека наставникот добива нови улоги во својата работа кои се насочени кон ученикот. „Улогата на наставникот во реализацијата на задачите на воспитанието и образованието не е едnodимензионална, не е еднонасочна и тесна, ексклузивна и автократска, туку е сложена, поливалентна, повеќедимензионална, како што се појавите на воспитување и образование, а и позицијата на личноста на учениците и воспитувачите во овие процеси“ (Sait, K. i Nada, V. 2005: 209).

Свесни сме дека часовите треба да се планираат и организираат врз основа на способностите и искуството на учениците. Задачата на наставникот е да ги забележи разликите меѓу учениците и да ги приспособи содржината, методите и формите на работа на секој ученик. Исто така, сите ученици треба да бидат прифатени со сите нивни разлики што ги имаат и да бидат третирали и прифатени подеднакво, без предрасуди. Доколку наставникот на овој начин ги планира наставата и наставниот процес и го почитува секој ученик, без разлика на нивните разлики, се отвора можноста за еднаков напредок на секој ученик во учењето. Со тоа наставниците и училиштата ќе имаат подобри резултати, а учениците ќе можат да го користат стекнатото знаење во секојдневниот живот и да бидат во многу подобра позиција во наставниот процес отколку досега.

4.3. Традиционална настава

На наставата и на наставниот процес им беше пристапувано на различни начини. Еден од пристапите е тој во кој на стекнувањето знаење се гледа како на чин на поучување, пренесување на готово знаење на ученикот од страна на наставникот. Таквиот пристап е традиционален и се заснова на избор на содржина од страна на наставникот, предавање, меморирање, слушање, репродукција и друго. Субјект на часот е наставникот, а ученикот е во улога на објект. Доминантен е монолошкиот метод, каде што голем простор на часот му припаѓа на наставникот со многу мало учество на учениците.

Многу ретко или речиси никогаш, на ученикот му се дава можност да иницира свои активности, т.е. за индивидуална иницијатива, активно градење – производство на знаење. Во овој вид настава имаме многу малку мислење, мала комуникација и меѓу наставникот и учениците, и меѓу самите ученици, мала интеракција, а многу повеќе слушање и молчење, водење монолог и репродуцирање на она што го слушаме.

Спомнавме дека во денешно време традиционалната настава сè уште нашироко се користи во училиштата, бидејќи се смета дека таа дава најдобри резултати, како проверен метод, иако и самите наставници се свесни дека се случуваат промени во сите сфери на животот, и треба да се прават промени во наставниот процес за кои тие не се подготвени или не сакаат да ги применат.

Моделот на пренесување и стекнување на готови знаења не треба да биде единствениот начин во работата, каде што наставникот со многу посветеност и труд сака да пренесе што е можно повеќе информации во готова форма која ученикот треба да ја запомни и да го репродуцира она што го запомнил. Овој тип настава се карактеризира со линеарно, фронтално и еднонасочно обраќање на наставникот до учениците преку предавања. Таа е вербалистичка и формалистичка (Bruner 1976).

Успехот на ученикот се одразува во тоа колку факти има запаметено. Се воведуваат нови предмети, наставните содржини се акумулираат без учество на учениците во изборот, со што се зголемува количината на информации, можеме да кажеме понекогаш дека има многу информации на едно место за многу краток временски период, што на овој начин ги преоптоварува веќе пренатрупаните училишни програми и учебници, а преоптоварени се и учениците во наставниот процес.

Многу е тешко наставниците да одлучат да ја заменат традиционалната настава или да ја насочат кон посовремени модели. Пасивната положба на учениците им одговара на индивидуалните наставници. Во таквата настава тие се во улога на авторитет пред присутните, тие во подготвена форма ги пренесуваат информациите што од ученикот се бара да бидат запаметени, а ученикот е во улога на примач и ги прима и усвојува готовите информации како такви. Овој тип на настава доведува до ниско ниво на целокупното знаење на учениците по сите предмети.

Мора да имаме предвид дека постои и процес на заборавање и потиснување на нови информации во меморијата на ученикот, а тоа е уште една потврда за ниското ниво на целокупното знаење на ученикот. Овој вид настава повеќе од еден век е под силен притисок на дидактиката со различни погледи за различни аспекти на образовниот процес, особено кога станува збор за природата на процесот на учење.

Пропустите и недостатоците што се јавуваат во училиштата се едни од причините што „често не се оценуваат варијаблите кои се важни за снаоѓање во работниот процес и во животот“ (Matijević 2005: 21), каде што некои компетенции на учениците кои се препорачани во многу литератури не се земаат предвид како надеж за разбивање на т.н. „училишта за меморирање“. Затоа, потребно е да се фокусираме на учениците и да се провери дали се почитуваат интересите, потребите, желбите и можностите на учениците и колку тие се вклучени и активни во процесот на настава и учење.

4.3.1. Однесувањето на наставниците во работата со учениците во традиционалната настава

Плановите со кои се образуваат идните наставници сè уште се користат според традицијата на институциите, а не врз основа на науката и научните достигнувања, како и на потребите на општеството. Целите и задачите поставени во училиштата не се усогласени со предметите што се изучуваат на студии. Затоа добиваме наставници кои се недоволно подготвени методолошки и стручно по завршувањето на студиите. Тие недостатоци кои ги има самиот наставник, многу влијаат на успехот на учениците и на развојот на училишните системи. Влаховиќ го дефинира овој модел како „модел на минимална компетентност“.

Наставникот во овој модел би имал ограничена професионална автономија со намалени компетенции.

Поради недоволната отвореност и обука на наставниците, денешната настава во нашите училишта сè уште е соочена со традиционален пристап. Јасен факт е дека во традиционалната настава во центарот на настаните е наставникот, а не ученикот. Иако кога се поставуваат прашања, многу наставници го негираат тоа за некако да го прикријат својот пристап на работа во училницата со учениците. Овој пристап се заснова на „предавање, меморирање, репродукција на знаење и сл.“ (Vlahović, B. 2012: 123). Наставникот предава, а учениците се набљудувачи без можност за дијалог, туку сè им се нуди во подготвена форма. Како што наведува Брунер, според Влаховиќ, овој тип настава се карактеризира со линеарно, фронтално, еднонасочно обраќање до учениците преку предавања.

Сметаме дека училиштето е место каде што треба да се направат промени, почнувајќи од подготовка на наставниците, а потоа менување на наставниот процес, како и улогите на наставниците и учениците. Затоа моделот што го опишавме е многу неприфатлив во денешно време, бидејќи не ги следи научните достигнувања и потребите на општеството, туку претставува „ниско ниво на функционална писменост на учениците во сите предметни области, како и во доменот на научната и читателската писменост“ (Исто, стр. 125).

4.4. Настава насочена на учениците – современа настава

Учениците не треба да бидат тие кои само пасивно ќе седат во клупите и ќе ја слушаат презентацијата на наставникот, при што наставникот се јавува како субјект и главен актер, кој се фокусира на спроведување на наставната програма, а не на активно учество на учениците и нивото на знаењето што ќе го стекнат. Тоа е т.н фронтална или предавачка настава. Не се водело сметка за потребите на учениците, за методите и формата на работа која е најпогодна, туку само се почитувале обврските за предавање на наставната единица планирана за одреден час.

Треба да се смени начинот на работа во училницата и положбата на учениците на час. Со тоа почна да се занимава еден од првите учители, Карл Роџерс, а тоа беше пристапот кон потребите на учениците на час. Тој нагласи дека „попродуктивно е да се фокусираме на клиентот или ученикот, отколку на потребите на системот“ (Jensen 2003: 87). Стратегиите за активно учење овозможуваат активно учество на учениците на часовите користејќи различни методи, техники на работа кои подразбираат активно и искусвено учење наместо претходното пасивно молчење и слушање. Можеме да кажеме дека наставата е добра ако „посредува помеѓу барањата на задачите и постојните компетенции и мотивации на учениците“ (Maier 2005: 168).

Значи, настава насочена на ученикот е всушност онаа која ги зема предвид ученичките компетенции и се применуваат стратегии за активирање на учениците, се избираат методи, техники и форми на работа пропишани со програмата во кои ученикот ќе има поактивна улога на часот. Во тој случај, наставникот е субјект, но тој раководи, надгледува, дава упатства, организира, но и учи од ученикот, кој е поактивен од наставникот во реализацијата на часот, бидејќи е во центарот на она што се случува на часот.

Наставникот треба да обезбеди можност учениците да учат самостојно, но и да учат едни од други. „Учениците сакаат да учат, а учењето значи да се биде активен. Учењето значи стекнување искуство“ (Matijević i Radovanović 2011: 155).

Активниот начин на учење е спротивен од оној што се применува при фронталниот начин на предавање знаење од страна на наставникот. Исто така, „за разлика од пасивното учење каде што учениците препишуваат од таблата, одговараат на прашањата на наставникот, го следат наставникот без можност за учество, активното учење има инклузивна улога за учениците, тие можат самостојно да донесуваат заклучоци, да размислуваат критички, да поставуваат прашања, да разговараат...“ (Matijević i Radovanović 2011).

Предностите на овој вид настава се што ги мотивираме учениците да комуницираат меѓу себе и со наставникот, сè со цел да се постигнат подобри резултати во учењето. При ваквото учење, важно е да се поврзат различните содржини од областа, но и со други наставни предмети, бидејќи материјалот што го учиме треба да биде поврзан и употребен во сите активности за сите потреби на учениците, без разлика од кој предмет е содржината. Наставникот не треба да му дава готови знаења на ученикот, туку да планира различни активности за да може ученикот сам да дојде до знаењата и заклучоците.

Одредени методи и наставни стратегии се поврзани со наставата насочена кон ученикот. Стратегиите кои најчесто се користат во наставата се: кооперативно учење, учење преку решавање проблеми, учење со откривање. При примената на наставните стратегии мора да ги земеме предвид и формите на работа: фронтална работа, индивидуална работа, работа во парови, групна работа. Треба да избереме форма на работа која најмногу ќе одговара на потребите на учениците во дадениот момент и ученикот да биде во центарот на вниманието. Пријатната атмосфера и просторот во училиницата ни кажуваат дека наставата насочена кон учениците успешно се спроведува во училиштата.

Исто така, во наставата треба да се земат предвид разликите на децата, без разлика дали се со посебни потреби, надарени или заостанати во развојот, наставникот треба да ја организира наставата така што секое дете да биде почитувано и вклучено во активностите до степен до кој нивните можности дозволуваат, но дека и во такви околности секој од учениците го извлекува максимумот од тоа и постигнува најдобри можни резултати во стекнувањето знаења. Основното значење на современата организација на наставата или наставата насочена кон ученикот е да се преориентира кон нов концепт на наставата. Дека процесот на традиционалното образование или процесот на настава се фокусираше на

наставникот во центарот на вниманието, што зависи од наставникот и сè е во рацете на наставникот, каде што просторот во таквата настава беше многу тесен за ученикот и неговото учество и затоа за напредување треба постепено да се потиснува.

Новиот наставен концепт треба да му овозможи на ученикот да преземе иницијатива во активностите и голем дел од активностите да тргнуваат од самиот ученик. Во таква средина во училищата, можно е ученикот да се „ослободи“ од наметнување мислења, тој самостојно ќе формира сопствено мислење, доколку е потребно, ќе го промени веќе изнесеното мислење и со тоа самостојно ќе се менува и ќе го отвори патот за самообразование.

4.4.1. Наставникот во современата настава

Практиката покажува дека често се случува ученикот да го имитира својот учител. Така доаѓаме до ситуација кога еден учител (наставник), кој во текот на целиот период на своето образование, а особено кога професионално се подготвувал за професијата наставник со изведување на практична обука, бил во позиција да ги слуша предавањата на наставникот, да се сеќава и да го репродуцира она што го слушал, речиси без да води дијалог. Таквиот наставник ќе биде во позиција каде што нема да знае, а можеби и нема да сака, поради неговата безбедност, да се спротивстави на традиционалниот начин на работа кој го смета за единствен, бидејќи не наишол на поинаков, а што денес се смета за пофлексибилен, поинтересен и поефективен. Околностите во денешното образование, каде што сме соочени со научно-технолошки развој, ги менува целите на образованието, наставникот добива нови задачи и различни улоги. „Слободата на дејствувањето на наставникот се зголемува, а компетенциите се прошируваат“ (B. Vlahović i N. Vujisić – Živković 2005: 8). Јасно се гледа дека наставникот во современото училиште е истражувач, практичар, тој е критичен во дадени ситуации, како и во креативно решавање на проблемите.

Многу педагози се залагаа за современ пристап во наставата. Да забележиме дека во 16 век педагогот Франсоа Рабле (1494–1553) се залагал за воведување очигледно учење, примена на методот на набљудување, методот на разговор, учење во природа. Лав Толстој се залагаше во училиштата децата да живеат слободно и да учат тоа што ги интересира. „Целта на наставата, како програма за работа со учениците, не се наметнува однадвор, туку е одредена од интересите, склоностите и способностите на учениците“ (Vlahović, B. 2012: 127).

Современиот наставник треба да биде подготвен да води дијалог, да планира, да го организира наставниот процес заедно со учениците, да ја координира наставата и да го следи напредокот на учениците. За да може сето ова да се постигне на работа, треба да се направат промени во пристапот на подготовка на наставниците за служба и стекнување поголеми компетенции во однос на традиционалните наставници. „Наставниците треба да

стекнуваат знаења, да градат ставови и практични способности кои ќе им овозможат постојано професионално усовршување и самоусовршување, приспособувајќи се на различни услови и промени“ (Bogosavljević, R. 2010: 167).

Исто така, можеме да кажеме дека знаењето треба да се прифаќа на различни начини, односно со различни методи и техники на работа, од различни извори, да се следи и активно да се учествува во расудувањето и критичкото размислување, а во исто време да се биде активен учесник во тековите на учењето и општеството. Успехот на учениците ќе се зголеми, а нивото на знаење, кое е ниско во традиционалната настава, сигурно ќе се зголеми. Додека компетентноста за доживотно образование и професионален развој можеме да ја сметаме за клучна во современото образование.

4.5. Дидактички принципи

Како што споменавме, традиционалната настава не овозможува доволно комуникација меѓу наставниците и учениците и меѓу самите ученици, бидејќи е еднонасочна, во која доминира наставникот. Оттука, постојат можности за грешки во работата, неправилен пристап и процедури за решавање на задачите. За да може работата да биде поуспешна со помала можност за грешки, треба да се следат одредени принципи. Ова се однесува на воспитно-образовната работа на часовите, бидејќи подлежи на одредени закони, принципи и правила.

Доколку сакаме позитивни ефекти во нашата работа и правилно ја организираме нашата работа, мора да ги знаеме законите кои го регулираат наставниот процес, како и принципите и правилата кои произлегуваат од тие закони. „Дидактичките принципи претставуваат основни и задолжителни принципи кои го водат наставникот во планирањето, организирањето и спроведувањето на наставниот процес“ (Radeenko, S. Krulj и сор. 2003: 200). Со текот на времето, дидактичките принципи се менуваат со развојот на училиштето и наставата. Сите фази на наставниот процес, почнувајќи од планирањето на наставата, наставата и вреднувањето на резултатите, вклучуваат дидактички принципи, бидејќи тие се однесуваат на наставата во целина. Од година во година подлабоко и потемелно се проучуваат проблемите на наставата и законитоста на процесот на настава и учење, што влијае на тоа што во последно време сè почесто се споменуваат принципите на новиот дидактички систем: организацијата на наставата со висок степен на тежина, водечка улога на теоретското знаење во основното образование, принципот на настава што се развива, принципот на објективност, наместо стариот принцип на очигледност итн. (Zankov 1975, Davidov 1981).

Вообичаена практика е некои дидактики да идентификуваат принципи и правила, иако знаеме дека принципите се однесуваат на општи вредности за сите предмети, на сите нивоа на училишта, на различни типови училишта, а правилата се однесуваат на посебни ситуации

и случаи во наставата. За да се постигнат подобри резултати на учениците во наставниот процес, што е цел на современата дидактика, ќе ги наведеме дидактичките принципи кои се среќаваат во речиси сите дидактички студии, и тоа:

- принцип на научна настава
- принцип на мерење на наставата според возраста на учениците
- принцип на систематичност и постепеност
- принцип на очигледност во наставата
- принцип на свесна ученичка активност
- принцип на индивидуализација во наставата
- принцип на поврзување на теоријата со практиката
- принцип на рационализација и економичност во наставата и
- принцип на издржливост на знаењата, вештините и навиките.

Со принципите подетално ќе се занимаваме во друг труд, а овде потемелно и посодржајно ќе се занимаваме со образованието и со стручното оспособување на наставниците.

4.6. Наставни објекти

На резултатите од учењето во наставниот процес големо влијание имаат наставните објекти. Доколку системот на наставни капацитети не е добро развиен, нема ниту успешно учење ниту разновидни форми на работа. Системот на училишни згради во потесна смисла ја опфаќа училишната зграда со целата опрема и училишната средина (училишно земјиште), а во поширока смисла ги опфаќа сите објекти надвор од училиштето, во природата, во социјалната средина каде што може да се организира настава.

Во минатиот век се изградија згради кои не одговараа ниту педагошки, ниту здравствено, ниту економски, бидејќи училниците беа мали, недоволно осветлени, неподвижни и неудобни клупи, темни и тесни ходници. Во последно време се градат модерни училишни згради во кои има доволно простор, светлина и воздух. Училниците се опремени со модерен мебел, наставни помагала и наставна технологија, што ја менува положбата на учениците во наставата. Местото каде што ученикот го поминува времето во училницата во денешни околности овозможува правилната положба на телото при седење, одговара на возраста на ученикот, ученикот лесно може да се поместува и да се приспособи на потребите кои одговараат на начинот на работа. Исто така, треба да се истакне дека новите капацитети им овозможуваат на децата со посебни потреби непречено да одат на училиште, т.е. приодите

се уредени за деца во колички и собите се соодветно уредени за следење на наставниот процес.

4.7. Наставни средства

Наставната работа по природа е многу сложена и бара соодветни услови и ресурси за работа. За да се направи наставата посодржајна, интересна и разновидна, се користат наставни средства кои ќе придонесат за наставниот процес и тоа: слики, цртежи, уреди, апарати, модели, машини и сл.

Како помош и поттик, извор или доказ, наставните помагала се користат на сите нивоа на школување и во сите форми на образование и воспитување. Исто така, мораме да кажеме дека употребата на наставни помагала е стара колку и самото училиште, бидејќи различни наставни помагала се во употреба уште од најраните облици на училишна работа. Наставните средства треба да се користат во комбинација за полесно и подобро совладување на наставните содржини.

Исто така, за учениците во наставниот процес, наставните средства кои претставуваат еден од изворите на знаење и се најтесно поврзани со наставниот процес се учебници и прирачници. За учениците да бидат задоволни од она што го учат треба да имаат квалитетни учебници. „За да може учебникот да биде квалитетен, треба да ги исполнува барањата во однос на содржината, начинот на обработка и техничката опременост“ (Krulj, R. S., Kašapor, S., Kulić, R. 2003: 232.). Учебникот ќе одговори на потребите на учениците доколку му даде можности на ученикот самостојно да стекне соодветно знаење. Водени од искуството од работењето во основно училиште во однос на учебниците на босански јазик, се поминува низ многу тешкотии. Недостигот од учебници е главниот проблем, а потоа и неусогласеноста на учебниците со наставната програма, бидејќи во некои од учебниците што се преведени, преводот е со многу лош квалитет и со многу грешки. Во современата настава, наставната технологија зема учество во воведувањето иновации во наставата, сè со цел да се подобри наставниот процес.

4.8. Наставни форми

Во многу наврати во текот на работата ја споменавме колективната (фронтална) форма на работа, каде во принцип доминира заедничкото учење на учениците, без разлика на нивните разлики и постигнати резултати. Го поврзавме со стариот тип училиште, но во последно време сè уште постои во училиштата. Фронталната форма на работа има свои предности и недостатоци и треба да се користи во комбинација со други форми на работа.

Поради недоволната подготовка и недоволната обука на наставниците на час, работата во групи се избегнува, иако може да придонесе за поквалитетна и посодржајна работа и на наставникот со учениците како и на самите ученици меѓу себе. Се создава доверба во училиштето и секој ја добива својата улога во групата. Оваа форма на работа бара училиштето да има многу повеќе простор, различен распоред на часови (пофлексибилен), но и да содржи многу повеќе научни книги. Групната работа не може да ги замени другите видови настава, но може да се користи при обработка на одреден број на наставни единици.

Еден од најуспешните форми на работа е работата во парови или тандеми. Најчесто се користи при учење странски или мајчин јазик. Може да се користи и надвор од наставниот процес, за домашна работа кога ученикот споделува сработено и добива потврда или дополнување од друг ученик и врз основа на тоа разбира колку знае. Секој ученик има свои индивидуални разлики, а за да може секој ученик да учи доволно, наставникот треба постепено да го воведува ученикот во самостојна работа и со индивидуалниот пристап на наставникот да му овозможи напредок на ученикот според индивидуалните способности. На часовите, индивидуалната работа најчесто се користи за повторување на материјалот, оценување и проверка на знаењата, а многу поретко се користи при обработката на нови наставни содржини.

4.9. Наставни методи

Во секоја област на човечкото општество, вклучително и во образовно-воспитниот процес, се избираат оние средства, начини и процедури кои во најголема мера ќе ни помогнат да постигнеме добри резултати. Секогаш избирајте ги оние методи и процедури кои се

сеопфатни и кои ќе дадат оптимални резултати. Раденко, С. Круљ и колегите посочуваат дека најадекватните процедури кои ги користиме во наставата се нарекуваат наставни методи. Многу дидактичари правеле класификација на методите, која се движела од тоа да се најде еден универзален метод до тоа да се одреди систем на методи во зависност од појдовните критериуми за таа определба. Голем број околности во наставата влијаат врз изборот на наставните методи, па затоа треба да ги комбинираме со оние со кои се природно и спонтано поврзани.

Бидејќи дидактичарите не се единствени во одредувањето и толкувањето на значењето и содржината на наставните методи, затоа постојат различни сфаќања и толкувања. „Наставните методи подразбираат наменски и систематски применет начин на управување со работата на учениците во наставниот процес, кој овозможува стекнување знаења и вештини и нивна промена во практиката, а придонесува и за развој на нивните когнитивни способности и интереси, формирање на светоглед и подготовка за живот“ (Trnavac, N. i Đorđević, J. 2013: 276). Процесот на учење преку методичното осмислување на наставата треба да ги доведе учениците до совладување на образовните содржини преку сопствени активности, што е целта на современата настава, односно ученикот да се стави во центарот на вниманието на наставниот процес.

4.10. Вклучување на наставникот во наставниот процес

Вложен е голем труд, како и употреба на различни термини за објаснување на положбата на учениците во училиштата. Сметаме дека е многу корисно да се наведе следново, кое ни кажува многу за положбата на учениците во училиштата. „Учеството на учениците во училиштето подразбира практика на вклучување на учениците во заедничкото одлучување во училишниот систем или учество во тој процес во рамките на училиштето“ (Симовска 2007). Една од најважните активности на детето е школувањето, кое влијае на неговиот социјален, когнитивен и емоционален развој. Јеѓуд Борик и Цар (2015: 4) наведуваат дека „децата поминуваат значителен дел од своето време на училиште, преку учење, играње и дружење, градење на својата социјална мрежа и себеси како поединци“. Врз основа на ова, се подразбира дека училиштето е место каде што треба да се учат правата и обврските на децата.

За подобро разбирање на училишниот систем, неопходно е да се препознаат три општествени групи кои подеднакво се вклучени (или само се среќаваат во литературата) во работата на училиштата и се заинтересирани за нивната успешна работа и напредок. Тоа се наставници, ученици и родители. Доколку одлучуваат самостојно, можноста за спроведување на тие одлуки може да биде неуспешна. Успешноста на тие одлуки во голема мера зависи од соработката на споменатите општествени групи. Имајќи го предвид времето поминато на училиште, на учениците им е потребна комуникација, интеракција и однос, кои се исклучително важни. Ваквиот однос гради позитивна клима во училиштето, каде што децата се чувствуваат еднакво, безбедно и меѓусебно се почитуваат.

Недостатокот на сето ова може да доведе до насилство во училиштата меѓу децата, отфрлање на децата, повлекување на некои деца. Спротивно на овие фактори, Новак и Башиќ (2008) наведуваат дека просоцијалното вклучување во училиштето ја потврдува важноста на учеството на учениците во создавањето позитивна клима и атмосфера во училиштето.

Односот меѓу наставниците и учениците е важен за овозможување учество. Милиќ и Мароевиќ (2014) сметаат дека доколку сакаме концептот на учество да се вкорени во училиштата, неопходно е целосно да се промени видот на авторитетот што го вршат наставниците. Често, наставниците градат авторитет врз основа на казни или санкции, наместо да градат т.н „поддржувачки авторитет“, со којшто на детето му се обезбедува слобода на избор на однесување во средина контролирана од наставникот. „Наставникот што работи сè сам и не ја пренесува наставната активност врз учениците нема да постигне посакувана работна атмосфера во училницата“ (Suzić. N. 2005: 155). Јасно да се даде до знаење дека наставникот ќе им дозволи на учениците да ја вршат активноста без тој да прејудицира дека тие ќе добијат пониски резултати или дека нема да ја завршат задачата како наставникот.

Во таква средина детето би направило позитивен избор, кој ќе го научи на независност и одговорност, но со можност да ги почувствува последиците од сопствениот избор. Исто така, наставникот треба да користи поддржувачки авторитет заснован на почит и да „застане на страната на детето, во просторот на ученикот, кој всушност е простор на заедничко учење и меѓусебно надополнување“ (Milić i Marojević 2014: 129).

Од горенаведеното може да се види дека вклучувањето на децата во училишниот систем бара промена на улогата на наставникот, од оној кој бил единствен извор на информации, во наставник кој е партнер со учениците во комуникацијата, учењето и живеењето, каде што ќе има меѓусебно почитување и ценење, што ќе ги поттикне учениците на различни начини да постигнат најдобри можни резултати не само во учењето туку и во однесувањето, како во училиштето, така и надвор од него.

4.11. Положбата на учениците во некогашните и во сегашните училишта

Термините за оној што се воспитува се користат во многу литератури, како што е „воспитаник“, што има пошироко значење од „ученик“. Ученикот е воспитаник кој, пред сè, учи. Во нашите училишта по традиција често се користи терминот „ученик“. За учениците кои влегуваат во прво одделение – ученик „прваче“. Сè во училиштата е веќе променето од самото основање до денес, почнувајќи од кадрите, програмите, а особено начинот на организација.

Со појавата на категоријата ученици се создадоа и школите, без разлика кој ги учел тие ученици и каде учеле тие. Во воспитувањето на старите источни народи, поединецот немал вредност, туку позицијата ја добивал по традиција, според имотот што го поседува, но во најголема мера според припадноста на дадена каста (класа). Во Спарта и Атина, образованието на децата било сведено на физичко и воено образование. „За младите мажи да станат издржливи, тие беа навикнати на студ, глад, жед и болка“ (М. Zaninović 1988: 20). Според М. Заниновиќ, физичко насилство било користено и врз учениците во училиштата во Атина, што го потврдува и една поговорка: „Биди вредно момче за да не те тепаат“. Дури и во Стариот Рим не се водело многу грижа за децата, наместо тоа биле подготвувани за идни земјоделци и војници, без нивна волја. Тие биле избирани во зависност од нивната сила и способности.

Училиштето, како важна општествена институција, ќе се воспостави и целосно ќе се институционализира дури во новиот век, кога бројот на ученици во голема мера ќе се зголеми. Иако бројот на ученици се зголемува, статусот и угледот на учениците не е посебен во 16 и 17 век. Подобри времиња за учениците и за добро воспитаните деца, како и подобра положба на учениците воопшто, доаѓа дури во 19 век, при што во Франција ученикот

станува „мал граѓанин“, а во Англија „млад господин“, а сето тоа како производ на образованието во јавните училишта.

Се добива впечаток дека до новиот век ученикот кој одел во јавните (државни) училишта се нарекувал во машки род. Во тоа време, девојчињата се воспитувале во семејните куќи или во женски манастири. Поради високата смртност на децата и моралното снижување на нивниот статус, со појавата на машинско производство, дошло до побарувачка за детска работна сила, поради помалата наплата за нивниот труд. Затоа во Англија во 19 век првпат биле донесени закони за ограничување на работното време и забрана за работа на децата помлади од осум години. Во наредниот период, сите мерки претставувале заштита од несоодветна физичка работа на децата и со тоа се отворила можност за исполнување на училишните обврски, т.е. за систематски да се едуцираат децата во тој период. Трнавац истакнува дека: „Детето – ученик има свој општествен, правен и педагошки статус. Иако сите три се условени, ние најпрво ќе се задржиме на педагошкиот статус кој говори за положбата на ученикот во училиштето. Често употребуваните изрази 'ученикот како објект' и 'ученикот како субјект' ги гледаме како две крајности во третманот на учениците. Ученикот како објект се поврзува со многу педагози кои ги критикуваат училиштата, каде што наставникот се претставувал како авторитет и единствен извор на информации, каде што учениците морале да учат напамет и да репродуцираат сè како што слушнале. Јасно се гледа дека 'ученикот е доведен во подредена положба и пасивен однос кон учителот и постарите““ (Трнавац 2005: 74). Сето тоа резултирало со пасивност на детето, што се гледа како мрзеливост, неспособност и незаинтересираност, а на тоа се реагирало со несоодветни казни, кои не придонесувале за позитивни промени, туку напротив, за уште поголема ученичка пасивност, а во многу ситуации се создавале непослушни и непримерни ученици.

Поновата литература и современите педагози сè повеќе зборуваат за ученикот како субјект на воспитно-образовниот процес, при што учеството на воспитаникот (ученикот) е сè поголемо во неговиот развој. Потребно е да се обезбеди позицијата на ученикот со тоа што ќе му се обезбеди можност да дејствува слободно, активно и одговорно во согласност со неговите способности, карактеристики и очекувања од општеството. На крајот на 19 век се појавија многу идеи кои водат до реформи на „старото“ или до формирање на „ново“ училиште. Не се обрнуваше внимание на способностите и напредокот на учениците. „Училиште по мерка на детето“ (Е. Кларед), „училиште без одделенија“ (Планот Јена и други) се дел од идеите.

Обуките и семинарите за наставници одржани на почетокот на овој век се насочени кон ученикот и тој е во центарот на вниманието, а на нив присуствуваа речиси сите наставници од основните и од средните училишта во Косово. Сметаме дека го прифатија фактот дека ученикот станува субјект на воспитно-образовниот процес и тоа го применуваат во секојдневната работа со децата на училиште. Сепак, ова не е темата на овој труд, туку позицијата на учениците во училиштето. На ученикот треба да му се даде можност активно да учествува во сите активности. „На него дејствува наставникот со систематско и планско предавање, водење, насочување, обезбедување поддршка и помош, но тој се стекнува и со образовни и воспитни квалитети и преку самостојно учење, работа и посветеност“ (S. Kačarog i N. Vilotijević 2005).

Како ќе се обликува личноста на ученикот, како и на кој начин ќе им се пристапи на сите активности во училиштето „зависи од самите ученици, но во многу случаи и од наставниците и установите каде што се одвива наставниот процес“ (S. Vangoji 2017). На ученикот, на надарениот ученик или на ученикот со посебни потреби, треба да му се обезбедат соодветни услови и соодветно да се приспособат за секој поединец да пристапи и да напредува во училиштето. Претставуваме уште некои други разлики кои често се истакнуваат меѓу учениците во одредени училишта, а тоа се, економскиот статус на семејството, дали ученикот потекнува од рурална или урбана средина, разни предрасуди за занимањето на нивните родители што ги „уништуваат“ одредени ученици и автоматски ги исклучуваат и ги ставаат во подредена положба.

Бидејќи успехот во најголема мера зависи од учениците, како што претходно истакнавме, треба да им се даде шанса да постигнат успех без пречки. Посебно ќе нагласиме дека во нашите основни училишта многу деца со пречки во развојот се испраќаат во специјални училишта, без притоа да се примени инклузија во образованието. Една од причините е недоволниот број обучени наставници за инклузивно образование. Во такви случаи, учениците добиваат сместување во интернат и се одвоени од семејството и од семејниот живот, и со самото тоа се ограничени на животот во локалната заедница.

Како што наведуваат во воведниот дел на книгата – Основи на образовната инклузија, (Ljiljana Igrić и др. 2015), родителите, кои би можеле да бидат голема сила во поттикнувањето промени, не се доволно вклучени, а локалната заедница не е доволно присутна во промените, а со тоа и поддршката на оние од кои зависат промените во

образованието. Промените се случуваат премногу изолирано, тие се слабо координирани и како такви не можат да бидат во центарот на постапките на наставниците, на кои се смета во интеграцијата.

Разликата меѓу децата во денешното училиште и децата од поранешното училиште е во тоа што денешните деца живеат со убедување дека имаат право да бидат деца. Тие ги искажуваат своите мислења и чувства без пречки, поставуваат прашања, изнесуваат аргументи и очекуваат да бидат разбрани во секое време. Детската самодоверба е зголемена, но тие растат и во средина каде што немаат страв од возрасните, што некогаш било незамисливо. Една од причините можеби е тоа што генерации од тие деца од поранешните училишта сега станаа родители, а некои се школуваа и станаа наставници и педагози и сега ѝ застануваат на патот на таквата положба на учениците во училиштата.

Иако сегашното училиште му нуди многу на ученикот, тоа не значи дека нема проблеми во образовниот систем. Како што изјавија Јеспер Хал и Хеле Јенсен, во Скандинавија се вели дека на денешните деца им недостасува „општествена компетенција“. Во Германија, се зборува за општа „дисциплинска криза“. Многу земји имаат свои верзии за проблемот, но се прави сè за да се промени однесувањето на децата, нешто што е заедничко за сите, а тоа се смета за единствен пат по кој не треба да се оди. Свесни дека менувањето на правилата на однесување, забраните и казните не се вистинскиот начин, треба да ги преиспитаме нашите однесувања и постапки преку секојдневната педагошка работа на педагозите или наставниците. Не ретко вината за лошите резултати во учењето и однесувањето на децата на училиште се префрла на некој друг, бидејќи тие не можат да ја прифатат одговорноста.

4.11.1. Критика на училиштето од аспект на положбата на ученикот

Секоја промена што се случуваше во училиштата, речиси во сите земји во светот во претходните периоди, не беше доволна, па доведе до т.н. кризи и критики на училиштето. Постојните структури на училиштата, како и новите општествени цели не беа усогласени едни со други и затоа предизвикуваат уште поголеми критики. Најголемите критики се појавија на крајот на 19 и почетокот на 20 век.

Како што напоменавме, во периодот на најголемиот индустриски развој биле критикувани „старите школи“ за кои се сметало дека се училишта за „бубање“ (меморирање) на материјал, строга дисциплина и авторитет на наставникот, занемарувајќи го самиот воспитаник (ученик). Во тој период, во системот на воспитание и образование, особено треба да се истакне позицијата на основните училишта, бидејќи бројот на луѓе кои не завршиле барем основно образование се сведе на минимум, што не беше случај во минатото. За тоа придонесла свеста на родителите, образовниот систем кој овозможува пристап на секој човек да се вклучи во процесот на образование и воспитување, без разлики, што е целта на „новото училиште“. Овие промени ги започна Јан Амос Коменски уште кон крајот на 19 и почетокот на 20 век.

Многу следбеници на учењето на Хербарт посветувале големо внимание на наставниот материјал, а помалку се залагале за положбата на учениците за кои е наменет тој материјал. Поголемо внимание беше посветено на креативната работа на наставниците, а не на воспоставувањето како природен однос помеѓу наставниците и учениците. Исто така, училиштето долго функционираше така што беше оддалечено од општеството, а општеството се развиваше како производствено, сè со цел да се задоволат новите животни потреби. Од ова произлегоа многу критики и на овој начин се роди „движењето за ново образование“, од кое се родија два концепта на образование. „Прво, дека образованието е општествена функција со задача да ги социјализира личностите преку всадување во нив на општествени норми на животот и културното наследство на одредено општество, а второ, се смета дека образованието е процес преку кој се формира детската личност што се постигнува најмногу преку спонтано манифестирање на вродените аспирации, а помалку со надворешно влијание“ (Емил Диркем и Паул Берт).

Дека слободата на ученикот во образованието носи подобри резултати во развојот на личноста, потврдија многу ситуации. На детето мора да му се овозможи слободно, спонтано да развива внатрешни аспирации и интереси преку кои успешно ќе се развива како поединец и како личност (Жан-Жак Русо, 1712 – 1778). За ова прашање, гледаме слични сфаќања кај Лав Толстој (1828 – 1910). Критикувајќи ја „старата школа“ тука се и „движењето за уметничко образование“ и „движењето за воспитување на личноста на детето“, кои се трудат да ги отстранат сите пречки што го спречуваат слободниот развој на детето. Професорот по педагогија Питер Петерсон (1884 – 1952), како креатор на Планот Јена, се залага за училиште кое е организирано како големо семејство на наставници, ученици и

родители, при што смета дека во таква атмосфера може да се развијат индивидуалните способности на учениците и некои општествени навики.

Со креирање планови и програми, со избирање на активности кои се во интерес и можностите на децата, се овозможува напредување на учениците според нивните можности, а слободната работа во групи ќе влијае на создавање општествена свест кај самите ученици. Од самиот почеток на училиштето до завршување на средното образование, учениците ќе бидат во тим што не го избрале сами. Првиот предизвик за децата кои почнуваат основно училиште е да им се овозможи седење во клупата. На нивниот избор честопати влијаат нивните родители.

Во почетокот ќе им се одобрат нивните барања, но во зависност од многу фактори зависи колку ќе трае тоа. „Почнувајќи од училиште, најмладите ученици почнуваат систематски да се осамостојуваат во исполнувањето на обврските и работните задачи“ (LJ. Prodanović 2013: 14). Семејството, наставниците и самите ученици ќе дадат поддршка на ова патување. Исто така, Продановиќ истакнува: Секој ќе има улога и ќе биде потпора во стекнувањето нови знаења и нивната примена во секојдневниот живот, како и во стекнувањето на потребните навики, лични и општествени квалитети. Во многу земји, вклучително и во Косово, вклученоста на учениците во редовното образование е опфатена во голем број. Најголем проблем имаат децата од ромската популација, каде што голем број деца се без настава поради недостиг на документи, место на живеење и други причини.

Целта на оваа работа е сите деца, без разлика на различностите, да бидат третирали еднакво, така што сметаме дека децата од ромската заедница, како најранлива заедница не само во Косово, туку и во многу други земји, имаат право на образование и воспитување кое им е загарантирано со Конвенцијата за правата на децата. „Учениците во текот на основното образование минуваат низ возрасните периоди на нивниот најинтензивен психофизички и психосоцијален развој“ (N. Novelko 1990: 11–13). Со запоставување на основните училишта, се доведува до назадување и до стагнација на социјалните средини.

„Ниту една друга институција не може да се споредува со основното училиште во однос на значењето што го има и придонесот што го дава за успешна интеграција во општествената заедница“ (M. Nedeljković 2010: 159). Многу промени во воспитувањето и образованието го доведуваат основното училиште до пресвртница во развојот. Недељковиќ наведува дека новиот развој треба да се изрази во промена на организацијата и начинот на работа во

училиштето во посовремена структура на содржината на образованието и воспитувањето, во понова, покреативна функција; во почитувањето на индивидуалната комплексност на учениците; во поинтензивен развој на когнитивните способности на учениците; во современиот педагошки процес; во афирмирање на културната и цивилизациска улога на училиштето; во остварување на концепцијата на перманентно образование.

Сиромаштијата, како една од широките светски општествени појави, има многу ефекти врз однесувањето на децата и на нивната положба во училиштата. Многу деца се ставени во втор план од некои наставници и отфрлени од нивните врсници и окарактеризирани како помалку вредни. „Сиромаштијата има многу лица, а нејзините најпознати димензии се социолошки и социоекономски“ (И. Ацески 2001). Поголемите социјални разлики во голема мера влијаат на фактот дека децата кои живеат во сиромаштија се изложени на поголеми животни ризици. „Сиромаштијата не е резултат на неспособноста на поединецот, туку во најголема мера таа е супстрат на пошироките општествени процеси и структурната нерамнотежа што се јавува поради неправедната распределба на ресурсите и на создавањето услови за живот што тешко се надминуваат“ (Е. Gidens 2001).

Оттука, положбата на сиромашните деца во училиштата по многу нешта се разликува од децата кои имаат подобар економски статус и води кон создавање на нееднаквост. Нееднаквоста се манифестира во различни области, па и во образовните институции – училиштата. Главен фактор за нееднаквоста во општеството е нееднаквоста во образованието. „Онолку колку што образованието го одредува степенот и динамиката на развојот на општеството, до тој степен и намалувањето на нееднаквоста во општеството зависи од ублажувањето на нееднаквоста во образованието“ (М. Nedeljković 2010: 165). Процесот и исходот од воспитно-образовната работа на основното училиште зависи од низа меѓусебно поврзани фактори. Во тоа значајно место и улога има педагошкиот стандард. Одредено ниво на образование вклучува и создавање на соодветни услови за да можат учениците да постигнат успех според нивните можности. „Во согласност со педагошкиот стандард на училиштето се препознава положбата на учениците во него и се навестува успехот на заедничката работа на сите негови субјекти (R. Rodić i S. Kostović 1995).

5. КОМУНИКАЦИЈА

5.1. Што е комуникација?

Како што наведуваат Наѓа Лутершек и Анѓа Бацковиќ, основното значење на поимот комуникација е: да се учи нешто заеднички, да се биде меѓусобно поврзан. Комуникацијата е двонасочен процес во кој повратната информација е нејзин составен дел. Освен размена на идеи, мисли и искуства, важно е да се каже дека во комуникацијата влијаеме едени на други. Комуникацијата се одвива со целото наше тело, а не само со зборовите. Битен фактор е тој дека личностите што комуницираат ако се познаваат подобро, тогаш и комуникацијата ќе биде подобра и поуспешна. Како што наведува Долорс, колку што тие комуницираат повеќе и подобро, толку имаат повеќе можности за подобро подетално запознавање.

Бидејќи има голем број дефиниции за терминот комуникација, ние ќе наведеме само некои од нив. „Интеракција по пат на закон“, при што под поимот интеракција подразбираме „меѓусебно дејствување на луѓе кои заземаат ставови еден кон друг и коишто обострано себеси си го одредуваат однесувањето“ (Dolors и др. 1998: 119).

Една од дефинициите е: „комуникацијата е процес во кој луѓето споделуваат информации, мисли и чувства, кои носат одредени значења“ (Luteršek N. и Vasković A. 2014). Ова не се однесува само на писменото и усното пренесување на зборови, туку на пренесување и на изразот на лицето, положбата на рацете, телото, погледот и облекувањето. Слична дефиниција има дадено и Мирсада Зукорлиќ, каде што смета дека комуникацијата е пренесување или размена на информации, мислења, чувства и ставови меѓу учесниците.

„Комуникацијата е техничка дисциплина со којашто треба да се пренесе информација“ (Hul J. и Jensen H. 2014: 135).

Сите дефиниции што ги наведовме нè упатуваат на тоа дека се праќаат и се примаат информации меѓу учесниците во комуникацијата. Следствено, комуникацијата може да се одвива меѓу две и повеќе личности, а се темели на добивање на повратна информација и во голема мера зависи од меѓусебната доверба на учесниците во комуникацијата и од тоа колку учесниците се познаваат еден со друг.

5.2. Категории на комуникацијата и видови

Во литературата наоѓаме различни категории и видови на комуникација. Во овој труд ќе ги наведеме следниве: интраперсонална, интерперсонална, мултиперсонална и масовна комуникација.

- Интраперсоналната е комуникација со самиот себе кога лицето е истовремено тој што праќа и тој што прима пораки: на пр. пишување дневник, медитација, спонтан монолог, спонтано изнесување на сопствени мисли.
- Интерперсонална – комуникација меѓу две и повеќе личности, на пр. лице в лице, преку телефон или со други канали на технологијата, а нејзините видови се вербални и невербални.
- Мултиперсонална или групна – комуникација во рамките на помала, средна или голема група или помеѓу две и повеќе групи.
- Масовна комуникација – комуникација во која учествуваат голем број учесници: без разлика на професионален, полов, возрасен или друг статус, а можна е со посредство на медиумите за масовна комуникација.

5.2.1. Интерперсонална комуникација – наука за разговорот

Интерперсоналната комуникација како современа научна дисциплина се занимава со проблематиката на интерперсоналното комуницирање. Предмет на проучување е комуницирањето лице в лице во примарните групи, како што е семејството, претпријатието, училиштето. Како што наведува Брајша, тоа е директна и непосредна комуникација. Со овој вид на комуникација, планирано или непланирано, свесно или несвесно, намерно или ненамерно, се праќаат или се примаат пораки во непосредните односи меѓу луѓето. Можеме да ја сметаме како основен инструмент на воспитувањето и образованието, во разговорот меѓу наставникот и ученикот, меѓу самите наставници и меѓу самите ученици.

Формирањето на однесувањето на ученикот во училиштето и во животот зависи во најголема мера од комуникацијата во училиштето и затоа училиштето се смета за главен фактор. Еден дел од своето однесување детето го наследува или го стекнува во семејството и заради тоа сметаме дека комуникацијата внатре во семејството и во училиштето е основен носител на воспитувањето и на образованието, но и на однесувањето на децата и на младите. Често пораките се испраќаат несвесно, непланирано, ненамерно или кога немаме повратна информација дали пораката е прифатена. „Кога пораките се испраќаат планирано, свесно и намерно и истовремено се барање и прифаќање на повратната информација, во тој случај комуникацијата ќе биде целосна и стручна“ (Brajša, P. 1994: 22).

5.2.2. Видови комуникација

При разговорот истовремено се случува вербална и невербална комуникација, па е невозможно да се изделат посебно. При вербалната комуникација се користат пред сè говорот и слушањето, како и писмото, каде што јазикот претставува најзначаен комуникациски систем на човечкото општество. Кога станува збор за невербална комуникација, можеме да ја сметаме како дополнителна или пак како замена за вербалната. Додека зборуваме со личноста, сметаме дека во целост го пренесуваме она за коешто се зборува, но честопати не сме свесни за движењето на нашите раце, тела, очи, оддалеченоста од соговорникот, јачината и бојата на гласот. Мораме да бидеме свесни дека е многу важно во комуникацијата да има усогласеност помеѓу вербалната и невербалната комуникација. Често успехот во училиште и воопшто во целиот училиштен систем се поврзува со комуникацијата, т.е. комуникацијата има многу важна улога, па во овој дел од трудот се обидовме да појасниме во која мера комуникацијата навистина влијае врз квалитетот на воспитно-образовниот процес.

5.3. Комуникација во наставата

Комуникацијата е секојдневие и слободно може да кажеме дека она што е дишењето за биолошкиот живот, тоа е комуникацијата за општествениот живот. Успехот во наставниот

процес во голема мера зависи од меѓусебните односи, а комуникацијата претставува клуч за воспитувањето. Како основа за овие меѓусебни односи, како во воспитувањето и наставата, така и во семејството и во училиштето, можеме да ја сметаме комуникацијата.

Комуникацијата е основен инструмент на образованието и воспитувањето преку разговорот меѓу наставниците и учениците, меѓу самите учители и меѓу самите ученици. „Одговорност на учителот е да всади во ученикот знаење што човештвото го стекнало засебе и за природата и за сè битно што се создало и што се измисило“ (Delors др. 1998: 22). Сето овде наведено наставникот може да го постигне со водење успешна комуникација и заради тоа најголемата одговорност паѓа на него.

Чести се ситуациите кога се случуваат различни проблеми, како во семејството така и на улица, на работа и во училиште или во училница, а причина за тоа може да се каже дека е несоодветната и неуспешната комуникација. Децата им се доверени на родителите, а во училиште на наставниците, па треба да ги научиме на правилна комуникација и на тоа како да ги надминат проблемите на најдобар можен начин и секогаш да се стремат кон компромис.

Улогата на наставникот во современото училиште е посложена, при што од него се очекува да ги прифати предизвиците, брзо да се приспособи на новонастанатите ситуации и барања што му се поставуваат, на нив да реагира адекватно и со успех. Климата со самото тоа е посложена во вакви околности, а за тоа придонесува динамичниот и креативен процес на наставата и учењето. Училницата станува место за сè поголеми разлики меѓу учениците, различни се нивните желби, потреби и барања. Наставникот треба да се обиде со своето несебично залагање, знаење и искуство, училницата да ја направи место во коешто сите ќе се чувствуваат среќно и задоволно, и учениците и наставниците. Еден од начините е во училницата да се создаде слободна и квалитетна комуникација меѓу наставникот и ученикот.

5.3.1. Учител – двигател на комуникацијата во наставата

Успехот во воспитно-образовниот процес во голема мера зависи од квалитетот и ефикасноста на комуникацијата меѓу учителот и ученикот, затоа учителот треба да биде

свесен за важноста на комуникацијата и максимално да се залага комуникацијата меѓу него и ученикот да биде успешна и квалитетна. Без оглед дали се работи за вербална или за невербална комуникација, учителот секогаш треба да води сметка за тоа како ученикот се чувствува и однесува, затоа што со комуникацијата се развива, создава и се одржува човекот.

Најголем дел од детскиот развој се случува во училиштето, во тој период детето ги создава навиките на однесување, создава поглед на светот така како што го доживува, па затоа комуникацијата помеѓу учителот и ученикот добива на значење. Врз база на ова може јасно да се заклучи дека на тој начин се формира личноста на ученикот, се развива мозокот, се активира самиот ученик и се очекува тој да биде сослушан од страна на учителот. Наставниците имаат мошне големо влијание врз учениците затоа што децата од самиот почеток на своето школување следат не само што зборува наставникот, туку и што тој прави. Со внимателно следење, учениците ќе научат што е важно и што треба да знаат кога ќе дојде време за вреднување на нивниот напредок. До успех во разговорот ќе дојде ако разговорот е искрен и отворен и ако има воспитно влијание, но и ако учениците се чувствуваат слободно и не се на никаков начин загрозени.

5.3.2. Невербална комуникација на наставникот

Со самото влегување во училницата, наставникот воспоставува интеракција со своите ученици со погледот, насмевката, движењата, со движењето низ училницата и со облекувањето. Невербалните знаци што ги пренесува наставникот зборуваат многу за него колку и да се обидува тој тоа да го негира со други активности.

Наставникот воспоставува интеракција со учениците со помош на мислите, чувствата, желбите и очекувањата, свесно или несвесно. Како што веќе споменавме, сјајот во очите, опуштениот и насмеан, позитивен и ведар наставник ќе предизвика внимание кај ученикот и секоја работа ќе биде поделотворна. За комуникацијата помеѓу наставникот и ученикот да биде успешна, од голема важност е бојата на гласот, изразот на лицето, контактот со очите, погледот, гестовите со рацете, положбата на телото, движењето низ училницата, просторната оддалеченост, допирот, каде што се открива топлината или студенилото на

срцето, наклонетоста или ненаклонетоста, убавото или грдото, пријатното и непријатното расположение, нашиот став спрема другите, и сето ова ги рангира луѓето во даден тип на комуницирање.

Во одделни ситуации во наставата, кога се во прашање невербалните знаци што се случуваат кај ученикот, тие можат да го предупредат наставникот дека учениците се обесхрабрани, имаат страв, се чувствуваат непријатно или им е неопходна помош од страна на наставникот. Во таква состојба на ученикот би му бил добредојден допир што ќе му помогне да се ослободи од тој притисок. Со тоа се потврдува важноста на невербалната комуникација во училиницата помеѓу наставникот и ученикот а сè со цел да се постигнат подобри резултати во учењето.

5.3.3. Вербалната комуникација меѓу наставникот и ученикот

Еден од начините што најчесто свесно или несвесно наставникот го користи одделно е вербалниот начин на пренесување на чувствата на своите ученици, неосврнувајќи се на невербалните знаци, каде што доаѓа до многу потешкотии во комуникацијата затоа што не се усогласени со невербалните пораки што се праќаат истовремено. „Кога не сме свесни за чувствата или не ги прифаќаме или пак не сме вешти во нивното изразување, тогаш ги искажуваме на индиректен помалку успешен начин“ (Bratanić, M. 2002: 113).

Колку ќе биде успешна вербалната комуникација зависи од способноста на наставникот своите чувства да ги опише со зборови и вербално да ги пренесе. Често се случува нашите чувства да бидат нејасни и двосмислени. Додека ги пренесуваме своите чувства на друга личност, истовремено си ги објаснуваме себеси, но и на оној на кој му ги пренесуваме. Уште една битна работа во врска со вербалната комуникација меѓу наставникот и ученикот е на детето да му се даде можност за ваква комуникација во семејството и на тој начин тоа да стекнува искуство. „Искреноста во изразувањето е битна, а таа се стекнува со искуство“ (Bratanić, M. 2002: 114). Кога ќе се стекне доверба и кога се искрени во своите намери наставникот и ученикот отвораат простор вербалната комуникација меѓу нив да биде посоджинска, поотворена, слободна и тие со задоволство ја користат во наставата, но и надвор од неа и со тоа успехот во комуникацијата ќе биде речиси загарантиран. Можеме да

кажеме дека успешната комуникација е многу повеќе од размена на информации, таа е всушност пренесување на чувствата што се наоѓаат во тие информации.

5.3.4. Комуникација помеѓу учителот (наставникот) и родителот

Освен комуникацијата меѓу наставникот и ученикот во училищата, за успех на ученикот и напредување во учењето големо значење има и редовното комуницирање помеѓу наставникот и родителот. Причини за комуникација меѓу наставникот и родителот не треба да бараме само кога е детето со слаб успех или направило некој проблем, туку и тогаш кога на детето му треба поддршка да преброди некои ситуации што му предизвикуваат некои тешкотии во решавањето. Комуникацијата што ја остваруваме со родителите не мора секогаш да биде кога решаваме пропусти или заради лош успех на ученикот, туку и тогаш кога наоѓаме нешто што детето добро го прави и со што би можеле и семејството и училиштето да бидат задоволни.

Успехот на комуникацијата според мое мислење зависи од тоа како се пристапува на разговорот, со кој тон почнува и завршува разговорот. Ако се води сметка за ова се создаваат можности за подобра соработка во иднина меѓу наставникот и родителот. Како што наведува Љубица Продановиќ, секое доаѓање на родителот во училиште на посебен повик е проследен со извесна грижа за тоа зошто е повикан и што и на кој начин ќе слушне од наставникот.

Заради ваквите грижи и случувања, наставникот мора да води сметка каква ќе биде комуникацијата на почетокот, што е од посебно значење. Треба да се започне со изнесување на тоа што наставникот го цени кај својот ученик. Кога ќе ги изнесе позитивните страни на ученикот и самиот родител ќе согледа колку го познавате неговото дете и со тоа се отвора можност за убаво учество во комуникацијата и за убава насока за пронаоѓање решенија за некој настанат проблем кај ученикот. Потоа, се создаваат услови за изнесување на фактите заради кои е повикан родителот, но без претерување и со опфаќање на причината зошто дошло до тоа. Комуникацијата треба да поседува обостран оптимизам дека ќе се отстранат пропустите што ги направил ученикот. Наставникот треба во текот на разговорот да влее доверба и родителот да почувствува дека кај наставникот гледа пријател, а детето пак во наставникот гледа втор родител.

„Пристапот, целта и начинот на комуникација на класниот раководител со родителите може битно да влијае врз успешноста на реализацијата на заедничката цел – воспитување на

децата, односно учениците“ (Rađenović, A., Smiljanić, M. 2013: 53). Заради сето ова доволен е мотивот за соработка помеѓу наставникот и родителите, а комуникацијата треба да биде постојана, бидејќи и двете страни му посакуваат добро на ученикот, да биде среќен, задоволен и успешен.

5.4. Повратна информација во комуникацијата

Битен фактор е тоа дека тој што комуницира со нас, треба да ја разбере пораката што ја испраќаме и битно е како и на кој начин нас нè доживува. Успешноста во процесот на комуникација се согледува во тоа каква е повратната информација од страна на соговорникот, посебно во наставата, бидејќи тоа ќе го предодреди ученикот колку ќе биде успешен, но ќе го предодреди и наставникот колку и тој ќе биде успешен. Сведоци сме дека во процесот на наставата, па и во комуникацијата, важи правилото дека наставникот е успешен толку колку што се успешни неговите ученици.

Проблеми се случуваат ако во комуникацијата нема повратна информација затоа што комуникацијата е, како што наведовме, двонасочен процес. Може да се случи наставникот додека предава учениците со невербални знаци да остваруваат двонасочност на процесот. На наставникот ќе му биде јасно ако на кој било начин учениците покажуваат дека активно го следат неговото излагање, дека им го држи вниманието на тој начин што го посматраат наставникот во очи, нишаат со главата, а сето тоа го потврдува тоа што наставникот им го предава. Не треба секогаш да се задоволиме со невербалната повратна информација туку треба од учениците да бараме и да ги подучиме да даваат вербална повратна информација. Врз база на ова што го изложивме може да се каже дека повратната информација нè упатува на тоа да видиме колку личностите што комуницираат меѓусебно имаат исти потреби и дали им придаваат исто значење на пораките што ги разменуваат.

Исто така повратната информација ќе ни даде увид во тоа каков однос воспоставиле соговорниците. Колку ученикот ќе ја разбере пораката што му ја праќа наставникот зависи од тоа дали има пречки во процесот на праќање на пораката, како на пример нејасен и тивок изговор, нејасна содржина ... Ако тие пречки се отстранат се создава можност пораката непречено да сигне до ученикот. Тој ја прифаќа и ја претвора во своја, при што пораката од

ученикот не мора во целост да одговара на пораката што ја примил од наставникот. „Усогласување на пратената и примената порака во текот на разговорот помеѓу учителот и ученикот е основна задача на стручен и успешен разговор во училиште“ (Brajša, P. 1994: 28).

5.4.1. Ефективност на повратната информација

Се поставува прашањето која повратна информација е добра. Јасно е дека е добра таа повратна информација што е корисна за ученикот и што тој може да ја слушне и да ја разбере. „Обратната информација е ефективна само ако е фокусирано насочена на конкретно однесување, конкретна примена, со конкретна порака врзана за препораки за идна работа и учење“ (Luteršek, N., Vasković, A. 2014: 42). Се поставуваат многу прашања во врска со повратната информација во учењето, но битните елементи на ефективната повратна информација, како што наведуваат Лутершек и Вацковиќ, се следниве:

- Што е тоа што ученикот добро направил а треба да се наведе?
- Што е клучната грешка која ја има и која е веројатната причина ученикот да ја прави?
- Кој е следниот чекор во неговото учење?
- Како да се насочи ученикот во иднина а да не ја прави истата грешка?
- Како да се охрабри ученикот да напредува понатаму во учењето?

Многу истражувања зборуваат за тоа, а во секојдневниот живот се потврдува, дека пофалбата се смета за најважна повратна информација. Затоа наставниците би требало да ги гледаат работите од позитивната страна на ученикот, често да имаат причина за искрена пофалба за ученикот, за неговата работа. На тој начин ученикот би добил самодоверба, би разбрал дека има квалитет и би се создала моќност тој уште повеќе да напредува во учењето.

Овде ќе нагласиме дека наставниците често поставуваат фактички прашања. Тие прашања бараат одговори, како на пример да се именува некое животно со четири нозе, да се именува село од некоја приказна што заедно ја читале, итн. Затоа сме на мислење дека стекнатото знаење за голи факти е недоволно важно ако учениците немаат способност за поврзување на информациите и ако тие информации не можат корисно и практично да се применат. Со

вакви прашања не се дава простор за доволно користење на јазикот и нема обмислен разговор. Често се случува учениците да не го разбираат во целост прашањето од кое произлегуваат фактите, туку само ги меморираат фактите и на тој начин наученото не ги поттикнало на размислување и не ги променило. „За учениците да размислуваат за новите информации и да ги вклопат во претходното знаење и уверување мора да учествуваат во обмислен разговор, да ги изразуваат своите идеи со свои зборови, да усвојат нов вокабулар. Дури со усвојувањето на тие нови сознанија и на новиот речник нивните нови искуства ќе станат трајно учење“ (Gavoga 1990.). Заради сето ова, квалитетот на повратната информација во голема мера зависи од начинот на комуникација и од видовите на прашања.

5.4.2. Постапка за давање повратна информација

Кога наставникот му дава повратна информација на ученикот, самиот ученик најдобро е да ја прифати ако наставникот ја формулира и ја упати на следниов начин: пофалба, критика и сугестија.

- Пофалба. Да се почне со позитивното, да се истакне конкретно што е тоа што ни се допаѓа и што е добро ученикот да го задржи во своето однесување.
- Критика. Да се изнесе својот впечаток за тоа што не ни се допаѓа, но треба да се биде попрецизен во однесувањето.
- Сугестија. Во оваа ситуација наставникот му предлага на ученикот како да се обиде да се подобри.

Посебно треба да се води сметка кога му се дава повратна информација на ученикот од страна на наставникот да не ја влошине нашата комуникација туку со мерка да даваме пофалби, критики и сугестии.

6. ПЕДАГОГИЈАТА ВО XX и XXI ВЕК

6.1. Педагошки потреби и принципи

Како што наведовме, педагогијата нерамномерно се развива во XX век, каде што побрзо се развивала во земјите од југоисточна и источна Европа, а посебно место во тоа зазема Русија. Основата на системот за којшто постојано нешто има потреба е во учењата на Ј. А. Коменски и Ј. Ф. Хербарт. Научниците наведуваат дека во 20 век педагогијата сè помалку се занимавала со детето и со тоа што нему му треба, а повеќе се занимавала со самата со себе и со тоа постепено го губела она што ѝ припаѓало, па педагозите стравувале дека педагогијата ќе потпадне под некоја друга наука или ќе исчезне.

Како што наведува Сузиќ, требологијата се базирала на тоа дека наставата треба да се приспособи на детето и неговите потреби и дека детето со волја треба да ги извршува поставените задачи. Ставрноста покажува поинаку, бидејќи со сето тоа се занимава психологијата а на педагозите им останува метафизичката конструкција. Исто така Сузиќ наведува дека педагошката принципиологија се состои во тоа да се учи нивото на принципите.

Свесни сме за фактот дека во педагогијата во 20 век многу малку им се придавала важност на целите на учениците а често се зборувало за нивните интереси и потреби, што сметаме дека бил случај со принципот доживување. Многу од педагозите од тој период зборуваат што треба да се направи, но не наоѓаме како тоа да се направи. Заради сите овие недостатоци, педагогијата постепено се одвојува од полето на учење, мотивација, цели и други подрачја на воспитното дејствување, за таа да не стане психологија. Ако знаеме дека психологијата се занимава со развојот на личноста, педагогијата и педагозите настојувале да го објаснат функционирањето на личноста.

Факт е дека во овој период педагогијата се занимавала самата со себе, постепено се одвоила од детето и од неговата природа, а создала сопствена методска стварност, настава во што сè

повеќе се оддалечувала од детето. Најголем проблем што може да се воочи во литературата е дека „во педагогијата можеме да речеме: колку педагози толку поделби и класификации на принципи и методи во интелектуалното, моралното, работното, естетското и физичкото воспитување“ (Suzić, N. 2005: 27). Иако одделни поделби и класификации се преплетуваат, и не нудат ништо ново кога ги образложуваат своите работи, не наоѓаме никаква употребна вредност. „Педагошката стварност во педагогијата од 20 век почанла да се сечка и достигнала до ниво на метафизика при што станала цел самата за себе“ (Исто, 27).

Најголемиот проблем на ваквата педагогија во овој период се одразил на обуката на наставниците и професионалните педагози. Кога ќе го положите испитот по педагогија што е комплициран толку што учите многу работи, но немате одговор на прашањата како во практиката да ги мотивирате учениците или како на најдобар можен начин да ги презентирате наставните содржини на час. Уште еден проблем што ќе го наведеме е проблемот што се јавува во педагогијата во 20 век, но има корени и сега, е тој дека во процесот на настава се вклучуваат кадри што не студирале едукативни факултети, каде што со полагањето на педагошката гупа предмети се стекнува правото за предавање на некој предмет во училиштата. Од сето ова произлегува дека во светот сè помалку се изучува педагогијата а сè повеќе се проучува едукативната психологија затоа што за тоа придонесоа педагозите од тоа време што ја напушatile педагогијата на подучување.

6.2. Основни педагошки трендови

Многуге војни во 20 век доведоа до тоа многу планови да не се остварат, како што беше тој за векот на напредокот, векот на детето и векот на педагогијата. Не се појави ни една педагошка концепција што би била значајна во педагогијата. Може да се каже „дека 20 век не е век на педагогијата“ (Potkonjak 2003). Во 20 век различни автори различно ги гледаат трендовите во образованието. Ќе наведеме некои поделби што во своето дело Педагогија во 21 и 21 век ги наведува Сузик.

Основните трендови на педагошкото дејствување во 20 век можат да се класифицираат во три категории: 1) наставен дидактизам, 2) водење – методски стратегии, 3) прагматски утилитаризам. Според Доналд Херш тоа се: 1) романтизам, 2) развоен пристап во

натуралистичките заблуди, 3) американска исклучителност, 4) индивидуализам, 5) антиинтелектуализам, 6) професионален сепаратизам. За сите овие трендови можеме да кажеме дека постојат и не се спорни, иако сме свесни дека трендовите не можеме едноставно и лесно да ги воочиме.

Многу тешко можеме да ги идентификуваме вистинските педагошки правци и движење во 20 век. Ги наведуваме педагошките правци и движења што ги анализираше Поткоњак, а ги навел Сузиќ, а тоа се: 1) педагогија на есенцијата, 2) педагогија на егзистенцијата, 3) обид за премостување на педагогијата на есенцијата и егзистенцијата 4) филозофска педагогија 5) научна педагогија или наука за воспитувањето. Врз основа на ова што го изнел Сузиќ, анализирајќи ги овие педагошки правци и движења може јасно во нив да се воочи дека 20 век навистина „не е век на детето и век на педагогијата“.

6.3. Традиционалното и модерното во педагогијата

Од периодот на дејствувањето на Ј. А. Коменски, па сè до 20 век е период кога немаме така изразена асимилација на науката и практиката во воспитувањето и во образованието. Многу поставени прашања уште не добиле одговор во врска со својствата на традиционалниот систем на школство што сè уште се наоѓаат во нашите училишта. Генерализирајќи ги својствата на традиционалните училишта во своето истражување Сузиќ истакнува дека тие важат и за денешната настава. „Традиционализмот е својство според кое наставата служи за чување на традицијата и ја задржува традицијата во сопствената организација и начин на работа“ (Suzić, N. 2005). За разлика на традиционализмот што го наведува Сузиќ, Хирш како модерно го разбира учењето и подучувањето на актуелни сознанија на времето во кое се живее, времето во кое детето ќе ги користи усвоените знаења, вештини и навики.

Својствата на наставата што можат да се воочат скоро во сите школски системи во светот се:

- пансофизам
- сциентизам
- реактивизам
- вербализам
- просечност
- фрагментализам.

Напредокот на педагогијата во времето на Коменски и Хербарт доживува застој во половината на 20 век. Затоа прашањата на педагогијата што се од суштинско значење ги презема психологијата. Од она што го изнесовме во трудот, заклучуваме дека и понатаму нема јасни одговори на педагогијата како да ги мотивира учениците како да се учи учењето. Причините за ова ги наведува Сузиќ, при што педагогијата сè повеќе се затворала во тесен наставен дидактизам а поголемо внимание посветувала на концептот на поучување а не на концептот на учење. Втора причина е дека учениците треба да научат да учат, а не да репродуцираат и да памтат факти.

Како приоритени трендови во 21 век можеме да ги истакнеме тие што ги наведува Сузиќ, со кои во целост се сложуваме, а тие се:

1. од педагогија на подучување кон педагогија на учење
2. од педагошки сепатаризам и дидактизам кон интегрирана педагогија
3. од педагошка требологија и принципиологија кон изведувачка педагогија
4. од ориентацијата на минатото кон ориентација на сегашноста и иднината.

Постојано се зборува за тоа дека на детето треба да му се даде простор само да учи, да учи соработувајќи со другите деца и да го примени она што ќе го научи. Во стварноста ова ретко се применува. Сметаме дека треба јасно да се согледа состојбата во образовните системи во 20 век и со анализа да се најде соодветен однос на фронталното, кооперативното и индивидуалното учење и подучување и да се користат во комбинација нефаворизирајќи ни едно, што сметаме дека ќе придонесе во напредокот на образовниот систем а истовремено и во постигнување на повисоко ниво на знаење на ученикот, а децата ќе бидат оспособени, подготвени да одговорат на предизвиците на современиот свет.

7. КОМПЕТЕНЦИИ ЗА XXI ВЕК

Современата технологија и појавата на интернетот во XX век овозможуваат брз проток на информации и можност за следење на случувањата во сите сфери на општеството, па и во науката. Се отвора множност и помалите народи да можат да се унапредат со технологијата, да го унапредат своето стопанство и да бидат конкурентни во светот. Се создаваат услови

човечките ресурси да можат максимално да се користат, на која и да било нација да припаѓаат.

7.1. Компетенции за живот во XXI век

Новите стратегии и образовни системи се трудат да ги оспособат децата за живот во XXI век. Ги оспособуваат, како професионално, така и за работниот век, што ќе започне со завршувањето на формалното образование. Затоа училиштето мора да биде внимателно и да согледа кои се тие знаења, вештини и способности што треба ученикот да ги совлада за непречено живеење во ова време.

Овде сакаме да предвидиме кои се клучните компетенции за живот во 21 век. Зборувајќи за традиционалната педагогија ги наведовме и подрачјата на воспитување во кои недостасува емоционалното воспитување. Овој факт го потврдува и поделбата на подрачјата на воспитување на многу педагози како Крнета, Поткоњак, Шимлеша и соработниците Трнавац и Ѓорѓевиќ, при што во сите поделби нема емоционално воспитување. Во тудот нема да ги опишуваме детално сите компетенции, но ќе ги наброиме и ќе објасниме како педагошки да се развијат и да се зајакнат.

7.1.1. Јакнење на когнитивните компетенции

Читајќи ја литературата доаѓаме до заклучок дека авторите речиси исто ја дефинираат когнитивната способност. Сузиќ наведува дека когнитивните, рационалните или интелектуалните компетенции се однесуваат, пред сè, на судење или расудување, на регистрирање, анализирање и евалуација на информациите што личноста ги има на располагање и кои во секојдневниот живот и работа може со својот ум да ги користи. Ја наредуваме Блумовата таксономија, каде што целите на воспитувањето и образованието треба да се приспособат на нивоата на когниција: памтење, разбирање, примена, анализа, синтеза и евалуација.

Свеста на ученикот за школско учење и за своето напредување во однос на целта на учењето била малку интересна за традиционалната настава, што сметаме дека станува предуслов за

ефикасно учење. Сузиќ истакнува дека покрај овие компетенции паралелно со нив одат и компетенциите кога ученикот донесува одлуки, каде што издвојува што е битно, што треба да се памти, што треба да се користи, како треба да се користи и др. Во овој труд само ќе ги дефинираме когнитивните компетенции коишто Сузиќ подетално ги објаснил во својот труд:

- 1) Издвојување на битното од небитното, вештината на избор на информации е компетенција која наставниците во традиционалната настава ја чувале за себе, одвоена од ученикот.
- 2) Поставување на прашање за материјалот, како и за сопствената когниција (спознавање) претставува компетенција која во литературата ја наоѓаме како метакогниција.
- 3) Разбирање на материјата и на проблемите е компетенција којашто е многу поважна од ефикасната репродукција на факти.
- 4) Памтењето, изборот на информации што е битно да се запамтат е една од најдобрите когнитивни компетенции.
- 5) Ракување со информациите, менаџментот во користењето информации – брзото пронаоѓање и чување на информациите е компетенција која теоретичарите ја препознале при крајот на XX век.
- 6) Конвергентна и дивергентна продукција, фабрикување на нови идеи, решенија и продукти претставува компетенција која ја препознаваме во поширок контекст на креативното.
- 7) Евалуацијата на вреднувањето на ефикасноста на учењето и на работата, како и остварената корист е мошне важна когнитивна компетенција која доаѓа по секоја фаза на патот за остварување на целта.

Различниот пристап на когнитивните компетенции го наоѓаме во литературата, па можеме да неведеме дека „тешко е да се замисли нормално функционирање на човекот без општите когнитивни процеси, како што се на пример вниманието, паметењето, запазувањето итн. Иако не е клучно за егзистенцијата, се чини дека е подеднакво тешко да се замисли животот на човекот во современото општество кој не знае да чита“ (Jošić, M. Smiljanić 2017: 37).

7.1.2. Јакнење на емоционалните компетенции

Една од дефинициите на поимот емоција се дефинира како „возбудување, вознемиреност, погоденост, страв, чувствување“ (Idrizović, M. 1989: 92), додека во истиот речник наоѓаме дека поимот афект значи силно возбудување, состојба на разлутеност, изобилство асоцијации, речитост, напнато внимание, а афективен значи возбудлив, чувствителен. Многу автори афектот и емоцијата ги користат како синоними.

Поимот на емоционална компетенција, како што наведува Сузиќ, е дефиниран како способност или подготвеност на личноста да ги разбере, како сопствената така и емоциите на другите, да може да управува со своите емоции, да ги надополнува и да ги усовршува, како и да ги користи во социјалните и животните ситуации. Од наведеното може да се заклучи дека емоционалните компетенции биле запоставувани во традиционалната настава, а со самото тоа и во поделбата во областите на воспитувањето, како што претходно веќе наведовме, не постоело емоционално воспитување.

Во продолжение ќе ги наведеме компетенциите во однос на традиционалната и современата настава:

- 1) Емоционална свест, препознавање на своите и туѓите емоции. За да се постигне врска меѓу когницијата и емоцијата, треба да се воспостави здрава интеракција во раното детство која ќе биде базирана на здравата емоционалност.
- 2) Самодоверба, јасно чувство за сопствените моќи и ограничувања е компетенцијата која ја поврзуваме со емоциите, пред сè затоа што во нејзината основа се наоѓаат инстинктите и нагоните, а покрај нив и примарните емоции (страв, лутина, среќа).
- 3) Самоконтрола, контрола на попречувачките емоции и импулси е компетенција за која се мисли дека е значајна, најзначајна од сите емоционални компетенции.
- 4) Емпатија и алтруизам е компетенција која се однесува, пред сè, на љубовта како емоција, но и на други емоции.
- 5) Вистинољубие, изградба на стандарди за чест и интегритет е емоционална компетенција од неколку причини, за да се биде вистинољубив и да се изгради

сопствен интегритет, треба да се размислува и етички да се дејствува, а исто така и човекот да изгради свои стандарди на чест.

- 6) Адаптибилност, флексибилност во прифаќањето на промените, оваа емоционална компетенција е блиска со креативноста и адаптибилноста, оди напоредно со тоа колку некоја личност е стабилна и јасно става до знаење дали нешто го знае или недоволно го знае. Тогаш може да се соочи со промените.
- 7) Иновација, отовреност за нови идеи, пристапи и информации, оваа компетенција, пред сè, се фокусира на емоционалноста, но се манифестира како когнитивен израз, т.е. креативност.

7.1.3. Јакнење на социјалните компетенции

Во традиционалното училиште, кое е следено со настава во која наставникот предава и претставува централна фигура, а самите се образувале во такви системи, па е мошне тешко наставниците да можат да ги поддржат социјалните компетенции. Како што наведува Сузиќ, за да се развијат социјалните поддршки на учениците, имаме две основни функции на наставникот: – да го воочи и да го процени односот меѓу учениците и врз основа на тоа да развива стратегии за да ги поддржи учениците да соработуваат во групи и многу повеќе да учат за социјалните компетенции а исто така да ги користат во сопственото однесување.

Во овој труд само ќе наброиме седум социјални компетенции, а поопширно може да погледнете во трудот на Сузиќ – Педагогија на XXI век.

- 1) Разбирање на индивидуите и на групите, толкување на групните емоционални струења и на силите на односите е социјална компетенција која во традиционалната настава слабо се забележувала и се поддржувала.
- 2) Согласност, усогласеност со целите на групата или организацијата, соработката е компетенција која постои од кога постои општеството.
- 3) Групен менаџмент: да се биде водач или да се биде воден, создавање врски, способност за уверување, организациони способности, тимски способности, поделба на трудот, оваа компетенција е мошне малку развиена кај нас, а сигурни сме дека е многу потребна.

- 4) Комуникација: да се слуша отворено и да се праќаат уверливи пораки, да се комуницира очи во очи, ненасилната комуникација е уште една во низата компетенции која слабо се развива во традиционалното училиште, каде што нема ред во комуникацијата, сите зборуваат истовремено, никој никого не слуша.
- 5) Поддршка на другите и сервисна ориентација, сензибилитет за развојните потреби на другите и поддржување на нивните способности е компетенција која мошне малку се користи, не само кај нас туку и на целиот Балкан.
- 6) Уважување на различностите, толеранција, демократија е компетенција која заради состојбата во која живееме и заради различното однесување, изгледот и ставовите на луѓето, треба многу да ја користиме во полза на сите, без предрасуди.
- 7) Чувството на позитивна припадност на нацијата и цивилизацијата е компетенција која без некои лоши постапки и погледи треба да ја прифатиме и да ја негуваме, бидејќи е тоа едно од елементарните човекови права.

7.1.4. Јакнење на работно-акционите компетенции

За разлика од претходните компетенции, работно-акционата компетенција многу подобро се развивала кај учениците таму каде што стекнатите знаења во училиштето биле доволни младите луѓе да влезат во процесот на работа и во системите каде што владееле ред и хиерархија. Од искуствата што се случувале во традиционалното училиште, јасно можеме да изнесеме дека имало пропусти во јакнењето на работно-акционите компетенции, како и во тоа на кој начин се зачувувале позитивните ефекти во таквото училиште, но и како да се искористат предностите што ги имаме кај интерактивното и кооперативното учење и индивидуализацијата. Сето ова може појасно да се согледа низ седум работно-акциони компетенции:

- 1) Познавање на структурата или професионалност, се смета за една од клучните компетенции набљудувајќи ги останатите работно-акциски компетенции.
- 2) Општа информатичка и комуникациска писменост, познавање на англиски или друг светски јазик. Оваа компетенција во денешно време е многу распространета, што не било случај во традиционалното училиште.

- 3) Сovesност, преземање одговорност за сопствените остварувања е компетенција во која авторитетот на наставникот имал важна улога, бидејќи биле занемарувани потребите на ученикот, затоа што тие биле починети на авторитетот на наставникот.
- 4) Перзистенција, истрајување на целите и покрај пречките или неуспесите е компетенција која се сметала како спонтани случувања, така што учениците во традиционалното училиште не биле доволно учени да истрајуваат во својата работа.
- 5) Мотивот за постигнување, тежнеењето за подобрување или остварување на највисоки квалитети е компетенција со која може да се пофали традиционалното училиште, иако се работело за надворешна а не за внатрешна мотивација.
- 6) Иницијатива, подготвеност да се искористат укажаните можности е компетенција која сама по себе наметнува стручно усовршување и приспособливост кон промени што веќе се користи во современиот свет на XXI век.
- 7) Оптимизам, внатрешна мотивираност, желба за работа, иако постои откако постои човекот оваа компетенција е многу важна и во сегашно време, каде што во општеството има проблеми при вработување во структурата за која се школувате.

7.1.5. Морална димензија на компетенциите за XXI век

Свесни сме за фактот дека луѓето во различни општества и во различни периоди различно живееле и имале различни погледи на светот, како и на меѓучовечките односи. Гледајќи од временска дистанца како било некогаш и како е сега, луѓето кои живееле во дамнешни периоди не можат да се согласат со постапките на денешното општество, а денешниот човек со нивните постапки. Врз основа на ова можеме да кажем едека „моралот е променлива димензија на човечкото мислење, чувствување и дејствување“ (Suzić, N. 2005). Сузиќ, исто така, наведува дека посебно се интересни две теориски ориентации кои се однесуваат на педагошкото дејствување на моралот: теорија на моралното судење и теорија на моралните својства. Училиштето би можело да го поддржи моралниот развој на детето ако ги развива способностите за употреба и разбирање на културните правила, културните потреби, како и значењето во сите области на компетенциите.

7.2. Што е морал?

Можеме да пронајдеме многу дефиниции за моралот во кои луѓето го сфаќаат и го дефинираат на многу различни начини. Една од дефинициите за морал наоѓаме во речникот за странски зборови во кој моралот се дефинира како збир на правила за однесување во меѓусебните човечки односи кои ги изградило и ги усвоило некое општество. Етиката, пак, претставува свест за должностите, подготвеност за вршење задачи, дисциплина, самодовеба и храброст.

„Моралот е практика на етиката, а сепак наука за доброто и злото, наука за вредностите“ (Suzić, N. 2005). Исто така, ќе ги споменеме и трите вредносни нивоа што ги наведува Сузиќ а се битни за формирање на личноста на ученикот, а тоа се: 1) поединечните вредности, 2) вредносна ориентација, 3) вредносни системи.

Набљудувајќи го општеството од античкиот период па наваму, се забележува дека вредносните системи се менуваат и дека во некој периоди некои се доминантни а во некои се доминантни други, дека тие доминантните слабеат или меѓусебно заемно дејствуваат.

Етиката како поим е изведена од грчкиот збор *ethos*, што значи обичај, карактер, начин на однесување, со оглед на тоа што наведовме дека моралот е практика на етиката ги претставуваме четирите развојни форми што не треба да ги запоставиме, бидејќи во многу нешто придонесуваат да се зајакнат моралните вредности. Се работи за когнитивната или рационалната, емоционалната, социјалната или работно-акционата форма.

7.2.1. Теории за моралното формирање

Постојат многу теории за моралот, но и многу истражувања кои се занимавале со развојот на децата и младите во 20 век. Кога го набљудуваме моралниот развој, гледаме дека моралното формирање често било поврзано со полнолетството, т.е. моралното формирање завршува кога детето ќе наполни 18 години. Во литературата постојат многу теории за моралното формирање, оние што се педгошки најинтересни тука ќе ги наброиме а во некоја друга прилика ќе ги анализираме подлабоко, каде што тоа ќе ни биде тема на интерес. Имено, постојат психоаналитичка теорија, теорија на социјалното учење, Пијажеова

когнитивно-развојна теорија, Ериксонска теорија на перманентен доживотен развој на моралност и теорија за афективно-морален пристап.

7.3. Социјализација и морал

Социјализацијата е мошне важна за секоја личност која треба да се приспособува на новонастанатите околности и на другите лица. Кога зборуваме за моралот, можеме да речеме дека е пред сè социјална категорија, животот во општеството човека го прави да е хумано суштество. Моралноста кај луѓето можеме да ја препознаеме на различни начини, но пред сè со емпатија и уважување на другите и различните.

Кога зборуваме за значењето на интеракцијата во семејството, заклучивме дека моралната поддршката во најраното детство од страна на родителите е најбитна, па се покажа дека учењето за моралноста во голема мера зависи од социјалното учење. За да добиеме здрава морална развиеност кај децата, училиштето игра важна улога како еден од факторите меѓу кои се и семејството и социјалната средина.

Во традиционалната настава најчесто воспитанието се сведува на делење совети кога ќе се случи некој проблем така што на децата им се укажувало тоа да не се повтори а на децата тоа им било досадно, неинтересно. Ваквиот начин не придонесувал многу за позитивно морално формирање на децата.

За да дојде до подобри резултати, наставникот требало да користи, како што наведува Сузиќ, редица форми, методи и средства за морално воспитување, кои учениците директно ќе ги воведат самите да создадат сопствени морални компетенции.

Значајна улога во училиштето има класниот раководител, ако е соодветно оспособен за работа за овие часови. Заради тоа класниот раководител во соработка со учениците може да придонесе за развој на многу позитивни вредности. Класниот раководител со самото тоа што добил обврска да се грижи за одделенската заедница, треба да извршува разнородни функции, почнувајќи од педагошко-воспитна, организациона, административна, а во пново време и развојно-истажувачка.

Секако, одговорниот и квалитетниот пристап кон одделенската заедница и перманентното стручно усовршување ќе им помогнат успешно да се реализираат сите одговорни задачи кои се поставени пред нив. Сведоци сме дека ако генерацијата ученици ја води добар класен раководител, кој ги извршува сите функции на професионален начин, кај чениците се развиваат високи етички и морални стандарди.

8. МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП

8.1. Проблем и предмет на истражување

Проблем на нашето истражување е образованието и стручното усовршување на наставникот, што е мошне актуелно во денешно време па многу често се зборува за сфаќањето на улогата на наставникот во воспитно-образовниот процес, стекнувањето компетенции, а посебно за воведувањето иновации и користењето на новите технологии, методи и техники на работа. Од тоа произлегува дека улогата на наставникот мора да се менува за да се остварат поставените цели и да се задоволат потребите што ги бара професијата наставник. Проблемот на образованието и стручното усовршување на наставниците во основните и средните училишта, во услови на научно-техничка и технолошка револуција секој ден е сè поактуелен. Заради тоа сè повеќе се зборува и се пристапува на истражувања на оваа тема во многу земји, па и во Косово.

Овој труд има за цел да ја преиспита актуелната состојба во училиштата во Косово во кој постои и настава на босански јазик по прашање на образованието и стручното усовршување на наставниците во согласност со новиот наставен план и програма, но исто така и за потребите на наставата за да се постигнат европските стандарди на образование. Нестручноста и несоодветната примена на новите наставни методи и техниката на работа на одредени наставници, недоволната неподготвеност за работа доведуваат до конфузија во училницата, па според тоа пожелно е со процесот на стручно усовршување да бидат опфатени сите лица што се дел од образовниот процес во сите рамништа од образовниот систем во Косово.

8.2. Значење на истражувањето

За значењето на образованието и стручното усовршување во текот на целиот живот се донесени нормативни акти и закони со кои се регулира оваа материја. Иако во последно време сè повеќе се вложуваат напори во организацијата во програмата за усовршување на наставниците, резултатите не се соодветни на вложените напори и на издвоените финансиски средства. Се

смета дека слабите резултати во процесот на стручното усовршување на наставникот се заради несоодветната планска и програмска организираност. Мотивацијата, како основен услов за ефикасно педагошко и ефективно стручно усовршување на наставникот, исто така е недоволна.

Во зависност од факултетот и од нивниот курикулум, наставниците по завршување на студиите не се доволно оспособени за работа со ученици заради неусогласување на теориското и практичното знаење. Недоволното познавање на наставниот процес, кој изискува соодветна подготовка, непознавањето на современите методи, техники и облици на работа, го доведуваат самиот наставник во забуна и оставаат простор во текот на работата да нема забележителни резултати со учениците.

Ова истражување има намера да открие какви се плановите и програмите на факултетите, каде што се образуваат идните наставници, колку наставниците стручно се усовршуваат пред и за време на службата и дали методите и техниките што се применуваат ги развиваат когнитивните, социјалните и работно-акционите компетенции на ученикот. Исто така важно е да се истражи каква е положбата и односот меѓу наставниците и учениците. Со воведување иновации во училиштата, на наставникот и на ученикот им се овозможуваат многу разновидни начини за планирање и одработување на активности што ќе придонесат за подобро меѓусебно уважување, но и за ефикасност и унапредување во работата и учењето.

8.3. Научен придонес

Научното значење се огледа во тоа што тоа ќе претставува прилог во увидот на образованието на наставникот подготвен за работа, наставниот процес преку проучување на методи, техники и видови работа. Во поскоро време (период од последните 15 години) се објавија многу трудови, кои укажуваат на современите методи и техники за работа на образованието на наставникот, како и на различните програми за стручно усовршување. Дobar дел од тие трудови или се практично проверени или отфлени. Многу од таа литература, во која се преплетуваат различни методи и техники, па понекогаш се поистиоветуваат едни со други, доведува до забуна кај наставниците.

Се поставува прашањето: Дали и понатаму на овој начин да се создаваат кадри и зошто е потребно постојано стручно усовршување во концептот на доживотно учење.

Издвојуваме неколку одговори или претпоставки за кои сметаме дека се неопходни за подобрување на сегашната состојба во образовниот систем, а пред сè во наставниот процес:

- да се врши селекција на студентите за професијата наставник (да се одберат најдобрите)
- паралелно да се учат теорија и практика
- да се променат плановите и програмите на факултетите
- да се обезбеди стекнатото знаење да биде основа за постојано надополнување
- заемно почитување и уважување во воспитно-образовниот процес
- да се вреднуваат и да се следат напредувањата на наставниците во службата.

Образованието и стручното усовршување треба да биде планирано и поврзано со потребите на општеството и со предизвиците на современиот свет, пред сè со техничко-технолошки промени. Кога наставникот првпат влегува во наставниот процес, потребен му е наставник – ментор. Тој треба да ја одработи приправничката работа и така постепено да влегува во наставниот процес со што помалку ризици од неуспех. Современата настава тежнее кон тоа во училиштата постепено да се воведуваат стратегии што ќе ги ставаат наставниците во улога на координатор, организатор и мотиватор на наставата, а исто така да се обезбеди простор учениците да се едуцираат во меѓусебна интеракција.

Наместо да се восприемаат готови знаења, наставниците треба сами да истражуваат да анализираат и критички да заклучуваат. За сè ова да се случи во практиката, предуслов е да создадеме образован наставник кој е стручно оспособен за работа во современо училиште, училиште во 21 век што тежнее да создаде сестран ученик кој ќе може да биде од корист во општеството.

8.4. Теориско значење

Теориското значење на истражувањето се состои во тоа подобро да се запознаат улогите на училиштето и на останатите фактори во формирањето на образовниот систем во Косово, образованието на наставниците, нивното стручно усовршување, работата на наставниците во традиционалната и современата настава, следење на напредувањето на наставниците во службата, како и професионалните функции на наставникот и нивното проширување. Овој труд ќе ни овозможи да ги воочиме разликите меѓу наставниците од другите земји во кои многу

поголемо внимание се обрнува на образувањето на наставниците и нивното стручно усовршување, како и на нивните остварени резултати во работата.

Проблемите во ова подрачје се големи и разновидни, така што сметаме дека не се истражени во доволна мера. Заради погоре реченото, битно е да се истражат некои аспекти од образованието и стручното усовршување на наставникот во наставта на босански јазик во Косово. Значајно ќе биде во овој труд критички да се оцени досегашната работа на стручното усовршување на наставниците, да се испитаат клучните недостатоци, да се истражат потребите и можностите за што поефикасно планирање и организирање програми за стручно усовршување на наставниците во наставата на босански јазик. Од големо значење во ова истражување е и подигањето на нивото на квалитетот на наставникот и спроведување на знаењето во реализацијата на наставните содржини, а со самото тоа и подигнување на квалитетот на учењето и подобри успеси на учениците.

Постои малку објавена литература на оваа тема, бидејќи образованието на босански јазик почнува на почетокот на 21 век, така што овој труд ќе придонесе да се расветлат, дополнат и да се појаснат некои недоумици. Секое ново истражување дава дополнителни податоци што одат во прилог или се против одредени теории. Затоа од теориски аспект е битно да му се пријде на разрешувањето на овој проблем од повеќе страни.

8.5. Практично значење на истражувањето

Практичното значење на работата се состои во тоа да се споредуваат настанатите промени во образованието на наставникот, разликите во примената и користењето на современите наставни методи, техники, облици на работа, користење на наставните технологии и средства во наставата. Сè ова би дало многу поквалитетен пристап на наставниците и на учениците во работата, така што како што напредува науката преку истражувачка и теориска работа, така би требало да напредува примената на новите сознанија во практичната работа, во школувањето на наставниците и во работата со учениците.

А школувањето на наставниците, ако е во согласност со брзиот развој во технологијата, техниката и воопшто во општеството, како и со напредните образовни системи во многу земји

од светот, нуди можност за конкурентност на светскиот пазар на работа и образование. Овој труд всушност претставува обид за подобрување насочен во тој правец.

Резултатите до кои ќе дојдеме ќе послужат да добиеме јасна слика за образованието и стручното усовршување на наставниците во наставата на босански јазик во Косово, а по потреба и материјал кој нуди подобри резултати што мажат да бидат презентирани на различни работилници, семинари и собири на стручно усовршување.

8.6. Општествено значење

Кога е во прашање општественото значење, на оваа тема сакаме да укажеме колку поквалитетното образование на наставниците и нивното постојано стручно усовршување придонесува за подобри односи во наставта, но и за подобри односи на поединецот во општеството. Преку примена на современи методи, техники и форми на работа, кои го поттикнуваат ученикот на самоактивност, без присила во образованието и воспитувањето, како и во создавањето на сестрана личност, исто така се гледа општественото значење на оваа тема.

Свесни сме дека образованието не завршува со завршувањето на студиите, туку дека тоа е нов почеток на надградба и запознавање со нови факти и со постојано стручно усовршување со што ќе се отворат нови видици во воспитно-образовниот процес, а учениците кои се образуваат во таквото опкружување ќе имаат поинаков став кон училиштето, наставникот, семејството и кон општеството.

Во традиционалното училиште ученикот е неактивен, усвојува многу факти што треба да ги репродуцира онака како што ги слушнал, сторгоста била елемент со кој наставниците се гордееле а учениците речиси за ништо не се прашувале. Во училиштето често се користеле фразите мора да се направи ова, мора да се направи она, мора вака, мора така, ... Додека, пак, современото училиште на ученикот му нуди можност за комуникација, соработка, помош, изнесување мислења, планирање, слобода, така што на тој начин ученикот сам истражува, создава, мисли и донесува одлуки.

За сè ова да биде можно, развојот на ученикот треба да го поттикнуваме со интересни програми што ќе се занимаваат со социјални и емоционални компетенции и така позитивно ќе влијаат врз внатрешната мотивација на ученикот а учениците ќе бидат идна потпирка врз кои ќе се потпира

општеството. Затоа треба со многу внимание да пристапуваме кон формирањето на личностите на учениците преку професионален пристап на наставниците и останатите учесници во воспитно-образовниот систем. За да го оправдаме општественото значење на нашата работа, се трудиме да го проучиме значењето на образованието и стручното усовршување на наставникот и со својата работа ќе ги примени своите стекнати знаења, навики и умешности, а исто така со својот личен пример и став ќе придонесе кон создавање на понапредно општество со повисоки рамништа на знаење, разбирање и меѓусебна толеранција.

8.7. Цели на истражувањето

Образованието и стручното усовршување е предмет на многу науки (педагогија, андрагогија...). Сите се обидуваат да дадат придонес во решавањето на овој проблем кој е во криза, пред сè во земјите во транзиција кои се сретнуваат со новонастанати системи на образование, но истовремено ги прифаќаат достигнувањата од другите науки. И овој труд се занимава со проблемите поврзани со образованието и стручното усовршување на наставниците во основните и средните училишта, со посебен нагласок на наставниците во наставата на босански јазик во Косово.

Целта на овој проект е да се истакнат проблемите, подлабоко да се согледаат, да се проучат, но исто така да се дадат предлози за нивно решавање. Со подобрувањето на некои недостатоци, кои се сретнуваат на ова подрачје, се стремиме да ја оствариме главната цел. **Подигнување на квалитетот на образованието на наставниците во наставата на босански јазик во Косово и нивно стручно усовршување.**

8.8. Задачи на истражувањето

- Утврдување на нивото на образование од претходниот систем, како и утврдување на моделот на новиот систем на образование во Косово.

- Да се истражи колку стручното усовршување на наставникот влијае врз успехот на наставно-образовниот процес.
- Да се истражи колку од наставниците редовно се подготвуваат за наставно-образовниот процес.
- Да се истражат потребите на наставниците за стручно усовршување.
- Да се испита дали наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија.
- Да се испита колку наставниците користат наставни средства и современа технологија.
- Да се испита колку наставниците во текот на својата работа користат традиционални наставни методи и форми на работа.
- Да се утврди во кој обем наставниците користат современи методи и техники.
- Да се истражи колку наставниците се запознати со работата на компјутер и со програмите за реализација на наставата.
- Да се испита дали учениците знаат да работат на компјутер.
- Наодите и заклучоците да се проследат на надлежните институции заради поуспешно образование и стручно усовршување на наставниците.

8.9. Генерална хипотеза

Главната хипотеза во нашиот труд гласи: **Се претпоставува дека успехот на наставникот во реализацијата на наставниот план и програма зависи од квалитетно образование и перманентно усовршување на наставникот, примена на знаењата, како и од имплементација на современите методи, техники и пристапи во воспитно-образовниот процес.**

8.9.1. Потхипотези

Генералната хипотеза ќе се докажува преку следните потхипотези:

- се претпоставува дека наставниците кои стручно се усовршуваат мошне често го применуваат стекнатото знаење од семинарите во воспитно-образовниот процес

- се претпоставува дека наставниците доволно се подготвуваат за наставно-образовниот процес
- се претпоставува дека постои заинтересираност на наставниците за нивно стручно усовршување
- се претпоставува дека наставниците недоволно ги запознаваат учениците со современата технологија
- се претпоставува дека наставниците во наставата во доволна мера користат наставни средства и современа технологија
- се претпоставува дека наставниците во работата користат само традиционални наставни методи и облици на работа
- земајќи го предвид степенот на стручно усовршување и познавање на современите методи и техники, наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес
- се претпоставува дека наставниците во доволна мера ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата
- се претпоставува дека учениците знаат да работат на компјутер и ги задоволуваат потребите на плановите и програмите.

8.10. Популацијата и примерокот на истражување

Населението, кое е предмет на истражување, нам ќе ни овозможи да ги откриеме врските меѓу воспитно-образовни установи и меѓу воспитно-образовни резултати. Врз основа на оваа претпоставка сакаме да го истражимо и стручното усовршување на наставниците, со посебен осврт кон наставата на босански јазик во Косово. Бидејќи често не може да се опфати целата популација, тогаш се пристапува кон помал број случаи, т.н. случаен примерок преку кој ќе дојдеме до заклучоци и кои во себе ќе ги содржат сите битни одлики на оние случаи што нема да бидат опфатени со директното истражување. Вкупната популација, според податоците на МОНТ за учебната 2021–2022 изнесува 3 175 ученици, 436 наставници, 11 менаџери на училишта и 16 координатори на наставата.

8.11. Примерок на истражувањето

Примерокот на истражувањето е избран намерно, а ги одбравме градовите Призрен, Пеќ и Драгаш. Примерокот е одбран од причини дека во овие градови се изведува околу 90 % од наставата на босански јазик. Па така сметаме дека одбраниот примерок е легитимен претставник на вкупната популација. Со истражувањето се опфатени 10 училишта од кои 6 во општина Призрен, 2 во општина Пеќ и 2 во општина Драгаш. Со анкетата се опфатени 160 ученици, 100 наставници и 5 раководители на училишта.

8.12. Методи, техники и инструменти на истражувањето

8.12.1. Методи на истражувањето

Во истражувањето ќе ги користиме следниве методи:

- метода на анализа на содржините
- историска метода
- компаративна метода
- дескриптивна метода.

1. Методата на анализа на содржините ќе ја користиме за да собереме податоци од информациониот материјал и воопшто за текстовите. Анализата на содржините ќе се темели врз различни извори на информации: пишани текстови (закони, правила, упатства...), визуелни записи (фотографии, шеми, слики, цртежи...) и аудиовизуелни записи (интернетски записи).
2. Историската метода ќе ни помогне темелно да ги истражиме наставните проблеми, кои имаат длабоки корени во минатото. Со осветлувањето на минатото подобро се сфаќа суштината на проблемот и поуспешно се доаѓа до вистината на проблемот.
3. Во работата ќе ја користиме и компаративната метода. Со оваа метода ќе настојваме да ги прикажеме карактеристичните појави, ќе настојваме да ги пронаоѓаме врските меѓу појавите и да укажуваме на нивните разлики.

4. Дескриптивната метода ќе ни овозможи да ја согледаме суштината на општествените појави за да генерализираме. Исто така ќе ни овозможи целосно, точно и објективно да го опишеме она што ни е од интерес, како и да ги избереме оние манифестни ознаки кои најдобро ја отсликуваат некоја појава.

8.12.2. Техники на истражувањето

Заради карактерот на проблемот што го истражуваме и методолошкиот пристап на проучување, потребно е да се употребат соодветни техники на собирање податоци. За собирање податоци во ова истражување ќе се фокусираме на проблемот за образување и стручно усовршување на наставниците во наставата на босански јазик во Косово и при тоа ќе ја користиме техниката:

Анкетирање.

8.12.3. Инструменти на истражувањето

Инструменти користени во ова истражување се:

1. Анкетен прашалник.

Анкетниот прашалник ќе биде составен од прашања од отворен и од затворен тип, така што ќе се добијат податоци за проблемите на образованието, стручното усовршување на наставниците, перманентното усовршување на наставниците и за мотивацијата на стручното усовршување.

8.13. Статистички методи за обработка и анализа на податоците

Цела статистичка обработка на податоците е објавена во компјутерската програма SPSS 26.0 (Statistical Package for the Social Sciences). Во обработката на дескриптивните статистички параметри ќе се пресметуваат апсолутните и релативните фреквенции, како и аритметичките средини со соодветните стандардни девијации. При споредување на два независни примероци ќе се користи т.н. т-тест на независност (Independent t-test), додека пак кај тестирањето на зависните опсервации ќе се примени т.н. т-тест на зависни примероци (Paired samples t-test).

Ито така во трудот ќе користиме и една факторска анализа на варијантите (ANOVA) за споредување на три или повеќе независни примероци, додека пак кај дополнителните (post-hoc) споредувања користен е тестот ЛСД (LSD). Статистичката важност ќе се дефинира на рамниште на веројатност на нулта хипотеза од $p \leq 0.05$ до $p < 0.0001$.

8.14. Очекувани резултати

Образованието и стручното усовршување на наставникот го оспособува наставникот за работа во воспитно-образовниот процес и од него ќе зависи образованието и воспитувањето на младите генерации, со посебен акцент на пренесувањето на знаења, совладувањето на современи методи, техники и постапки за работа. Со помош на тоа на различни начини ќе се организира наставниот процес и тој ќе биде интересен за учениците, полн со предизвици, но тие ќе бидат свесни со кои начини и методи ќе постигнат најдобри резултати.

Во денешно време образованието на наставниците е во центарот на вниманието на многу земји, бидејќи тоа се смета за значајно, со оглед на тоа што наставниците имаат клучна улога во формирањето на позитивните човечки карактеристики кај младите луѓе, така што со своето знаење и навиките имаат големо влијание врз целата структура на општеството. Покрај знаењето и навиките, кај луѓето се формираат и ставови, вредности, интереси, потреби, како и норми за однесување на секоја единка. Затоа очекуваме наставникот постојано да работи на создавање на позитивна клима во институциите во кои работи и со своето знаење, навиките и ставови да дава позитивен пример на учениците кои во иднина ќе ја одберат професијата наставник.

Човекот не треба да учи само за време на школувањето и во системското подготвување за животна професија, туку да се приспособи на современото општество, каде што постојаното учење се смета за неопходно. За професијата наставник, како и за секоја друга професија, постојат темелни услови што ќе овозможат успешна работа, а тоа се: способности, мотивација и надворешни влијанија.

Во нашето истражување ќе се занимаваме со односот на наставникот кон обврските, но и ќе ги провериме начините како тие работат во наставниот процес. Очекуваме дека наставниците со редовна и со соодветна подготовка, со користење на современи техники и методи на работа, со користење на современа технологија и средства за работа, ќе се обидат на учениците на

најдобар начин да им ги презентираат содржините, а самите ученици ќе бидат повеќе заинтересирани и ќе покажат подобри резултати.

Ито така очекуваме дека наставниците ќе ги согледаат предностите и ќе ги прифатат новите начини на подготовка и на работа, со што воедно ќе ја смалат можноста за неуспех. Со ова истражување ќе се обидеме да откриеме кои методи, техники и постапки повеќе ги активираат учениците во наставата и во училиштето. Тука сакаме да ги откриеме недостатоците на традиционалните методи, техники и видови на работа, но и предностите на современите, методи, техники и постапки.

Очекуваме дека ќе добиеме јасна слика со каков образовен кадар во моментов располага образовниот систем во Косово во основните и во средните училишта во наставата на босански јазик.

8.15. Организација и тек на истражувањето

Истражувањето на образованието и доживотното стручно усовршување на наставниците со посебен осврт на наставниците во наставата на босански јазик во Косово ќе се одвива во следниве неколку фази:

- до крајот на март 2022 ќе се доврши теоретскиот и истражувачкиот дел на работата
- во наредниот период ќе се дополни документацијата
- следен чекор ќе биде пријавување на трудот за одбрана
- до крај на мај 2022 г. ќе се изработи презентацијата за докторскиот труд.

8.16. Користена литература

Секојдневните промени и предизвици во сите сфери на животот, а исто така и во образованието, ја менуваат природата на работата и на слободното време. Наставниците мораат да ги оспособат следните генерации за напредување во опкружувањето на брзи, трајни и темелни промени, а

исто така мораат сами да ги искористат тие потенцијално важни предизвици пред кои се наоѓаат наставата и учењето.

Широм светот, па и кај нас, сè појасно се воочува значењето на училишното образование за поединечна и колективна добросостојба, за општествена кохезија и економски напредок. Да се биде успешен во која било професија е речиси неможно без континуиран професионален развој, што може да се согледа во концептот на доживотно учење. Ако наставниците сакаат да бидат успешни, успешно да помагаат и да го поддржуваат процесот на учење, тогаш и самите мораат да бидат успешни ученици. „Ако нашите училишта се организации во кои се учи, тогаш и тие мораат самите да бидат организации кои учат“ (Senge, P. 1990). Сакаат да создадат наставен час кој ќе овозможи постигнување на тие цели.

Успешното образование подразбира таква наставна активност за секој ученик, којашто на крајот ќе резултира со такв вид учење кое наставникот го посакувал и го предвидел. Наставниците се важни и постојат многу докази што упатуваат на тоа дека квалитетот на наставникот е еден од важните чинители кои влијаат врз успешноста на учењето. Голем број докази и аргументи велат дека успешното учење придонесува за квалитетна настава, а тогаш тоа подразбира способни и темелно образувани наставници кои продолжуваат професионално да се усовршуваат во текот на својата цела кариера.

„Колегијалното набљудување на наставата е облик на меѓусебна поддршка на наставниците, што се покажал делотворен за унапредување на квалитетот на наставниот процес“ (Bezinović P., Marušić I., Dedić Z. R., 2012: 32). Овој пристап го поттикнува професионалниот развој, така што на наставниците им овозможува размена на непосредни искуства, расправи за квалитетот на наставата, развивање на поттикнувачка конструктивна критика, преиспитување на сопствената работа, испробување на нови и поцелисходни наставни методи и начини на работа со учениците. Во практиката, наставата е најчесто скриен процес што се одвива зад затворените врати на училишните меѓу наставниците и учениците, а своите знаења и искуства, како наставата да ја направат успешна, наставниците главно не го делат со други.

Треба да се истакне дека податоците за тоа како да ја направиме наставата добра, кои елементи докажано придонесуваат за подобар успех на учениците, мошне често се познати само во тесен круг истражувачи и образовни експерти и не продираат во училишната практика. „На наставата треба да се гледа како на еден истовремено сложен процес полн со предизвици кој бара високи стандарди на професионална компетенција и посветеност. Стандардите за компетенциите во наставничката професија ги покриваат следниве области“ (Vidović V. V., Velkovski Z. 2013: 19):

1. наставна област, предмет и методика на наставата
2. учење и подучување
3. поддршка на развојот на личноста на ученикот
4. комуникација и соработка.

Многу наставници во наставата се спротивставуваат на промените и цврсто се држат до традиционалниот начин на работа без можност да се вклучат во новите стратегии за наставничко учење, што се од витално значење за одржливиот напредок на образованието. Низ историјата, образовниот систем во Косово немал ниту стручна ниту практична обука ни пред ни по вработувањето. Исто така, тој бил соочен со изолација и сериозен прекин, како и со неможност во системот да се внесат иновации. Така во образовниот систем во Косово постои суштинска потреба да се интензивираат курсеви за обука на наставниците за примена на нова методика на настава и учење. „По воспоставувањето на образовните институции во Косово, организирани се различни курсеви за обука усогласени во своите програми со приоритетите на МОНТ, а исто така и со потребите на наставниците“ (Каталог на акредитирани програми за стручно усовршување на наставниците и образовните координатори, 2011, стр. 9).

Во овој период наставниците покажаа голем интерес за посетување на различни програми за стручно усовршување. Наставниците високо го ценеле квалитетот на програмите и нивната корисност за унапредување во кариерата, како и на работниот учник. Клучна компонента за воспоставување одржлив и стретешки пристап за подобрување на квалитетот на наставниците би можела да биде изработката на национални рамки што би ги воспоставиле стандардите за прием во наставата.

Многу држави, а исто така и Косово, со цел да се подобри квалитетот на образованието на наставниците презеле разни чекори и, меѓу другото, го продолжиле траењето на образованието, а веќе вработените кадри во наставниот процес ги обврзале да се дошколуваат. „Во рамките на многу меѓународни програми насочени кон јакнење на наставничките компетенции во основното, но и во другите нивоа на образование се организирани обуки за зголемување на капацитетот на наставниците за примена на современи модели на настава и учење“ (Vidović V. V., Velkovski Z. 2013: 17). Резултат на таквите иницијативи е сè поголемото користење на современи форми во наставата од страна на наставниците, но се стекнува впечаток дека сето тоа не е уште доволно. Меѓу другото, фактот дека не се опфатени сите наставници од образовниот процес ја прави динамиката на напредување мошне бавна.

Мошне важно е и вреднувањето на наставниците, како и следењето на нивната работа од страна на институциите надлежни за утврдување, следење и унапредување на квалитетот на образованието. „Треба да се вреднуваат наставниците, но и образованието целосно, што е предуслов за креирање промислена образовна политика и носење на развојни одлуки. Така треба законски да се регулира вреднувањето на образованието во училиштата, како надворешно така и внатрешно“ (Bezinović P., Marušić I., Dedić Z. R. 2012: 11). Надворешното вреднување треба да го извршуваат независни служби што го следат настанувањето и одржувањето на стандардите во училиштата, додека пак за внатрешното и напредување на сопствениот квалитет се одговорни самите училишта. Исто така изнесуваме уште еден факт што се однесува на внатрешното вреднување. Надлежните институции бараат од училиштата тоа да се оствари, иако не го подготвиле наставниот кадар и менаџментот на никакви семинари и работилници за начинот на вреднување.

„Денеска знаеме дека за да развиеме наставник како професионалец треба да го развиеме како личност“ (Стручно усовршување и професионален развој, Зборник на трудови, 2010, стр. 66). Училиштата во тој случај ќе имаат јасна слика за квалитетот на напредувањето и продуктивноста на секој наставник, па така најверојатно тоа ќе се одрази на квалитетот во сите аспекти на дејствување, а посебно во делот на учењето и подучувањето, што е и целта на овој труд. „Усовршувањето на наставникот е мошне важен дел за унапредувањето на квалитетот на образовниот систем и без реформи на образованието на наставниците не може да има ефикасна реформа на образованието“ (Pešikan A., Antić S., Marinković S. 2010: 1).

Организациите што учат се мошне важни затоа што во нив луѓето постојано ги шират своите капацитети за да ги остварат своите резултати кои навистина ги посакуваат, во нив се поддржуваат нови и експанзивни облици на размислување, таму колективната амбиција е слободна, таму луѓето постојано учат како да учат заедно. „Наставниците се стручни лица за извршување цели и задачи од областа на образованието и воспитувањето во училиштата“ (Kačapor S., Vilotijević N. 2005: 213). За да биде ефикасен еден наставник, треба да знае како ќе ги поттикне учениците да учат. Најважна задача на наставникот е да осмисли наставна активност, која ефикасно ќе постигне педагошки резултати за секој ученик. На почетокот на ученичкиот час сите наставници би требало да знаат какви педагошки цели сакаат да остварат.

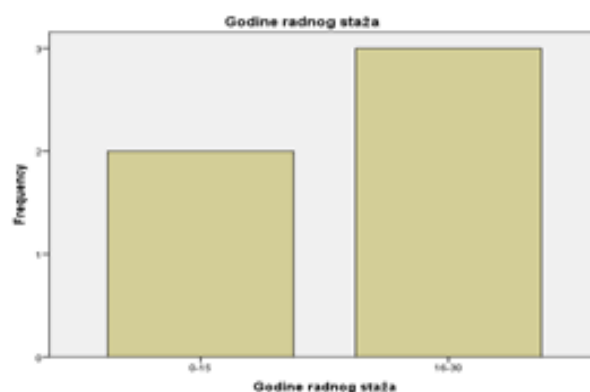
9. АНАЛИЗА И ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

9.1. ДИРЕКТОРИ

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Машки	5	100.0	100.0	100.0

Во истражувањето учествуваа 5 директори и сите се од машки пол.

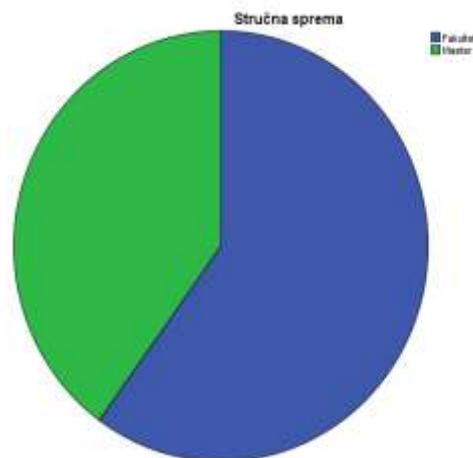
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0-15	2	40.0	40.0	40.0
	16-30	3	60.0	60.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	

Графикон 1: Години на работен стаж на директорите

Од 5 директори коишто учествуваа во истражувањето, во врска со работниот стаж, од нив 3 или 60 % имаат од 16 до 30 години, додека 2 или 40 % имаат од 0 до 15 години стаж.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Факултет	3	60.0	60.0	60.0
	Мастер	2	40.0	40.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	

Графикон 2: Стручна подготовка на директорите

Од 5 директори опфатени со истражувањето, тројца имаат факултет, додека двајца имаат мастер.

Табела 4: Мера за подготовка на наставниците за реализација на воспитно-образовниот процес

Со овие прашања сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците се подготвуваат за реализација на воспитно-образовниот процес		Наставниците навреме го доставуваат годишниот план на работа	Наставниците редовно ги доставуваат двомесечните наставни планови	Наставниците ги мотивираат учениците да ја преземат одговорноста за подготовка на наставните планови од изборните предмети	Наставниците редовно се подготвуваат за сите видови на часови низ наставните часови	Во текот на прегледот на годишните и двомесечните планови на наставниците, тие планираат да ги запознаат учениците со планот и	Наставниците, покрај редовната настава, планираат и други видови настава (дополнителна, додатна и часови на воннаставни
N	Valid	5	5	5	5	5	5
	Missing	0	0	0	0	0	0
Mean		1.6000	1.6000	2.4000	2.6000	2.0000	2.6000
Std. Error of Mean		.24495	.40000	.50990	.50990	.31623	.40000
Median		2.0000	1.0000	2.0000	3.0000	2.0000	2.0000
Mode		2.00	1.00	2.00	3.00	2.00	2.00
Std. Deviation		.54772	.89443	1.14018	1.14018	.70711	.89443
Variance		.300	.800	1.300	1.300	.500	.800
Range		1.00	2.00	3.00	3.00	2.00	2.00
Minimum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	2.00
Maximum		2.00	3.00	4.00	4.00	3.00	4.00
Sum		8.00	8.00	12.00	13.00	10.00	13.00

1. Наставниците навреме го доставуваат годишниот план за работа					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	2	40.0	40.0	40.0
	Делумно се согласувам	3	60.0	60.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
2. Наставниците редовно ги доставуваат двомесечните наставни планови					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	3	60.0	60.0	60.0
	Делумно се согласувам	1	20.0	20.0	80.0
	Се согласувам	1	20.0	20.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
3. Наставниците ги мотивираат учениците да ја преземат одговорноста за подготовка на наставните планови од избраните предмети					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	1	20.0	20.0	20.0
	Делумно се согласувам	2	40.0	40.0	60.0
	Се согласувам	1	20.0	20.0	80.0
	Делумно не се согласувам	1	20.0	20.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
4. Наставниците редовно се подготвуваат за сите видови на часови низ наставните подготовки					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	1	20.0	20.0	20.0
	Делумно се согласувам	1	20.0	20.0	40.0
	Се согласувам	2	40.0	40.0	80.0
	Делумно не се согласувам	1	20.0	20.0	100.0

Total		5	100.0	100.0	
5. Во текот на прегледот на годишните и двомесечните планови на наставниците, тие планираат да ги запознаат учениците со планот и со програмата					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	1	20.0	20.0	20.0
	Делумно се согласувам	3	60.0	60.0	80.0
	Се согласувам	1	20.0	20.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
6. Наставниците, покрај редовната настава, планираат и други видови настава (дополнителна, додатна и часови на воннаставни активности)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Делумно се согласувам	3	60.0	60.0	60.0
	Се согласувам	1	20.0	20.0	80.0
	Делумно не се согласувам	1	20.0	20.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	

Кодови:

- 1- Целосно се согласувам
- 2- Делумно се согласувам
- 3- Се согласувам
- 4- Делумно не се согласувам
- 5- Воопшто не се согласувам

Што се однесува до тоа во која мера наставниците се подготвуваат за реализација на воспитно-образовниот процес, дојдовме до следните заклучоци:

1. Истражувањето покажа дека 60 % од директорите „делумно се согласуваат“, а 40 % од директорите „целосно се согласуваат“ дека кај реализацијата на наставниот процес, наставниците навреме го доставуваат годишниот план.
2. На прашањето за редовно доставување на двомесечните наставни планови, 60 % од директорите „целосно се согласуваат“, додека 20 % „делумно се согласуваат“ и 20 % „се согласуваат“.
3. Дека наставниците ги мотивираат учениците да ја преземат одговорноста за подготовка на наставните планови од изборните предмети, директорите се изјаснија на следниов начин: 40 % од директорите „делумно се согласуваат“, по 20 % „целосно се согласуваат“, „се согласуваат“ и „делумно не се согласуваат“
4. 40% од анкетираниите директори „се согласуваат“, додека по 20% „целосно се согласуваат“, „делумно се согласуваат“ и „делумно не се согласуваат“ дека наставниците редовно се подготвуваат за сите видови на часови низ наставните подготовки.
5. Од вкупно 5 директори опфатени со истражувањето, 3 од нив „делумно се согласуваат“ дека во текот на прегледот на годишните и двомесечните планови, наставниците планираат да ги запознаат учениците со планот и со програмата.
6. На прашањето дали наставниците, покрај редовната настава, планираат и други видови настава (дополнителна, додатна и часови на воннаставни активности) од вкупно 5 директори, 3 или 60 % рекоа дека „делумно се согласуваат“, а по еден или 20 % рекоа дека „се согласуваат“ и „делумно не се согласуваат“.

Поими:

N – број на анкетирани

Minimum – минимална проценка

Maximum – максимална проценка

Mean – аритметичка средина (средна вредност)

Std. Deviation – стандардна девијација (отстапување од аритметичката средина)

Median – средина на дистрибуцијата

Табела 5: Мера во која наставниците стручно се усовршуваат							
Со овие прашања сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците стручно се усовршуваат		Земајќи ги предвид годините на работен стаж, наставниците годишно завршуваат најмалку еден семинар	Наставниците навреме обезбедуваат доволен број кредити (часови на семинари) за лиценца	Поголем број наставници ги завршиле семинарите, како што се новите методи и техники на работа, употреба на современата технологија, критичко мислење, нов курикулум, ученикот во центар и сл.	За време на посетата на часот видно се забележува дека наставниците го применуваат стекнатото знаење од семинарите	Наставниците се заинтересирани за посетување на семинари	Наставниците при планирање на часовите во своите подготовки ги наведуваат техниките и методите на
N	Valid	5	5	5	5	5	5
	Missing	0	0	0	0	0	0
Mean		2.2000	3.0000	2.2000	2.4000	2.0000	2.0000
Std. Error of Mean		.20000	.44721	.37417	.50990	.40825	.00000
Median		2.0000	3.0000	2.0000	2.0000	2.0000	2.0000
Mode		2.00	2.00 ^a	2.00 ^a	2.00	2.00	2.00
Std. Deviation		.44721	1.00000	.83666	1.14018	.81650	.00000
Variance		.200	1.000	.700	1.300	.667	.000
Range		1.00	2.00	2.00	3.00	2.00	.00

Minimum	2.00	2.00	1.00	1.00	1.00	2.00
Maximum	3.00	4.00	3.00	4.00	3.00	2.00
Sum	11.00	15.00	11.00	12.00	8.00	10.00

1. Земајќи ги предвид годините на работен стаж, наставниците годишно завршуваат најмалку еден семинар					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Делумно се согласувам	4	80.0	80.0	80.0
	Се согласувам	1	20.0	20.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
2. Наставниците навреме обезбедуваат доволен број кредити (часови на семинари) за лиценца					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Делумно се согласувам	2	40.0	40.0	40.0
	Се согласувам	1	20.0	20.0	60.0
	Делумно не се согласувам	2	40.0	40.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
3. Поголем број наставници ги завршиле семинарите, како што се новите методи и техники на работа, употреба на современата технологија, критичко мислење, нов курикулум, ученикот во центар и сл.					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent

Valid	Целосно се согласувам	1	20.0	20.0	20.0
	Делумно се согласувам	2	40.0	40.0	60.0
	Се согласувам	2	40.0	40.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	

4. За време на посетата на часот видно се забележува дека наставниците го применуваат стекнатото знаење од семинарите

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	1	20.0	20.0	20.0
	Делумно се согласувам	2	40.0	40.0	60.0
	Се согласувам	1	20.0	20.0	80.0
	Делумно не се согласувам	1	20.0	20.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	

5. Наставниците се заинтересирани за посетување на семинари

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	1	20.0	25.0	25.0
	Делумно се согласувам	2	40.0	50.0	75.0
	Се согласувам	1	20.0	25.0	100.0
	Total	4	80.0	100.0	

Missing	System	1	20.0		
Total		5	100.0		
6. Наставниците при планирање на часовите во своите подготовки ги наведуваат техниките и методите на работа					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Делумно се согласувам	5	100.0	100.0	100.0

Кодови:

- 1- Целосно се согласувам
- 2- Делумно се согласувам
- 3- Се согласувам
- 4- Делумно не се согласувам
- 5- Воопшто не се согласувам

Со оваа група на прашања добиваме јасна слика за тоа во која мера наставниците стручно се усовршуваат.

1. Истражувањата покажуваат дека 80 % од директорите „делумно се согласуваат“ и 20 % од директорите „се согласуваат“ дека наставниците годишно завршуваат најмалку еден семинар.
2. На прашањето дали наставниците навреме обезбедуваат доволен број кредити (часови на семинари) за лиценца, директорите се изјаснија вака, по 40 % од директорите „делумно се согласуваат“ и „делумно не се согласуваат“, а 20 % „се согласуваат“ дека наставниците обрнуваат внимание на употребата на современи техники и методи на работа во наставата.

3. Повеќето наставници ги завршиле семинарите, како што се новите методи и техники на работа, употреба на современата технологија, критичко мислење, нов курикулум, ученикот во центарот и сл., па оттука ги добивме следните резултати, по 2 или по 40 % „делумно се согласуваат“ и „се согласуваат“, а еден директор „целосно се согласува“.
4. Од вкупно 5 директори опфатени со истражувањето, од нив 2 „делумно се согласуваат“, додека по еден „целосно се согласува“ и „се согласува“ и „делумно не се согласува“, дека за време на посетата на часот видно се забележува дека наставниците го применуваат стекнатото знаење од семинарите.
5. 40 % од анкетираниите директори „делумно се согласуваат“, а по 20 % „целосно се согласуваат“ и „се согласуваат“. Еден директор не даде одговор на поставеното прашање колку наставниците се заинтересирани за посетување на семинари.
6. На прашањето дали наставниците при планирање на часовите во своите подготовки ги наведуваат техниките и методите на работа, сите 5 директори одговорија дека „делумно се согласуваат“.

Табела 6: Мерки за поседување на знаење за примена на современата технологија, техника, методи и постапки во реализацијата на воспитно-образовниот систем

RECODE		Наставниците поседуваат доволно знаење за примена на современата технологија	Наставниците во доволна мера ги познаваат современите техники, методи и постапки во реализација на воспитно-образовниот процес	Техниките и методите на работа, кои наставниците ги применуваат на часот, ги запознале низ стручното усовршување	Наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на воспитно-образовниот процес	Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија
N	Valid	5	5	5	5	5

	Missing	0	0	0	0	0
Mean		1.4000	1.8000	1.2000	1.6000	1.6000
Std. Error of Mean		.24495	.37417	.20000	.24495	.24495
Median		1.0000	2.0000	1.0000	2.0000	2.0000
Mode		1.00	1.00 ^a	1.00	2.00	2.00
Std. Deviation		.54772	.83666	.44721	.54772	.54772
Variance		.300	.700	.200	.300	.300
Range		1.00	2.00	1.00	1.00	1.00
Minimum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum		2.00	3.00	2.00	2.00	2.00
Sum		7.00	9.00	6.00	8.00	8.00

Кодови:

- 1- Целосно се согласувам
- 2- Делумно се согласувам
- 3- Се согласувам
- 4- Делумно не се согласувам
- 5- Воопшто не се согласувам

1. Наставниците поседуваат доволно занење за примена на современата технологија					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	3	60.0	60.0	60.0
	Се согласувам	2	40.0	40.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
2. Наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на воспитно-образовниот процес					

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	2	40.0	40.0	40.0
	Се согласувам	3	60.0	60.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
3. Наставниците во доволна мера ги познаваат современите техники, методи и постапки во реализација на воспитно-образовниот процес					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	2	40.0	40.0	40.0
	Се согласувам	2	40.0	40.0	80.0
	Целосно се согласувам	1	20.0	20.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
4. Техниките и методите на работа, кои наставниците ги применуваат на часот, ги запознале низ стручното усовршување (семинари)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	2	40.0	40.0	40.0
	Се согласувам	3	60.0	60.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
5. Наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на воспитно-образовниот процес					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent

Valid	Целосно се согласувам	2	40.0	40.0	40.0
	Се согласувам	3	60.0	60.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	
6. Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	2	40.0	40.0	40.0
	Се согласувам	3	60.0	60.0	100.0
	Total	5	100.0	100.0	

Поими:

N – број на анкетирани

Minimum – минимална проценка

Maximum – максимална проценка

Mean – аритметичка средина (средна вредност)

Std. Deviation – стандардна девијација (отстапување од аритметичката средина)

Median – средина на дистрибуцијата

Овде треба да напоменеме дека фузиравме по две прашања и на тој начин ги претставуваме резултатите. **Во која мера наставниците ги користат современите наставни средства и помагала при реализација на воспитно-образовниот процес, мислењата на директорите се следниве:**

1. Наставниците поседуваат доволно знаење за примена на современата технологија, 60 % од директорите „целосно се согласуваат“ и 40 % „се согласуваат“.

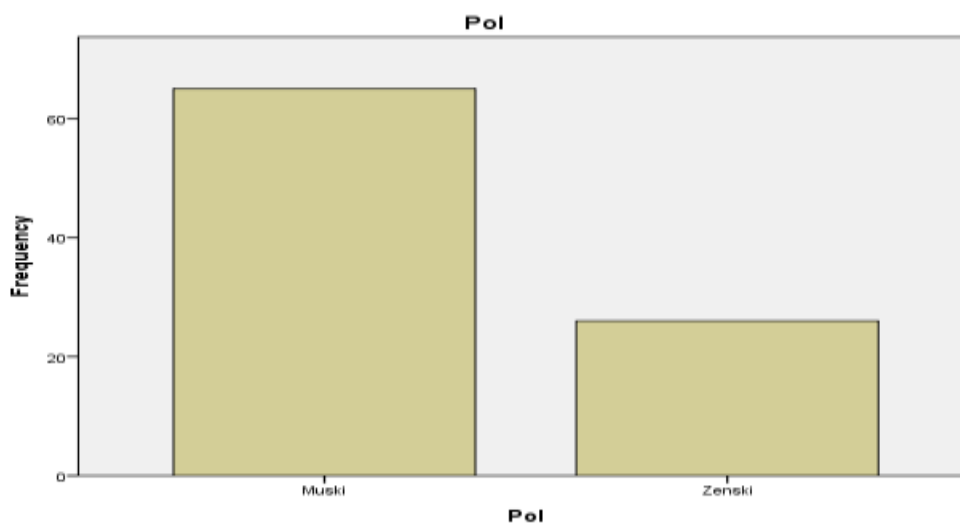

2. Дали наставниците во доволна мера ги познаваат современите техники, методи и постапки во реализација на воспитно-образовниот процес, „се согласувам“ рекоа 3 директори и „целосно се согласувам“ рекоа 2 директори.
3. Техниките и методите на работа, кои наставниците ги применуваат на часот, ги запознале низ стручното усовршување (семинари), 60 % „се согласуваат“ и 40 % „целосно се согласуваат“.
4. Наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на воспитно-образовниот процес, 60 % од директорите „се согласуваат“, 2 директори или 40 % „целосно се согласуваат“.
5. Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија, 60 % од директорите „се согласуваат“, а 40 % „целосно се согласуваат“.

9.2. НАСТАВНИЦИ

Табела 7: Пол					
		Frequenc y	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Машки	65	65.0	71.4	71.4
	Женски	26	26.0	28.6	100.0
	Total	91	91.0	100.0	
Missing	System	9	9.0		

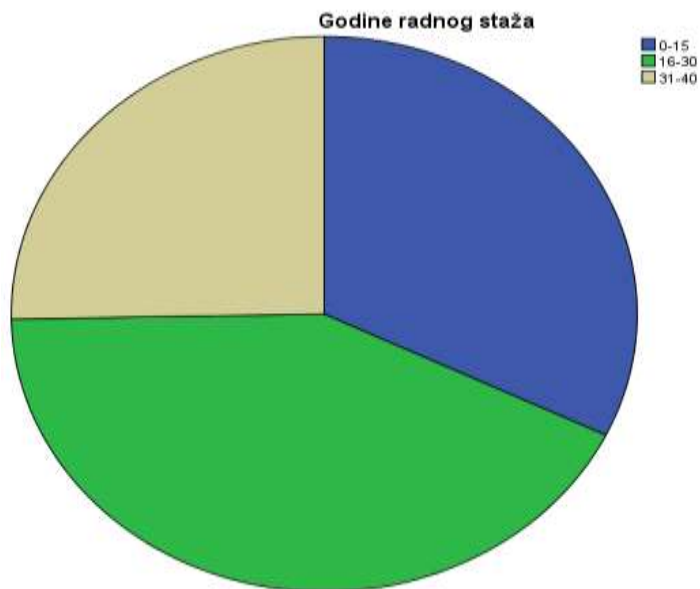
Total	100	100.0		
-------	-----	-------	--	--

Графикон 3: Пол на наставниците

Во истражувањето учествуваа 100 наставници и учители, од кои 65 од машки пол и 26 од женски пол и 9 наставници не зедоа учество во пополнување на анкетата и не дадоа свое мислење за темата за којашто истражуваме.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0–15	28	28.0	32.2	32.2
	16–30	37	37.0	42.5	74.7
	31–40	22	22.0	25.3	100.0
	Total	87	87.0	100.0	
Missing	System	13	13.0		
Total		100	100.0		

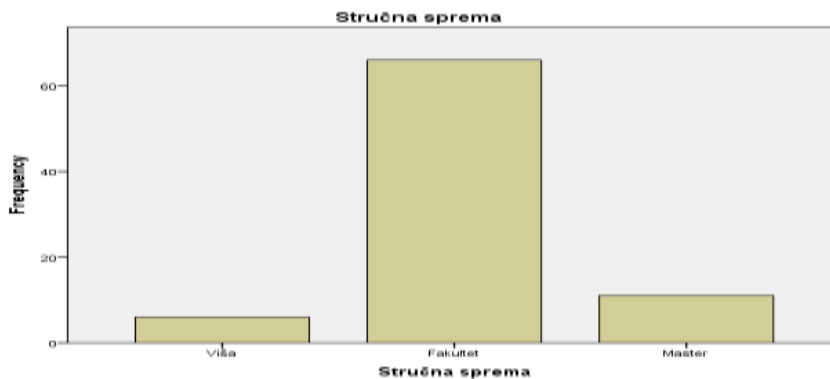

Графикон 4: Години на работен стаж на наставниците

Што се однесува до работниот стаж на наставниците, најголем број наставници, 37, се со работен стаж од 16 до 30 години; од 0 до 15 години работен стаж имаат 28 наставници и 22 наставници опфатени со истражувањето имаат работен стаж од 31 до 40 години; 13 наставници не дадоа одговор на ова прашање.

Табела 9: Стручна подготовка

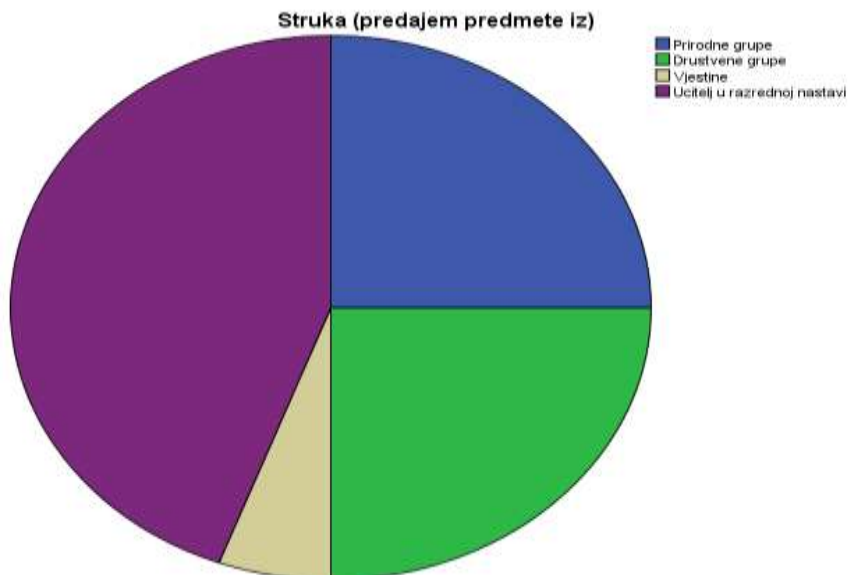
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Виша	6	6.0	7.2	7.2
	Факултет	66	66.0	79.5	86.7
	Мастер	11	11.0	13.3	100.0
	Total	83	83.0	100.0	
Missing	System	17	17.0		
Total		100	100.0		

Графикон 5: Стручна подготовка на наставниците

Од вкупниот број анкетирани наставници, најголемиот процент од наставниците имаат завршено факултет и тоа 66 од нив; 11 наставници имаат стручна подготовка мастер, 6 имаат виша педагошка школа, додека 17 наставници не се изјаснија.

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Природни групи	22	22.0	25.0	25.0
	Општествени групи	22	22.0	25.0	50.0
	Вештини	5	5.0	5.7	55.7
	Учител во одделенска настава	39	39.0	44.3	100.0
	Total	88	88.0	100.0	
Missing	System	12	12.0		
Total		100	100.0		

Графикон 6: Струка на наставниците

Истражувањето што се однесува на структурата на наставниците покажа дека најголем процент, 44,3 %, има учители во одделенска настава, 25 % од наставниците имаат природни и општествени науки и со најмал процент од 5,7 % се наставници што предаваат вештини, додека 12 наставници не се изјаснија.

Со овие прашања сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците се подготвуваат за		Табела 11: Мера за подготовка на наставниците за реализација на воспитно-образовниот процес					Покрај редовната настава, ги реализирам и другите видови часови (дополнителна, додатна и часови со воншколски активности)
		Навреме го доставувам годишниот план за работа на наставникот	Редовно ги доставувам наставните планови за секој месец	Ги мотивирам учениците да преземаат одговорност за подготовка на наставните планови за	Редовно се подготвувам за наставниот час, преку наставни подготовки	На почетокот на школската година редовно ги запознавам учениците со планот и	
N	Valid	91	91	89	90	90	
	Missin	9	9	11	10	10	
Mean		1.0659	1.0440	1.7753	1.3111	1.0345	1.3222
Std. Error of Mean		.03764	.02667	.09420	.05619	.01968	.04954
Mode		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Std. Deviation	.35908	.25439	.88873	.53305	.18352	.46995
Variance	.129	.065	.790	.284	.034	.221
Range	2.00	2.00	2.00	2.00	1.00	1.00
Minimum	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum	3.00	3.00	3.00	3.00	2.00	2.00

1. Навреме го доставувам годишниот план за работа на наставникот					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	88	88.0	96.7	96.7
	Со закаснување	3	3.0	3.3	100.0
	Total	91	91.0	100.0	
Missing	System	9	9.0		
Total		100	100.0		
2. Редовно ги доставувам наставните планови за секој месец					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	88	88.0	96.7	96.7
	Не	2	2.0	2.2	98.9
	Со задоцнување	1	1.0	1.1	100.0
	Total	91	91.0	100.0	
Missing	System	9	9.0		
Total		100	100.0		
3. Ги мотивирам учениците да преземат одговорност за подготовка на наставните планови за изборните предмети					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	47	47.0	52.8	52.8
	Не	15	15.0	16.9	69.7
	Понекогаш	27	27.0	30.3	100.0
	Total	89	89.0	100.0	
Missing	System	11	11.0		
Total		100	100.0		
4. Редовно се подготвувам за наставниот час, преку наставни подготовки					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	За сите типови	65	65.0	72.2	72.2
	Само за часовите на обработка	22	22.0	24.4	96.7
	Само за одредени типови	3	3.0	3.3	100.0

	Total	90	90.0	100.0	
Missing	System	10	10.0		
Total		100	100.0		
5. На почетокот на школската година редовно ги запознаваме учениците со планот и програмата					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	84	84.0	96.6	96.6
	Не	3	3.0	3.4	100.0
	Total	87	87.0	100.0	
Missing	System	13	13.0		
Total		100	100.0		
6. Покрај редовната настава, ги реализирам и другите видови часови (дополнителна, додатна и часови на воншколски активности)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	61	61.0	67.8	67.8
	Не	29	29.0	32.2	100.0
	Total	90	90.0	100.0	
Missing	System	10	10.0		
Total		100	100.0		

1. Податоците што ги добивме, а ги воочивме и во претходната табела, се следниве: од вкупно 100 анкетирани наставници, 88 редовно ги доставуваат годишните планови за работа, 3 наставници се изјаснија дека нередовно ги доставуваат и 9 наставници не одговорија.
2. Истиот број наставници се изјаснија, како во претходното прашање – 88 дека редовно ги доставуваат наставните планови за секој месец, 2 наставници одговорија со НЕ, еден наставник доставува со задоцнување, додека 9 наставници не одговорија.
3. Дали ги мотивира учениците да преземат одговорност за подготовка на наставните планови за изборните предмети, 52,8 % одговорија со ДА; 30,3 % одговорија со ПОНЕКОГАШ, 16,9 % со НЕ, 11 не дадоа одговор.
4. На прашањето дали редовно се подготвува за наставниот час, преку наставните подготовки, 65 од нив дадоа одговор „за сите типови“, 22 од нив дадоа одговор „само за часовите на обработка“ и 3 наставници се изјаснија „само за одредени типови“, додека 10 наставници не се изјаснија.

5. Во голем процент, 96,6 % од наставниците на почетокот на школската година редовно ги запознаваат учениците со планот и програмата, додека кај 3,4 % од наставниците тоа не е случај, а 13 наставници опфатени со истражувањето не дадоа одговор.
6. Покрај редовната настава, ги реализирам и останатите видови часови (дополнителна, додатна и часови на воншколски активности). На ова прашање со ДА одговорија 61 анкетирани наставник, а со НЕ одговорија 29 анкетирани наставници, додека 10 наставници не дадоа одговор.

Табела 12. Statistics		
Колку семинари сте завршиле во последните 5 години?		
N	Valid	90
	Missing	10
Mean		1.5000
Std. Error of Mean		.07454
Mode		1.00
Std. Deviation		.70711
Variance		.500
Range		2.00
Minimum		1.00
Maximum		3.00

12.1. Колку семинари сте завршиле во последните 5 години?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0–5	56	56.0	62.2	62.2
	6–10	23	23.0	25.6	87.8
	10 и повеќе	11	11.0	12.2	100.0
	Total	90	90.0	100.0	
Missing	System	10	10.0		
Total		100	100.0		

Истражувањето во врска со прашањето колку семинари наставниците завршиле (посетиле) во последните 5 години, ги дадоа следниве резултати. Од табелата се гледа дека 62,2 % од

наставниците завршиле од 0 до 5 семинари, 25,6 % завршиле од 6 до 10 семинари, а најмал процент наставници, 12,2 %, завршиле 10 па и повеќе семинари.

Табела 13. Statistics		
Колку семинари сте завршиле (посетиле) откако сте стапиле во работен однос?		
N	Valid	89
	Missing	11
Mean		1.5281
Std. Error of Mean		.05998
Mode		1.00
Std. Deviation		.56588
Variance		.320
Range		2.00
Minimum		1.00
Maximum		3.00

13.1. Колку семинари сте завршиле (посетиле) откако сте стапиле во работен однос?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	0–10	45	45.0	50.6	50.6
	11–20	41	41.0	46.1	96.6
	30 и повеќе	3	3.0	3.4	100.0
	Total	89	89.0	100.0	
Missing	System	11	11.0		
Total		100	100.0		

Одговорот на прашањето за тоа колку семинари наставниците завршиле (посетиле) откако стапиле во работен однос ги добивме од податоците во претходната табела.

Највеќе, и тоа 45 наставници, завршиле од 0 до 10 семинари, потоа од 11 до 20 семинари завршиле 41 наставник, а само 3 за време на работниот стаж завршиле 30 и повеќе семинари.

Табела 14. Statistics

Завршенит е семинари биле во врска со:		Нови методи на работа	Нови техники на работа	Употреба на современата технологија	Критичко мислење	Ученикот во центар	Нов курукулум
N	Valid	59	47	44	55	42	80
	Missing	41	53	56	45	58	20
Mean		1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
Std. Error of Mean		.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000
Mode		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Std. Deviation		.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000
Variance		.000	.000	.000	.000	.000	.000
Range		.00	.00	.00	.00	.00	.00
Minimum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

1. Завршените семинари биле во врска со: нови методи на работа

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	59	59.0	100.0	100.0
Missing	System	41	41.0		
Total		100	100.0		

2. Завршените семинари биле во врска со: нови техники на работа

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	47	47.0	100.0	100.0
Missing	System	53	53.0		
Total		100	100.0		

3. Завршените семинари биле во врска со: употреба на современата технологија

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	44	44.0	100.0	100.0
Missing	System	56	56.0		
Total		100	100.0		
4. Завршените семинари биле во врска со: критичко мислење					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	55	55.0	100.0	100.0
Missing	System	45	45.0		
Total		100	100.0		
5. Завршените семинари биле во врска со: ученикот во центар					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	42	42.0	100.0	100.0
Missing	System	58	58.0		
Total		100	100.0		
6. Завршените семинари биле во врска со: нов курикулум					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	80	80.0	100.0	100.0
Missing	System	20	20.0		
Total		100	100.0		

Во претходните табели се прикажани резултатите кои јасно ни ја отсликуваат ситуацијата за тоа која била содржината, односно темата на семинарите што ги завршиле наставниците.

Најголем процент, односно 80 % од наставниците завршиле семинар за нов курикулум, 59 % од наставниците завршиле семинар за нови методи на работа, 55 % од наставниците завршиле семинар за критичко мислење, семинар во врска нови техники на работа завршиле 47 % од наставниците, кои беа опфатени со истаржувањето, 44 % од наставниците се изјаснија дека завршиле семинар за употреба на современата технологија, а најмал број наставници завршиле семинар во врска со ученикот во центар, и тоа 42 %.

Табела 15. Statistics		
Колку често го применувате стекнатото знаење од семинарите?		
N	Valid	91
	Missing	9
Mean		1.7802
Std. Error of Mean		.06212
Mode		2.00
Std. Deviation		.59259
Variance		.351
Range		3.00
Minimum		1.00
Maximum		4.00

15.1. Колку често го применувата стекнатото знаење од семинарите?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Многу често	27	27.0	29.7	29.7
	Често	58	58.0	63.7	93.4
	Ретко	5	5.0	5.5	98.9
	Многу ретко	1	1.0	1.1	100.0
	Total	91	91.0	100.0	
Missing	System	9	9.0		
Total		100	100.0		

Кодови:

– Многу често   – Често   – Ретко   – Многу ретко   – Никогаш

Резултатите од истаржувањето во врска со тоа колку често наставниците го применуваат стекнатото знаење од семинарите, ги наведуваме според резултатите од дадените табели.

Најголем број наставници, 58, се изјаснија со „често“, 27 наставници се изјаснија со „многу често“, додека во многу помал број, 5 наставници, се изјаснија „ретко“, само еден наставник се изјасни со „многу ретко“, додека 9 наставници не се изјаснија во врска со ова прашање.

Табела 16. Statistics

Како поединец секогаш работам на стручно усовршување		
N	Valid	89
	Missing	11
Mean		1.8202
Std. Error of Mean		.08079
Mode		2.00
Std. Deviation		.76220
Variance		.581
Range		3.00
Minimum		1.00
Maximum		4.00

Табела 16.1. Како поединец секогаш работам на стручно усовршување					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	34	34.0	38.2	38.2
	Делумно се согласувам	38	38.0	42.7	80.9
	Се согласувам	16	16.0	18.0	98.9
	Делумно не се согласувам	1	1.0	1.1	100.0
	Total	89	89.0	100.0	
Missing	System	11	11.0		
Total		100	100.0		

Кодови:

1 – Целосно се согласувам	2 – Делумно се согласувам
3 – Се согласувам	4 – Делумно не се согласувам
5 – Воопшто не се согласувам	

Поими:

N – број на анкетирани

Minimum – минимална проценка

Maximum – максимална проценка

Mean – аритметичка средина (средна вредност)

Колку наставниците се заинтересирани за стручно усовршување и колку работат на тоа, во прилог се следниве резултати.

38 од анкетираниите наставници „делумно се согласуваат“, „целосно се согласуваат“ 34 анкетирани наставници, „се согласуваат“ 16 наставници и само еден наставник „делумно не се согласува“. 11 наставници не се изјаснија за ова прашање и не дадоа свој одговор.

Табела 17: Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма										
		Бура на идеи	Кластер	Инсерт (вметнување)	Дијаложка метода	Демонстративна метода	Знам, Сакам да знам, Научив (KWL)	ДРТА	Мапа на умот	Друго
N	Valid	29	27	15	22	17	14	13	13	84
	Missing	71	73	85	78	83	86	87	87	16
Mean		1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
Std. Error of Mean		.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000
Mode		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Std. Deviation		.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000	.00000
Variance		.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000	.000
Range		.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00	.00
Minimum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

1. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Бура на идеи					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	29	29.0	100.0	100.0
Missing	System	71	71.0		
Total		100	100.0		
2. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Кластер					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	27	27.0	100.0	100.0
Missing	System	73	73.0		
Total		100	100.0		
3. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Инсерт (вметнување)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	15	15.0	100.0	100.0
Missing	System	85	85.0		
Total		100	100.0		
4. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Дијаложка метода					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	22	22.0	100.0	100.0
Missing	System	78	78.0		
Total		100	100.0		
5. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Демонстративна метода					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	17	17.0	100.0	100.0
Missing	System	83	83.0		
Total		100	100.0		
6. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Знам, Сакам да знам, Научив (KWL)					

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	14	14.0	100.0	100.0
Missing	System	86	86.0		
Total		100	100.0		
7. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – ДРГА					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	13	13.0	100.0	100.0
Missing	System	87	87.0		
Total		100	100.0		
8. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Мапа на умот					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	13	13.0	100.0	100.0
Missing	System	87	87.0		
Total		100	100.0		
9. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на вашиот план и програма – Друго					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	84	84.0	100.0	100.0
Missing	System	16	16.0		
Total		100	100.0		

Со истражувањето сакавме да истражиме кои техники и методи на работа ги користат наставниците при реализација на планот и програмата.

Резултатите што ги добивме се следните:

Најголем број наставници – 29, ја користат техниката Бура на идеи, 27 наставници ја користат техниката за работа Кластер, 15 од нив ја користат техниката Инсерт (вметнување), додека техниката Знам, Сакам да знам, Научив ја користат 14 наставници, а Мапа на умот и ДРГА ги користат по 13 наставници. Што се однесува до методите, најголем број наставници – 22 ја користат Дијалошката метода, 17 наставници ја користат Демонстративната метода. Помал број наставници користат методи и техники на работа кои ги сместивме во категоријата Друго.

Табела 18: Оспособеност на наставниците во користење на современите техники, методи и постапки во реализација на наставата						
Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за оспособеноста на наставниците во користење на современите		Поседувам доволно знаење и вештини за современата технологија	Ги познавам современите техники, методи и постапки при реализација на	Техниките и методите за работа ги запознав низ	Редовно ги применувам современата технологија и наставните средства	Барам од учениците што повеќе да ја користат современата технологија за
N	Valid	91	90	90	91	91
	Missing	9	10	10	9	9
Mean		1.7912	1.9111	2.0222	2.1648	2.3626
Std. Error of Mean		.09047	.08308	.10359	.09147	.10885
Mode		1.00	2.00	1.00	2.00	2.00
Std. Deviation		.86302	.78818	.98275	.87259	1.03834
Variance		.745	.621	.966	.761	1.078
Range		3.00	3.00	3.00	4.00	4.00
Minimum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum		4.00	4.00	4.00	5.00	5.00

Кодови:

1 – Целосно се согласувам	2 – Делумно се согласувам
3 – Се согласувам	4 – Делумно не се согласувам
5 – Воопшто не се согласувам	

Поими:

N – број на анкетирани

Minimum – минимална проценка

Maximum – максимална проценка

Mean – аритметичка средина (средна вредност)

Std. Deviation – стандардна девијација (отстапување од аритметичката средина)

Посматрајќи ја средната вредност на овој дел на истражувањето, ги изнесуваме следните податоци:

1. Поседувам доволно знаење и вештини за современата технологија 1.79= ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ
2. Ги познавам современите техники, методи и постапки при реализација на воспитно-образовниот процес 1.91=ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ
3. Техниките и методите за работа ги запознав низ стручното усовршување (семинари) 2.02 = ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ
4. Редовно ги применувам современата технологија и наставните средства при реализација на наставно-образовниот процес 2.16 = ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ
5. Барам од учениците што повеќе да ја користат современата технологија за изработка на домашните задачи 2.36 = ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ

1. Поседувам доволно знаење и вештини за современата технологија					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	43	43.0	47.3	47.3
	Делумно се согласувам	26	26.0	28.6	75.8
	Се согласувам	20	20.0	22.0	97.8
	Делумно не се согласувам	2	2.0	2.2	100.0
	Total	91	91.0	100.0	
Missing	System	9	9.0		
Total		100	100.0		
2. Ги познавам современите техники, методи и постапки при реализација на воспитно-образовниот процес					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	30	30.0	33.3	33.3

	Делумно се согласувам	40	40.0	44.4	77.8
	Се согласувам	18	18.0	20.0	97.8
	Делумно не се согласувам	2	2.0	2.2	100.0
	Total	90	90.0	100.0	
Missing	System	10	10.0		
Total		100	100.0		

3. Техниките и методите за работа ги запознав низ стручното усовршување (семинари)

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	35	35.0	38.9	38.9
	Делумно се согласувам	25	25.0	27.8	66.7
	Се согласувам	23	23.0	25.6	92.2
	Делумно не се согласувам	7	7.0	7.8	100.0
	Total	90	90.0	100.0	
Missing	System	10	10.0		
Total		100	100.0		

4. Редовно ги применувам современата технологија и наставните средства при реализација на наставно-образовниот процес

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	21	21.0	23.1	23.1
	Делумно се согласувам	40	40.0	44.0	67.0
	Се согласувам	25	25.0	27.5	94.5
	Делумно не се согласувам	4	4.0	4.4	98.9
	Воопшто не се согласувам	1	1.0	1.1	100.0
	Total	91	91.0	100.0	
Missing	System	9	9.0		
Total		100	100.0		

5. Барам од учениците што повеќе да ја користат современата технологија за изработка на домашните задачи

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
--	--	-----------	---------	---------------	--------------------

Valid	Целосно се согласувам	21	21.0	23.1	23.1
	Делумно се согласувам	30	30.0	33.0	56.0
	Се согласувам	29	29.0	31.9	87.9
	Делумно не се согласувам	8	8.0	8.8	96.7
	Воопшто не се согласувам	3	3.0	3.3	100.0
	Total	91	91.0	100.0	
Missing	System	9	9.0		
Total		100	100.0		

Истражувањето во врска со оспособеноста на наставниците за користење на современите техники, методи и постапки во реализација на наставата ни ги даде следниве резултати:

1. Дека наставниците поседуваат доволно знаење и вештини за современата технологија, истражувањето ни покажа дека највеќе, 47,3 % од наставниците „целосно се согласуваат“, додека на второ место со 28,6 % се наставниците кои „делумно се согласуваат“ и на трто место со 22% се наставниците кои „се согласуваат“. Девет наставници не одговорија на ова прашање.
2. Најголем број наставници – 40, „делумно се согласуваат“ дека ги познаваат современите техники, методи и постапки при реализација на воспитно-образовниот процес, додека 30 наставници „целосно се согласуваат“, а 18 наставници „се согласуваат“. Десет наставници не се изјаснија за ова прашање.
3. Од вкупно 100 анкетирани наставници, кои се опфатени со ова истражување, 35 се изјаснија со „целосно се согласувам“ дека техниките и методите за работа ги запознле низ стручното усовршување (семинари). Десет наставници не дадоа одговор.
4. 44 % анкетирани наставници „делумно се согласуваат“, 27,5 % „се согласуваат“, а 23,1 % „целосно се согласуваат“ дека редовно ги применуваат современата технологија и наставните средства при реализација на наставно-образовниот процес. Девет наставници не дадоа одговор на ова прашање.
5. Дека наставникот бара од учениците што повеќе да ја користат современата технологија за изработка на домашните задачи, најголем број од анкетираниите наставници „делумно се согласуваат“ и тоа 33 %, додека 31,9 % од нив „се согласуваат“; овде напоменуваме

дека 8 % „делумно не се согласуваат“ и 3 % „воопшто не се согласуваат“. Девет наставници не дадоа одговор.

Табела 19: Statistics		
Училиштето е опремено со современа технологија		
N	Valid	88
	Missing	12
Mean		1.2159
Std. Error of Mean		.04411
Mode		1.00
Std. Deviation		.41381
Variance		.171
Range		1.00
Minimum		1.00
Maximum		2.00

Табела 19.1. Училиштето е опремено со современа технологија					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	69	69.0	78.4	78.4
	Не	19	19.0	21.6	100.0
	Total	88	88.0	100.0	
Missing	System	12	12.0		
Total		100	100.0		

На прашањето дали училиштата на анкетираниите наставници се опремени со современа технологија, се добија следниве одговори:

69 од вкупно 100 рекоа ДА, по 12 наставници не дадоа одговор.

Табела 20: Од современата технологија, нашето училиште поседува:				
		Проектор	Компјутер/Лаптоп	Смарт табла (Паметна табла)
N	Valid	55	69	34
	Missing	45	31	66
Mean		1.0000	1.0000	1.0000

Std. Error of Mean	.00000	.00000	.00000
Mode	1.00	1.00	1.00
Std. Deviation	.00000	.00000	.00000
Variance	.000	.000	.000
Range	.00	.00	.00
Minimum	1.00	1.00	1.00
Maximum	1.00	1.00	1.00

1. Од современата технологија, нашето училиште поседува – Проектор					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	55	55.0	100.0	100.0
Missing	System	45	45.0		
Total		100	100.0		
2. Од современата технологија, нашето училиште поседува – Компјутер/Лаптоп					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	69	69.0	100.0	100.0
Missing	System	31	31.0		
Total		100	100.0		
3. Од современата технологија, нашето училиште поседува – Смарт табла (Паметна табла)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	34	34.0	100.0	100.0
Missing	System	66	66.0		
Total		100	100.0		

Бидејќи се изјаснија со ДА, нивните одговори се следниве: компјутер/лаптоп – 69 %, со проектори – 55 % и со смарт табли (паметни табли) – 34%; додека по 10 наставници не дадоа свое мислење во врска со ова прашање.

Табела 21: Statistics		
Училиштето во доволна мера е покриено со интернет-мрежа		
N	Valid	88
	Missing	12

Mean	1.3864
Std. Error of Mean	.05220
Mode	1.00
Std. Deviation	.48971
Variance	.240
Range	1.00
Minimum	1.00
Maximum	2.00

Табела 21.1. Училиштето во доволна мера е покриено со интернет-мрежа					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	54	54.0	61.4	61.4
	Не	34	34.0	38.6	100.0
	Total	88	88.0	100.0	
Missing	System	12	12.0		
Total		100	100.0		

Колку училиштата се покриени со интернет-мрежа, 61,4 % од анкетираниите одговорија со ДА. Дванаесет наставници не дадоа одговор на ова прашање.

Табела 22: Statistics		
Во реализација на наставата користам современа технологија		
N	Valid	87
	Missing	13
Mean		1.1609
Std. Error of Mean		.03962
Mode		1.00
Std. Deviation		.36959
Variance		.137
Range		1.00
Minimum		1.00
Maximum		2.00

Табела 22.1. Во реализација на наставата користам современа технологија					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	73	73.0	83.9	83.9
	Не	14	14.0	16.1	100.0
	Total	87	87.0	100.0	
Missing	System	13	13.0		
Total		100	100.0		

Дали во реализација на наставата користам современа технологија, со голем процент од 83,9% одговорија со ДА, 16,1% одговорија со НЕ, додека 13 од нив не дадоа одговор.

Табела 23: Statistics		
Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.)		
N	Valid	87
	Missing	13
Mean		1.2069
Std. Error of Mean		.04368
Mode		1.00
Std. Deviation		.40743
Variance		.166
Range		1.00
Minimum		1.00
Maximum		2.00

Табела 23.1. Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	69	69.0	79.3	79.3
	Не	18	18.0	20.7	100.0
	Total	87	87.0	100.0	
Missing	System	13	13.0		
Total		100	100.0		

69 анкетирани наставници од 100 одговорија со ДА, односно дека добро ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.), додека 18 наставници одговорија со НЕ. 13 наставници не се изјаснија.

Табела 24: Statistics		
Применувам современи наставни средства и помагала во реализација на наставата		
N	Valid	88
	Missing	12
Mean		1.0909
Std. Error of Mean		.03082
Mode		1.00
Std. Deviation		.28913
Variance		.084
Range		1.00
Minimum		1.00
Maximum		2.00

Табела 24.1. Применувам современи наставни средства и помагала во реализација на наставата					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	80	80.0	90.9	90.9
	Не	8	8.0	9.1	100.0
	Total	88	88.0	100.0	
Missing	System	12	12.0		
Total		100	100.0		

90,9 % наставници што одговорија, рекоа ДА, кога е во прашање применувањето на современи наставни средства и помагала во реализација на наставата, додека 12 не дадоа одговор на ова прашање.

Табела 25: Statistics		
Учениците ја знаат работата на компјутерот и неговите програми (word, exel, power point итн.)		
N	Valid	87
	Missing	13
Mean		1.4368
Std. Error of Mean		.05348
Mode		1.00
Std. Deviation		.49886
Variance		.249
Range		1.00

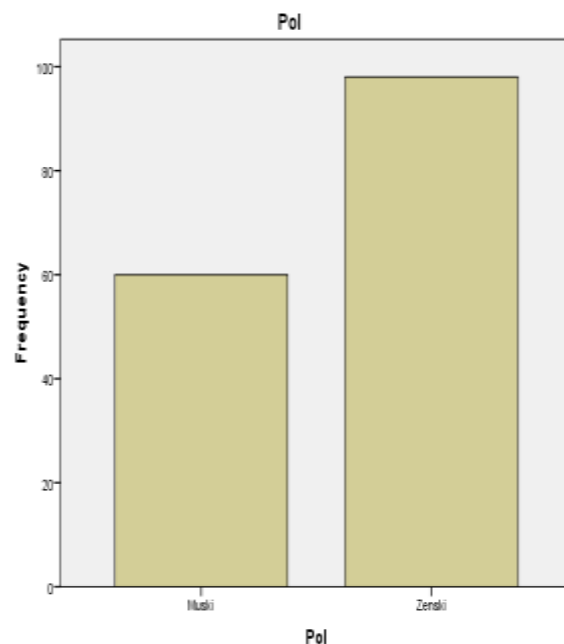
Minimum	1.00
Maximum	2.00

Табела 25.1. Учениците ја знаат работата на компјутерот и неговите програми (word, exel, power point итн.)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	49	49.0	56.3	56.3
	Не	38	38.0	43.7	100.0
	Total	87	87.0	100.0	
Missing	System	13	13.0		
Total		100	100.0		

Од анкетираните наставници, 56,3 % одговорија со ДА и 43,7 % одговорија со НЕ, 13 не дадоа свое мислење за тоа колку учениците ја знаат работата на компјутерот и неговите програми (word, exel, power point итн.).

9.3. Ученици

Табела 26: Пол					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Машки	60	37.5	38.0	38.0
	Женски	98	61.3	62.0	100.0
	Total	158	98.8	100.0	
Missing	System	2	1.3		
Total		160	100.0		

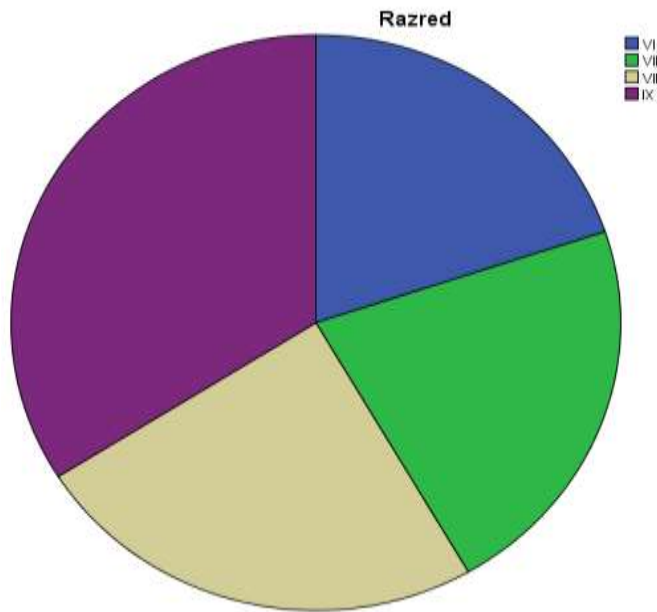

Графикон 7: Пол на учениците

Во истражувањето се опфатени 160 ученици од кои 98 ученици или 62 % се од женски пол, 60 ученици или 38 % се од машки пол. Двајца ученици не дадоа одговор.

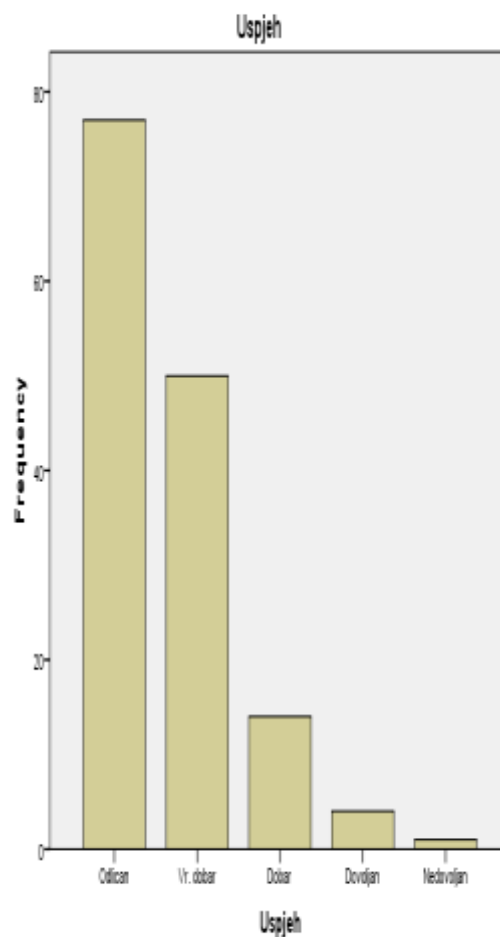
Табела 27: Одделение (клас)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	VI	31	19.4	19.9	19.9
	VII	34	21.3	21.8	41.7
	VIII	38	23.8	24.4	66.0
	IX	53	33.1	34.0	100.0
	Total	156	97.5	100.0	
Missing	System	4	2.5		
Total		160	100.0		

Вкупно анкетирани ученици се 160 од кои 53 се ученици од IX одделение, 38 ученици се од VIII одделение, 34 ученици се од VII одделение, во VI одделение се 31 ученик, додека 4 ученици не дадоа одговор.

Графикон 8: Одделение (клас) на учениците

Табела 28: Успех					
		Fre que ncy	Perc ent	Vali d Perc ent	Cumulati ve Percent
Valid	Одлич ен	77	48.1	52.7	52.7
	Многу добар	50	31.3	34.2	87.0
	Добар	14	8.8	9.6	96.6
	Довол ен	4	2.5	2.7	99.3
	Недов олен	1	.6	.7	100.0
	Total	146	91.3	100. 0	
Missi ng	System	14	8.8		
Total		160	100. 0		

Графикон 9: Успех на учениците

Успехот на анкетираниите ученици кои се опфатени со ова истражување е следниот:

Со одличен успех се 77 ученици, со многу добар успех се 50 ученици, со добар успех се 14 ученици, 4 ученици имаат доволен успех и еден ученик е со недоволен успех. 14 ученици не дадоа одговор.

Табела 30: Statistics					
	На почетокот на школската година наставниците редовно не запознаваат со	Наставниците во доволна мерниги пренесуваат информациите во врска со наставни	Учествувам во подготовката на наставниот план и програмата за изборната настава	Покрај задолжителните предмети, имаме додатна и дополнителна настава	Наставниците не вклучуваат во воннаставни активности

		наставниот т план и програмат а	те единици			
N	Valid	160	159	159	159	160
	Missing	0	1	1	1	0
Mean		1.6250	1.8805	3.1572	3.3333	2.7688
Std. Error of Mean		.06561	.06205	.10194	.11310	.10831
Median		1.0000	2.0000	3.0000	3.0000	3.0000
Mode		1.00	2.00	4.00	5.00	1.00 ^a
Std. Deviation		.82987	.78244	1.28543	1.42610	1.37004
Variance		.689	.612	1.652	2.034	1.877
Range		3.00	3.00	4.00	4.00	4.00
Minimum		1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum		4.00	4.00	5.00	5.00	5.00
Sum		260.00	299.00	502.00	530.00	443.00

1. На почетокот на школската година наставниците редовно нè запознаваат со наставниот план и програмата					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	91	56.9	56.9	56.9
	Делумно се согласувам	43	26.9	26.9	83.8
	Се согласувам	21	13.1	13.1	96.9
	Делумно не се согласувам	5	3.1	3.1	100.0
	Total	160	100.0	100.0	
2. Наставниците во доволна мера ни ги пренесуваат информациите во врска со наставните единици					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	57	35.6	35.8	35.8
	Делумно се согласувам	66	41.3	41.5	77.4
	Се согласувам	34	21.3	21.4	98.7
	Делумно не се согласувам	2	1.3	1.3	100.0

	Total	159	99.4	100.0	
Missing	System	1	.6		
Total		160	100.0		
3. Учествувам во подготовката на наставниот план и програма за изборната настава					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	21	13.1	13.2	13.2
	Делумно се согласувам	30	18.8	18.9	32.1
	Се согласувам	38	23.8	23.9	56.0
	Делумно не се согласувам	43	26.9	27.0	83.0
	Воопшто не се согласувам	27	16.9	17.0	100.0
	Total	159	99.4	100.0	
Missing	System	1	.6		
Total		160	100.0		
4. Покрај задолжителните предмети, имаме додатна и дополнителна настава					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	27	16.9	17.0	17.0
	Делумно се согласувам	16	10.0	10.1	27.0
	Се согласувам	39	24.4	24.5	51.6
	Делумно не се согласувам	31	19.4	19.5	71.1
	Воопшто не се согласувам	46	28.8	28.9	100.0
	Total	159	99.4	100.0	
Missing	System	1	.6		
Total		160	100.0		
5. Наставниците не вклучуваат во воннаставни активности					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	42	26.3	26.3	26.3
	Делумно се согласувам	25	15.6	15.6	41.9
	Се согласувам	42	26.3	26.3	68.1

	Делумно не се согласувам	30	18.8	18.8	86.9
	Воопшто не се согласувам	21	13.1	13.1	100.0
	Total	160	100.0	100.0	

Што се однесува на прашањето за подготовката на наставниците за реализација на воспитно-образовниот процес, учениците што се опфатени со ова истражување ги дадоа следниве одговори:

1. На почетокот на школската година, наставниците редовно нè запознаваат со наставниот план и програма, со „целосно се согласувам“ се изјаснија 91 ученик, 43 ученици „делумно се согласуваат“, „се согласуваат“ 21 ученик и 5 ученици „делумно не се согласуваат“.
2. Со истражувањето беа опфатени 160 ученици и од нив 66 ученици „делумно се согласуваат“, 57 „целосно се согласуваат“, 34 ученици „се согласуваат“ и 2 ученици „делумно не се согласуваат“ дека наставниците во доволна мера им ги пренесуваат информациите во врска со наставните единици. Еден ученик не даде одговор.
3. 26,9 % „делумно не се согласуваат“, 23,9 % „се согласуваат“, 18,9 % ученици „делумно се согласуваат“, 17,0 % „воопшто не се согласуваат“ и 13,2 % ученици „целосно се согласуваат“ дека учениците учествуваат во подготовката на наставниот план и програма за изборната настава, додека еден ученик не даде одговор.
4. Покрај задолжителните предмети имаат и додатна и дополнителна настава со најголем процент од 28,9 % „воопшто не се согласуваат“ 24,4 % ученици „се согласуваат“, 19,5% „делумно се согласуваат“, 17% од учениците „целосно се согласуваат“, 10,1 % од учениците „делумно се согласуваат“ и како и на претходните прашања, еден ученик не даде одговор.
5. По 42 ученици „целосно се согласуваат“ и „се согласуваат“, 30 ученици „делумно не се согласуваат“, 25 ученици „делумно се согласуваат“ и „воопшто не се согласуваат“ се 21 ученик дека наставниците ги вклучуваат во воннаставните активности.

Табела 31: Statistics

		Наставниците ги реализираат наставните часови на различни начини	За време на часот, наставниците им даваат слобода на учениците активно да учествуваат во	Наставниците редовно ги собираат доказите за реализација на	Наставниците ни дозволуваат за време на часот слободно да ги изнесеме своите мислења на одредена тема
N	Valid	156	160	160	159
	Missing	4	0	0	1
Mean		2.1154	2.0875	2.1875	1.5975
Std. Error of Mean		.07498	.07439	.08279	.06503
Median		2.0000	2.0000	2.0000	1.0000
Mode		1.00 ^a	2.00	1.00	1.00
Std. Deviation		.93644	.94094	1.04723	.82000
Variance		.877	.885	1.097	.672
Range		3.00	4.00	4.00	4.00
Minimum		1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum		4.00	5.00	5.00	5.00
Sum		330.00	334.00	350.00	254.00

1. Наставниците ги реализираат наставните часови на различни начини

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	51	31.9	32.7	32.7
	Делумно се согласувам	45	28.1	28.8	61.5
	Се согласувам	51	31.9	32.7	94.2
	Делумно не се согласувам	9	5.6	5.8	100.0
	Total	156	97.5	100.0	
Missing	System	4	2.5		
Total		160	100.0		

2. За време на часот, наставниците им даваат слобода на учениците активно да учествуваат во работата

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	49	30.6	30.6	30.6

	Делумно се согласувам	61	38.1	38.1	68.8
	Се согласувам	39	24.4	24.4	93.1
	Делумно не се согласувам	9	5.6	5.6	98.8
	Воопшто не се согласувам	2	1.3	1.3	100.0
	Total	160	100.0	100.0	
3. Наставниците редовно ги собираат доказите за реализација на наставниот час					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	53	33.1	33.1	33.1
	Делумно се согласувам	44	27.5	27.5	60.6
	Се согласувам	45	28.1	28.1	88.8
	Делумно не се согласувам	16	10.0	10.0	98.8
	Воопшто не се согласувам	2	1.3	1.3	100.0
	Total	160	100.0	100.0	
4. Наставниците ни дозволуваат за време на часот слободно да ги изнесеме своите мислења на одредена тема					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Целосно се согласувам	93	58.1	58.5	58.5
	Делумно се согласувам	41	25.6	25.8	84.3
	Се согласувам	22	13.8	13.8	98.1
	Делумно не се согласувам	2	1.3	1.3	99.4
	Воопшто не се согласувам	1	.6	.6	100.0
	Total	159	99.4	100.0	
Missing	System	1	.6		
Total		160	100.0		

Кодови:

- 1 – Целосно се согласувам   2 – Делумно се согласувам   3 – Се согласувам
4 – Делумно не се согласувам   5 – Воопшто не се согласувам

Поими:

N – број на анкетирани

Minimum – минимална проценка

Maximum – максимална проценка

Mean – аритметичка средина (средна вредност)

Std. Deviation – стандардна девијација (отстапување од аритметичката средина)

Во овој дел од истражувањето средната вредност, оценката (просекот) е следен:

1. Дека наставниците ги реализираат наставните часови на различни начини – ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ (2.12)
2. За време на часот, наставниците им даваат слобода на учениците да земат активно учество во работата – ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ (2.09)
3. Наставниците редовно ги собираат доказите за реализација на наставниот час – ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ (2.19)
4. Наставниците ни дозволуваат за време на часот слободно да ги изнесеме своите мислења на одредена тема – ДЕЛУМНО СЕ СОГЛАСУВАМ (1,60)

		Училиштето е опремено со современа технологија	Училиштето во доволна мера е покриено со интернет-мрежа	Во реализација на наставата, наставниците користат современа технологија (лаптоп, проектор, паметни табли	Наставниците добро ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата	Ја познавам работата на компјутер и програмите за изработка на домашните задачи, како што се word,
N	Valid	159	157	159	158	160
	Missing	1	3	1	2	0

Mean	1.1195	1.4331	1.2013	1.2278	1.1875
Std. Error of Mean	.02581	.03967	.03190	.03348	.03095
Median	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000	1.0000
Mode	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Std. Deviation	.32540	.49709	.40221	.42078	.39154
Variance	.106	.247	.162	.177	.153
Range	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Minimum	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00
Maximum	2.00	2.00	2.00	2.00	2.00
Sum	178.00	225.00	191.00	194.00	190.00

1. Училиштето е опремено со современа технологија					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	140	87.5	88.1	88.1
	Не	19	11.9	11.9	100.0
	Total	159	99.4	100.0	
Missing	System	1	.6		
Total		160	100.0		
2. Училиштето во доволна мера е покриено со интернет-мрежа					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	89	55.6	56.7	56.7
	Не	68	42.5	43.3	100.0
	Total	157	98.1	100.0	
Missing	System	3	1.9		
Total		160	100.0		
3. Во реализација на наставата, наставниците користат современа технологија (лап-топ, проектор, паметни табли и сл.)					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	127	79.4	79.9	79.9
	Не	32	20.0	20.1	100.0
	Total	159	99.4	100.0	
Missing	System	1	.6		
Total		160	100.0		
4. Наставниците добро ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel, итн.)					

		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	122	76.3	77.2	77.2
	Не	36	22.5	22.8	100.0
	Total	158	98.8	100.0	
Missing	System	2	1.3		
Total		160	100.0		
5. Ја познавам работата на компјутер и програмите за изработка на домашните задачи, како што се word, exel, power point и др.					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Да	130	81.3	81.3	81.3
	Не	30	18.8	18.8	100.0
	Total	160	100.0	100.0	

Кодови:

1 – Да   2 – Не

Поими:

N – број на анкетирани

Minimum – минимална проценка

Maximum – максимална проценка

Mean – аритметичка средина (средна вредност)

Std. Deviation – стандардна девијација (отстапување од аритметичката средина)

Посматрајќи ги табелите, можеме да го заклучиме следново:

1. Дека училиштето е опремено со современа технологија (лап-топ, проектор, паметни табли и сл.) 140 ученици одговорија со ДА, а 19 одговорија со НЕ.
2. За прашањето дека училиштето во доволна мера е покриено со интернет-мрежа, ги добивме следните резултати: 89 ученици рекоа ДА, 68 ученици рекоа НЕ, а 3 ученици не дадоа одговор.

3. Во реализација на наставата, наставниците ја користат современата технологија (лаптоп, проектор, паметна табла и сл.), 127 ученици или 79,9 % дадоа одговор ДА, 32 ученици или 20,1 % дадоа одговор НЕ.
4. 122 се определија за ДА, 36 ученици за НЕ и еден ученик не се изјасни за тоа дека наставниците добро ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, excel, итн.).
5. Дали учениците ја познаваат работата на компјутер и програмите за изработка на домашните задачи, како што се word, excel, power point и др., со ДА се изјаснија 81,3 %, а со НЕ се изјаснија 18,8 % од анкетираниите ученици.

10. СПОРЕДУВАЊА:

10.1. ПОТХИПОТЕЗА 1

- Се претпоставува дека наставниците кои стручно се усовршуваат, мошне често го применуваат стекнатото знаење од семинарите во воспитно-образовниот процес.

ТАБЕЛА: 10.1.1

Case Processing Summary							
	Колку често го применувате стекнатото знаење од семинарите?	Cases					
		Valid		Missing		Total	
		N	Percent	N	Percent	N	Percent
Учесници	Многу често	28	100.0%	0	0.0%	28	100.0%
	Често	61	100.0%	0	0.0%	61	100.0%
	Ретко	6	100.0%	0	0.0%	6	100.0%
	Многу ретко	1	100.0%	0	0.0%	1	100.0%

Врз основа на горепосочената табела можеме да заклучиме дека 61 од вкупно 105 учесници „често“, а 28 „многу често“ го применуваат стекнатото знаење од семинарите. Ова ни го потврдува и подолу дадената табела, каде што за „многу често“ (upper bound 1,109 што е приближно еднакво 1) целосно се согласуваат и директорите и наставниците и за „често“ (upper bound 1,105 што е приближно еднакво 1) целосно се согласуваат и директорите и наставниците.

ТАБЕЛА 10.1.2

Descriptives ^a					
	Колку често го применувате стекнатото знаење од семинарите?		Statistic	Std. Error	
Учесници	Многу често	Mean		1.0357	.03571
		95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	.9624	
			Upper Bound	1.1090	
		5% Trimmed Mean		1.0000	
		Median		1.0000	
		Variance		.036	
		Std. Deviation		.18898	
		Minimum		1.00	
		Maximum		2.00	
		Range		1.00	
		Interquartile Range		.00	
		Skewness		5.292	.441
		Kurtosis		28.000	.858
	Често	Mean		1.0492	.02792
		95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	.9933	
			Upper Bound	1.1050	
		5% Trimmed Mean		1.0000	
		Median		1.0000	
		Variance		.048	
		Std. Deviation		.21804	
		Minimum		1.00	
		Maximum		2.00	
		Range		1.00	
		Interquartile Range		.00	
		Skewness		4.275	.306
		Kurtosis		16.830	.604
	Ретко	Mean		1.1667	.16667
		95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	.7382	
			Upper Bound	1.5951	
		5% Trimmed Mean		1.1296	
		Median		1.0000	
		Variance		.167	
		Std. Deviation		.40825	
Minimum		1.00			
Maximum		2.00			
Range		1.00			
Interquartile Range		.25			

		Skewness	2.449	.845
		Kurtosis	6.000	1.741
а. Учесници is constant when Колку често го применувате стекнатото знаење од семинарите? = Многу ретко. It has been omitted.				

Кодови:

- 1 – Целосно се согласувам
- 2 – Делумно се согласувам
- 3 – Се согласувам
- 4 – Делумно не се согласувам
- 5 – Воопшто не се согласувам

*Нашата прва потхипотеза гласи: „Се претпоставува дека наставниците кои стручно се усовршуваат, мошне често го применуваат стекнатото знаење од семинарите во воспитно-образовниот процес“. Добиените резултати исто така ни **ПОТВРДУВААТ** дека наставниците често го применуваат стекнатото знаење од семинарите.*

10.2. ПОТХИПОТЕЗА 2

- Се претпоставува дека наставниците доволно се подготвуваат за наставно-образовниот процес.

TABEL Графикон 1: Години на работен стаж на директорите **A 10.2.1**

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Навреме го доставувам годишниот план за работа на наставникот * Учесници	96	91.4%	9	8.6%	105	100.0%
Редовно ги доставувам наставните планови за секој месец * Учесници	96	91.4%	9	8.6%	105	100.0%
Редовно се подготвувам за наставниот час, низ наставни подготовки * Учесници	95	90.5%	10	9.5%	105	100.0%

Горната табела ни покажува дека на првото и второто прашање одговориле 8,6 % или 9 учесници, додека на тртото прашање не одговориле 9,5% или 10 од нив од вкупно 105.

ТАБЕЛА 10.2.2

Crosstab					
			Учесници		Total
			Наставни ци	Директо ри	
Навреме го доставувам годишниот план за работа на наставникот	Да	Број	88	2	90
		% Ред	97.8%	2.2%	100.0%
		% Колона	96.7%	40.0%	93.8%
		% Вкупно	91.7%	2.1%	93.8%
	Не	Број	0	3	3
		% Ред	0.0%	100.0%	100.0%
		% Колона	0.0%	60.0%	3.1%
		% Вкупно	0.0%	3.1%	3.1%
	Со задоцнување	Број	3	0	3
		% Ред	100.0%	0.0%	100.0%
		% Колона	3.3%	0.0%	3.1%
		% Вкупно	3.1%	0.0%	3.1%
Total	Број	91	5	96	
	% Ред	94.8%	5.2%	100.0%	
	% Колона	100.0%	100.0%	100.0%	
	% Вкупно	94.8%	5.2%	100.0%	

На прашањето дали наставниците навреме го доставиле годишниот план за работа, 93,8 % од вкупниот број што одговорија на ова прашање, одговорија со „ДА“.

ТАБЕЛА 10.2.3

Crosstab					
			Учесници		Total
			Наставни ци	Директо ри	
Редовно ги доставувам наставните планови за секој месец	Да	Број	88	3	91
		% Ред	96.7%	3.3%	100.0%
		% Колона	96.7%	60.0%	94.8%
		% Вкупно	91.7%	3.1%	94.8%
	Не	Број	2	1	3
		% Ред	66.7%	33.3%	100.0%
		% Колона	2.2%	20.0%	3.1%
		% Вкупно	2.1%	1.0%	3.1%

	Со задоцнување	Број	1	1	2
		% Ред	50.0%	50.0%	100.0%
		% Колона	1.1%	20.0%	2.1%
		% Вкупно	1.0%	1.0%	2.1%
Total		Број	91	5	96
		% Ред	94.8%	5.2%	100.0%
		% Колона	100.0%	100.0%	100.0%
		% Вкупно	94.8%	5.2%	100.0%

На прашањето дали наставниците редовно ги достават наставните планови за секој месец, 94,8 % учесници одговорија со „ДА“.

TABELA 10.2.4

Crosstab					
		Учесници		Total	
		Наставници	Директор и		
Редовно се подготвувам за наставниот час, низ наставни подготовки	За сите типови	Број	65	1	66
		% Ред	98.5%	1.5%	100.0%
		% Колона	72.2%	20.0%	69.5%
		% Вкупно	68.4%	1.1%	69.5%
	Само за часови на обработка	Број	22	1	23
		% Ред	95.7%	4.3%	100.0%
		% Колона	24.4%	20.0%	24.2%
		% Вкупно	23.2%	1.1%	24.2%
	Само за поединечни типови	Број	3	2	5
		% Ред	60.0%	40.0%	100.0%
		% Колона	3.3%	40.0%	5.3%
		% Вкупно	3.2%	2.1%	5.3%
	Не се подготвувам за час	Број	0	1	1
		% Ред	0.0%	100.0%	100.0%
		% Колона	0.0%	20.0%	1.1%
		% Вкупно	0.0%	1.1%	1.1%
Total		Број	90	5	95
		% Ред	94.7%	5.3%	100.0%
		% Колона	100.0%	100.0%	100.0%
		% Вкупно	94.7%	5.3%	100.0%

На прашањето дали наставниците редовно се подготвуваат за наставниот час, низ наставни подготовки, 69,5% одговорија дека прават дневни подготовки за сите типови (видови) на часови, додека 24,2 % рекоа дека прават само дневна подготовка за часовите на обработка.

Нашата втора потхипотеза гласи: „*Се претпоставува дека наставниците доволно се подготвуваат за наставно-образовниот процес*“. Добиените резултати во претходните табели ни зборуваат дека нашата потхипотеза **се потврди**, т.е. наставниците во доволна мера се подготвуваат за наставно-образовниот процес.

10.3. ПОТХИПОТЕЗА 3

- Се претпоставува дека постои заинтересираност на наставниците за нивно стручно усовршување.

ТАБЕЛА 10.3.1

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Како поединец секогаш работам на стручно усовршување * Учесници	93	88.6%	12	11.4%	105	100.0%

На ова прашање од вкупно 105, не одговорија 11,4 %, односно 12 учесници.

ТАБЕЛА 10.3.2

Како поединец секогаш работам на стручно усовршување * Учесници Crosstabulation					
		Учесници		Total	
		Наставници	Директори		
Како поединец секогаш работам на стручно усовршување	Целосно се согласувам	Број	34	1	35
		% Ред	97.1%	2.9%	100.0%
		% Колона	38.2%	25.0%	37.6%
		% Вкупно	36.6%	1.1%	37.6%
	Делумно се согласувам	Број	38	2	40
		% Ред	95.0%	5.0%	100.0%
		% Колона	42.7%	50.0%	43.0%
		% Вкупно	40.9%	2.2%	43.0%
	Се согласувам	Број	16	1	17
		% Ред	94.1%	5.9%	100.0%
		% Колона	18.0%	25.0%	18.3%

	Делумно не се согласувам	% Вкупно	17.2%	1.1%	18.3%
		Број	1	0	1
		% Ред	100.0%	0.0%	100.0%
		% Колона	1.1%	0.0%	1.1%
Total		% Вкупно	1.1%	0.0%	1.1%
		Број	89	4	93
		% Ред	95.7%	4.3%	100.0%
		% Колона	100.0%	100.0%	100.0%
		% Вкупно	95.7%	4.3%	100.0%

Со процент од 43 %, на прво место се наоѓаат оние што рекоа дека делумно се согласуваат дека како поединец секогаш работам на стручно усовршување. На второ место со 37,6 % се наоѓаат учесниците кои целосно се согласуваат дека како поединци секогаш работат на стручно усовршување.

Нашата трета потхипотеза гласи: „*Се претпоставува дека постои заинтересираност на наставниците за нивно стручно усовршување*“. Добиените резултати ни потврдуваат дека поголемиот број наставници делумно и целосно се согласуваат дека како поединци секогаш работат на стручно усовршување.

10.4. ПОТХИПОТЕЗА 4

- Се претпоставува дека наставниците недоволно ги запознаваат учениците со современата технологија.

ТАБЕЛА 10.4.1

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија * Учесници	165	100.0%	0	0.0%	165	100.0%

ТАБЕЛА 10.4.2

Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија * Учесници					
Crosstabulation					
		Учесници			Total
		Ученици	Директори		
Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија	Целосно се согласувам	Број	49	0	49
		% Ред	100.0%	0.0%	100.0%
		% Колона	30.6%	0.0%	29.7%
		% Вкупно	29.7%	0.0%	29.7%
	Делумно се согласувам	Број	61	2	63
		% Ред	96.8%	3.2%	100.0%
		% Колона	38.1%	40.0%	38.2%
		% Вкупно	37.0%	1.2%	38.2%
	Се согласувам	Број	39	3	42
		% Ред	92.9%	7.1%	100.0%
		% Колона	24.4%	60.0%	25.5%
		% Вкупно	23.6%	1.8%	25.5%
	Делумно не се согласувам	Број	9	0	9
		% Ред	100.0%	0.0%	100.0%
		% Колона	5.6%	0.0%	5.5%
		% Вкупно	5.5%	0.0%	5.5%
	Воопшто не се согласувам	Број	2	0	2
		% Ред	100.0%	0.0%	100.0%
		% Колона	1.3%	0.0%	1.2%
		% Вкупно	1.2%	0.0%	1.2%
Total	Број	160	5	165	
	% Ред	97.0%	3.0%	100.0%	
	% Колона	100.0%	100.0%	100.0%	
	% Вкупно	97.0%	3.0%	100.0%	

Во погорната табела на прво место со 38,2 %, односно 63 од вкупно 165 делумно се согласуваат, додека 49 т.е. 29,7% целосно се согласуваат дека: „Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија“. Овие резултати ни зборуваат дека нашата четврта потхипотеза **не може да се прифати,** а таа гласи: „***Се претпоставува дека наставниците недоволно ги запознаваат учениците со современата технологија***“.

10.5. ПОТХИПОТЕЗА 5

- Се претпоставува дека наставниците во наставата во доволна мера ги користат наставните средства и современата технологија.

ТАБЕЛА 10.5.1

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Во реализација на наставата користам современа технологија * Учесници	245	94.2%	15	5.8%	260	100.0%

Од вкупно 260 учесници кои одговориле на ова прашање, од нив 15 не дале одговор.

ТАБЕЛА 10.5.2

Во реализација на наставата користам современа технологија * Учесници Crosstabulation					
			Учесници		Total
			Наставници	Ученици	
Во реализација на наставата користам современа технологија	Да	Број	73	126	199
		% Ред	36.7%	63.3%	100.0%
		% Колона	83.9%	79.7%	81.2%
		% Вкупно	29.8%	51.4%	81.2%
	Не	Број	14	32	46
		% Ред	30.4%	69.6%	100.0%
		% Колона	16.1%	20.3%	18.8%
		% Вкупно	5.7%	13.1%	18.8%
Total	Број	87	158	245	
	% Ред	35.5%	64.5%	100.0%	
	% Колона	100.0%	100.0%	100.0%	
	% Вкупно	35.5%	64.5%	100.0%	

Дали во реализација на наставата се користи современа технологија или не, 81,2 % т.е. 199 учесници дадоа потврден одговор, додека 46 рекоа дека не се користи современа технологија. Овој податок ја потврдува нашата петта потхипотеза, која гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во наставата во доволна мера користат наставни средства и современа технологија*“.

10.6. ПОТХИПОТЕЗА 6

- Се претпоставува дека наставниците во работата користат само традиционални наставни методи и облици на работа.

ТАБЕЛА 10.6.1

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Ги познавам современите техники, методи и постапки за реализација на воспитно-образовниот процес * Учесници	245	94.2%	15	5.8%	260	100.0%

15 учесници од вкупно 260 не одговорија на ова прашање.

ТАБЕЛА 10.6.2

Ги познавам современите техники, методи и постапки за реализација на воспитно-образовниот процес * Учесници Crosstabulation					
			Учесници		Total
			Наставници	Ученици	
Ги познавам современите техники, методи и постапки за реализација на воспитно-образовниот процес	Целосно се согласувам	Број	30	51	81
		% Ред	37.0%	63.0%	100.0%
		% Колона	33.3%	32.9%	33.1%
		% Вкупно	12.2%	20.8%	33.1%
	Делумно се согласувам	Број	40	44	84
		% Ред	47.6%	52.4%	100.0%
		% Колона	44.4%	28.4%	34.3%
		% Вкупно	16.3%	18.0%	34.3%
	Се согласувам	Број	18	51	69
		% Ред	26.1%	73.9%	100.0%
		% Колона	20.0%	32.9%	28.2%
		% Вкупно	7.3%	20.8%	28.2%
	Делумно не се согласувам	Број	2	9	11
		% Ред	18.2%	81.8%	100.0%
		% Колона	2.2%	5.8%	4.5%
		% Вкупно	0.8%	3.7%	4.5%
Total	Број	90	155	245	
	% Ред	36.7%	63.3%	100.0%	
	% Колона	100.0%	100.0%	100.0%	
	% Вкупно	36.7%	63.3%	100.0%	

Наставниците кои ги познаваат современите техники, методи и постапки за реализација на воспитно-образовниот процес и учениците кои тврдат дека наставниците ги одржуваат часовите на различни начини, вкупно 84, т.е. 34,3 % делумно се согласуваат, додека 81 т.е. 33,1% целосно се согласуваат со овој факт. Добиените резултати ни даваат за право **да ја одбиеме** нашата шеста

потхипотеза, која гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во работата користат само традиционални наставни методи и облици на работа*“.

10.7. ПОТХИПОТЕЗА 7

- Земајќи го предвид степенот на стручно усовршување и познавање на современите методи и техники, наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес.

ТАБЕЛА 10.7.1

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Редовно применувам современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес * Учесници	9	91.4%	9	8.6%	105	100.0%

Од вкупно 105 учесници (100 наставници + 5 директори), 9 не одговорија на ова прашање.

ТАБЕЛА 10.7.2

Редовно применувам современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес * Учесници Crosstabulation					
		Учесници		Total	
		Наставници	Директори		
Редовно применувам современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес	Целосно се согласувам	Број	21	1	22
		% Ред	95.5%	4.5%	100.0%
		% Колона	23.1%	20.0%	22.9%
		% Вкупно	21.9%	1.0%	22.9%
	Делумно се согласувам	Број	40	1	41
		% Ред	97.6%	2.4%	100.0%
		% Колона	44.0%	20.0%	42.7%
		% Вкупно	41.7%	1.0%	42.7%
	Се согласувам	Број	25	3	28
		% Ред	89.3%	10.7%	100.0%
		% Колона	27.5%	60.0%	29.2%
		% Вкупно	26.0%	3.1%	29.2%
	Делумно не се согласувам	Број	4	0	4
		% Ред	100.0%	0.0%	100.0%
		% Колона	4.4%	0.0%	4.2%
		% Вкупно	4.2%	0.0%	4.2%

	Воопшто не се согласувам	Број	1	0	1
		% Ред	100.0%	0.0%	100.0%
		% Колона	1.1%	0.0%	1.0%
		% Вкупно	1.0%	0.0%	1.0%
Total		Број	91	5	96
		% Ред	94.8%	5.2%	100.0%
		% Колона	100.0%	100.0%	100.0%
		% Вкупно	94.8%	5.2%	100.0%

91 од вкупно 105 учесници потврдија дека редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес и тоа 41 од нив „делумно се согласуваат“, 28 од нив „се согласуваат“ и 22 „целосно се согласуваат“.

Овој податок ни дава за право **да ја прифатиме** нашата седма потхипотеза, која гласи: „***Земајќи го предвид степенот на стручно усовршување и познавање на современите методи и техники, наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес***“.

10.8. ПОТХИПОТЕЗА 8

- Се претпоставува дека наставниците во доволна мера ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата.

ТАБЕЛА 10.8.1

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.) * Учесници	250	94.3%	15	5.7%	265	100.0%

Од вкупно 265 учесници (160 ученици, 100 наставници и 5 директори), 15 од нив не одговорија на ова прашање.

ТАБЕЛА 10.8.2

Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.) * Учесници Crosstabulation						
		Учесници			Total	
		Наставниц и	Ученици	Директор и		
Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.)	Да	Број	69	122	4	195
		% Ред	35.4%	62.6%	2.1%	100.0%
		% Колона	79.3%	77.2%	80.0%	78.0%

		% Вкупно	27.6%	48.8%	1.6%	78.0%
	Ne	Број	18	36	1	55
		% Ред	32.7%	65.5%	1.8%	100.0%
		% Колона	20.7%	22.8%	20.0%	22.0%
		% Вкупно	7.2%	14.4%	0.4%	22.0%
Total		Број	87	158	5	250
		% Ред	34.8%	63.2%	2.0%	100.0%
		% Колона	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
		% Вкупно	34.8%	63.2%	2.0%	100.0%

78,0% учесници кои учествуваа во истражувањето потврдија дека „наставниците добро ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата, како што се word, power point, exel и сл. Додека 22 % дадоа негативен одговор.

Земајќи ги предвид податоците од погорната табела, нашата осма потхипотеза **се потврдува**, а таа гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во доволна мера ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата*“.

One-Sample Statistics				
	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.)	250	1.2200	.41508	.02625

Minimum: 1 Да

Maximum: 2 – Не

Mean: Средна вредност

ТАБЕЛА 10.8.3

One-Sample Test						
Test Value = 0						
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper

Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.)	46.473	249	.000	1.22000	1.1683	1.2717
---	--------	-----	------	---------	--------	--------

Ослонувајќи се на ONE-SAMPLE TEST и податокот од $sig2 .000$ и средната вредност $1,22$ што е приближно еднакво **1 (ДА)** нашата потхипотеза, која гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во доволна мера ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата*“ **се потврдува.**

10.9. ПОТХИПОТЕЗА 9

- Се претпоставува дека учениците знаат да работат на компјутер и ги задоволуваат потребите на плановите и програмите.

ТАБЕЛА 10.9.1

Case Processing Summary						
	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Учениците ја познаваат работата на компјутер и програмите (word, exel, power point итн.) * Учесници	246	94.6%	14	5.4%	260	100.0%

14 учесници од вкупно 260 не одговорија на ова прашање.

ТАБЕЛА 10.9.2

Учениците ја познаваат работата на компјутер и програмите (word, exel, power point итн.) * Учесници Crosstabulation					
		Учесници		Total	
		Наставници	Учесници		
Учениците ја познаваат работата на компјутер и програмите (word, exel, power point итн.)	Da	Број	49	129	178
		% Ред	27.5%	72.5%	100.0%
		% Колона	56.3%	81.1%	72.4%
		% Вкупно	19.9%	52.4%	72.4%
	Ne	Број	38	30	68
	% Ред	55.9%	44.1%	100.0%	

		% Колона	43.7%	18.9%	27.6%
		% Вкупно	15.4%	12.2%	27.6%
Total		Број	87	159	246
		% Ред	35.4%	64.6%	100.0%
		% Колона	100.0%	100.0%	100.0%
		% Вкупно	35.4%	64.6%	100.0%

Дури 178 од вкупно 260 се согласуваат дека учениците ја познаваат работата на компјутер и програмите, како што се word, exel, power point и др. А 27,6 % или 68 од нив го отфрлија ова тврдење.

Ослонувајќи се на добиените резултати, нашата последната потхипотеза **се потврдува**, а таа гласи: „***Се претпоставува дека учениците знаат да работат на комјутер и ги задоволуваат потребите на плановите и програмите***“.

- I. Нашата прва потхипотеза гласи: „***Се претпоставува дека наставниците кои стручно се усовршуваат, мошне често го применуваат стекнатото знаење од семинарите во воспитно-образовниот процес***“. Добиените резултати во табелата **10.1.1. i 10.1.2** ни даваат за право да ја **потврдиме** оваа потхипотеза.
- II. Нашата втора потхипотеза гласи: „***Се претпоставува дека наставниците доволно се подготвуваат за наставно-образовниот процес***“. Добиените резултати во табелата **10.2.1, 10.2.2, 10.2.3 i 10.2.4** ни зборуваат дека нашата потхипотеза можеме да ја **потврдиме**, т.е. дека наставниците во доволна мера се подготвуваат за наставно-образовниот процес.
- III. Нашата трета потхипотеза гласи: „***Се претпоставува дека постои заинтересираност на наставниците за нивно стручно усовршување***“. Добиените резултати во табелата **10.3.1 i 10.3.2** ни даваат за право да ја **потврдиме** оваа потхипотеза.
- IV. Врз основа на податоците во табелата **10.4.1 i 10.4.2**, четвртата потхипотеза **не може да се прифати**, таа гласи: „***Се претпоставува дека наставниците недоволно ги запознаваат учениците со современата технологија***“.

- V. Податоците во нашата табела **10.5.1 i 10.5.2** ја **потврдуваат** нашата петта потхипотеза, која гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во наставата во доволна мера користат наставни средства и современа технологија*“.
- VI. Добиените резултати во табелата **10.6.1 i 10.6.2** ни даваат за право да ја **одбиеме** нашата шеста потхипотеза, која гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во работата користат само традиционални наставни методи и облици на работа*“.
- VII. Нашата седма потхипотеза, која гласи: „*Земајќи го предвид степенот на стручно усовршување и познавање на современите методи и техники, наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на наставно-образовниот процес*“, врз основа на податоците во табелата **10.7.1 i 10.7.2** ни даваат за право да ја **прифатиме** нашата потхипотеза.
- VIII. Земајќи ги предвид податоците од табелата **10.8.1 i 10.8.2** нашата осма потхипотеза можеме да ја **потврдиме**, а таа гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во доволна мера ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата*“..... Ослонувајќи се на податоците во табелата **10.8.3** и ONE-SAMPLE TEST и податокот од $sig2 .000$ и средната вредност $1,22$, што е приближно еднакво **1 (ДА)** нашата потхипотеза, која гласи: „*Се претпоставува дека наставниците во доволна мера ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата*“ се **потврдува**.
- IX. Ослонувајќи се на добиените резултати во табелата **10.9.1 i 10.9.2**, можеме да ја **потврдиме** нашата последна хипотеза, а таа гласи: „*Се претпоставува дека учениците знаат да работат на компјутер и ги задоволуваат потребите на плановите и програмите*“.

Како што веќе споменавме дека нашата генерална хипотеза ќе ја докажуваат нашите потхипотези, според добиените резултати, од вкупно 9 потхипотези, 7 се потврдија, а 2 се одбија. Можеме да заклучиме и да ја **потврдиме** нашата генерална хипотеза, која гласи: *Се претпоставува дека успехот на наставникот во реализацијата на наставниот план и програма зависи од квалитетно образование и перманентно усовршување на наставникот, примена на знаењата, како и од имплементација на современите методи, техники и пристапи во воспитно-образовниот процес.*

ЗАКЛУЧОК

Она што во трудот го изнесовме во врска со образованието и стручното усовршување на наставниците, можеме да заклучиме дека на училиштата и на современата настава им се потребни образовани, компетентни и стручно оспособени наставници, кои ќе можат на најдобар начин своите знаења и искуства да им ги пренесат на своите ученици. Образованието на наставниците е мошне битно за целокупниот процес на образование, бидејќи наставникот претставува еден од најзначајните фактори во образованието. Наставникот треба да биде вклучен во креирање на наставните планови и програми и треба да биде вклучен сè до секојдневното стручно усовршување. Мотивацијата е уште еден од условите што влијае врз квалитетот на учење, настава и врз наставниот процес. Битно е да се напомене дека комуникацијата помеѓу наставникот и учениците зазема значајно место во работата на наставникот во воспитно-образовниот процес. Исто така, во време на многу предизвици, мотивацијата на учениците зазема значајно место, како во следење на наставата, така и во учењето. Врз основа на ова се поставува прашањето за компетенциите на наставниците, т.е. дали самиот наставник е доволно стручен за предизвиците што ги бара ова професија и дали наставникот е мотивиран да работи.

Покрај она што досега го изнесовме, на современото образование и воспитување му е потребна и толеранција, соработка, солодарност и сл. Во светот, па и во самото Косово, мултикултуралноста е сè поголема, па оттука и предизвиците во образованието се сè поголеми и посложени. Затоа на надлежните, и на оние што на кој било начин учествуваат во процесот на образование и модернизирање на училиштата, им се наметнува нова задача, бидејќи училиштата во 21 век инсистираат на нови знаења, ставови и способности кои отвораат можности за создавање на неопходни вештини за ефикасно функционирање на учениците во животот и работата.

Какви ќе бидат исходите и квалитетите на образование на учениците, зависи од многу фактори и може да се каже дека во голема мера зависи од наставниците, кои се сметаат за еден од најважните фактори. Наставникот со самото соочување со работата во наставата, за да може без тешкотии да ги завршува задачите што ги добива во образовната установа, треба да добие адекватно образование на факултет. Постојаното стручно усовршување, а и програмите што се презентираат на семинарите, им помагаат на наставниците во изградување на вештините и

способностите за непречена реализација на воспитно-образовниот процес. За да добие лиценца, наставникот треба стручно да се усовршува и да создаде доволен број часови на обука за повторно продолжување. Компетенциите што ќе ги усвои и ќе ги поседува наставникот, во голема мера му помагаат во постигнувањето на подобри резултати со учениците. Ако наставникот постојано стручно се усовршува, само тогаш може да биде компетентен.

Рамката на новиот Курикулум на Косова (Новиот наставен план) е насочена кон учениците и ни дава јасни упатства коишто им се неопходни на наставниците за да можат тие на најдобар начин да ја користат методологијата насочена кон учениците. При планирање на наставата, наставникот треба да обрне внимание на принципите на новиот Курикулум на Косово. Иновациите и промените во образовниот систем од наставникот бараат секојдневно и без одложување стручно усовршување за да може наставникот да се вклучи со успех во наставниот процес и со што помалку тешкотии. Новите компетенции што ќе ги стекне наставникот ако ги користи во работата со учениците ќе му овозможат постигнување на подобри резултати за учење, од кои корист ќе имаат учениците, наставниците, училиштата и општеството во целина.

Со истражувањето добивме податоци коишто ги запишавме во табели и ги претставивме со графикони. Со истражувањето опфативме 10 училишта, а учествува 5 директори на училишта, 100 наставници (учители) и 160 ученици од шесто до деветто одделение. Изборот беше случаен, па сметаме дека добиените резултати се адекватен претставник на сите оние што ги претставува овој примерок.

Наставниците кои редовно стручно се усовршуваат, често го применуваат стекнатото знаење од семинарите во воспитно-образовниот процес. Исто така, истражувањето потврдува дека наставниците во доволна мера се подготвуваат за наставниот процес. Заклучуваме дека постои заинтересираност на наставниците за стручно усовршување. Иако претпоставивме дека наставниците недоволно ги запознаваат учениците со современата технологија, дојдовме до податоци од страна на анкетираниите кои го тврдат спротивното. Добиените податоци ни потврдуваат дека наставниците во доволна мера ги користат наставните средства и современата технологија. При планирање претпоставивме дека наставниците ги користат традиционалните наставни методи и облици на работа, но резултатите ни укажуваат дека врз основа на степенот на стручно усовршување ги познаваат современите методи и техники на работа, како и современата технологија и адекватно ги применуваат во реализација на наставно-образовниот процес. Секојдневните промени во сите сфери на животот, па и во образованието, од наставниците и од учениците бараат да се приспособуваат на потребите и предизвиците на

современото училиште, а со истражувањето добивме уште еден податок дека наставниците во доволна мера ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата. Што се однесува до познавањето на работата на компјутер, податоците ни потврдуваат дека учениците ја знаат работата на компјутер и програмите, кои се предвидени со планот и програмата за нивна успешна работа.

Препораки

- Сите наставници да се опфатат со програмите за стручно усовршување (семинари) со различни содржини и содржините да се усогласат со иновациите што се случуваат.
- Од учениците да се бара низ наставните активности да ги стекнуваат знаењата, а не да го примаат готовото знаење од наставникот.
- Успехот во училиштето би бил подобар кога наставниците континуирано, покрај редовната настава, би реализирале и дополнителна и додатна настава, како и воннаставни активности.
- Наставниците треба да се подготвуваат за сите типови на часови за да им овозможат на учениците да стекнат поголемо ниво на знаења, а со самото тоа часовите би ги направиле посодржајни и поинтересни.
- Наставниците во доволна мера да им дадат слобода на учениците да се вклучат и да бидат активни учесници а не пасивни слушатели кои го усвојуваат знаењето што го слушаат и наученото го репродуцираат.
- За благосостојбата на сите учесници во воспитно-образовниот процес, на учениците да им се даде можност да ги планираат воннаставните активности на училиштето и да учествуваат во нивната реализација.
- Наставниците треба во поголема мера да ги запознаваат учениците со содржините на наставниот план и програмата, а со тоа учениците ќе имаат јасна слика за тоа кои наставни теми и наставни единици ќе ги обработуваат.
- Што повеќе и на различни начини да се мотивираат наставниците, како и учениците за да го дадат својот максимум во работата на училиштето.
- При своето образование и секојдневно стручно усовршување, наставникот да добие компетенции што се неопходни за професијата што ја врши и да стане наставник кој ќе

одговори на предизвиците на денешното време, бидејќи училиштата во XXI век бараат нови знаења, ставови и способности за поефикасно функционирање.

- Да се подобри соработката помеѓу наставниците и родителите и со тоа да се даде придонес во воспитно-образовниот процес.
- Да се овозможат подеднакви услови за работа на наставниците во сите училишта и на сите наставни јазици, и за училиштата во град и за училиштата во село.

LITERATURA

- Bezinović, P., Marušić, I., Dedić, Z. R., Opažanje i unapređivanje školske nastave, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2012.
- Brajša, P., Pedagoška komunikologija, Školske novine, Zagreb, 1993.
- Bižkov, G., Kraevski, V., Metodologija i metodi na pedagoškičkite izsledvania, „Sv. Kliment Ohridski“, Sofija – Moskva, 1999.
- Buchberger, F., Searching for a missing link – towards a science of/for teaching profession, paper presented at conference Teacher education in Europe – Current tendencies and prospects in comparative perspective, New Orleans, 2000.
- Domović, V., Gehrman, S., Potratz, K.M., Petrović, A., Europsko obrazovanje, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
- Eko, U., Come fare una tesi di laurea, (Kako se piše diplomski rad), Beograd, 2000.
- Galevska, A. N., Metodologija na pedagoškite istraživanja, Skopije, 2003.
- Gavora, P., Teacher's questions. Scientia Pedagogica Experimentalis. XXVII,2, 1990.
- Gojkov, G., Didaktika i posmoderna, „Tuli“, Vršac, 2006.
- Gojkov, G. i Stojanović, A., Didaktičke kompetencije i evropski kvalifikacioni okvir, Srpska akademija obrazovanja, Beograd, 2015.
- Grandić, R., Prilozi porodičnoj pedagogiji, Novi Sad, 2007.
- Grijak, S. Đ., Soleša, D., Bogosavljević, R., Kompetencije vaspitača i učitelja za društvo znanja, Eduka, Beograd, 2010.
- Hirsch, Jr., E. D. The schools we need and why we don't have them. New York: Doubleday. 1996.
- Hyseni, H., Inter/ Multi/ kulturalno obrazovanje, Priština, 2014.
- Igrić, Lj., Osnove edukacijskog uključivanja, Školska knjiga, Zagreb, 2015.
- Implementacija inovacija u obrazovanju- izazovi i dileme, Učiteljski fakultet, Beograd, 2015.
- Jošić, M., Smiljana, Razvoj čitalačke kompetencije krozposredovanu vršnjačku interakciju i individualnu aktivnost, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Beograd, 2017.
- Jul, J., Jensen, H., Kompetencija u pedagoškim odnosima, Od poslušnosti do odgovornosti, Eduka, Beograd, 2014.
- Kamenov, E., Predškolska pedagogija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1990.

- Katalog akreditovanih programa za stručno usavršavanje nastavnika i obrazovnih koordinatora, Kosovski centar za obrazovanje, Priština, 2011.
- Kosanović, D., Pedagoško obrazovanje i usavršavanje, Priština, 1989.
- Krupska, N. K., O vaspitanju i nastavi, Znanje, Beograd, 1949.
- Krulj, S. R., Kačapor, S., Kulić, R., Pedagogija, Svet knjige, Beograd, 2003.
- Krulj, R., Stojanović, S., Drašković, K. J., Uvod u metodologiju pedagoških istraživanja sa statistikom, Učiteljski fakultet, Vranje, 2007.
- Kuka, M., Pedagogija, Beograd, 2010.
- Kulić, R., Despotović, M., Uvod u Andragogiju, Beograd, 2004.
- Kurejšepi, E., Temeljna znanja iz historije obrazovanja i nacionalne pedagogije, Adi-print, Prizren, 2011.
- Lončarević, D., Pejić, P., Profiliranje učiteljskih kompetencija, 2009.
- Luteršek, N. i Backović, A., Pedagoško – psihološki aspekti nastave, “Obod” Cetinje, Podgorica, 2014.
- Mandić, D. P., Inovacije u nastavi i njihov pedagoški smisao, Sarajevo, 1987.
- Marinković, S., Profesionalni razvoj nastavnika i učeničko postignuće, Učiteljski fakultet, Užice, 2010.
- Matthews, B., Ross, L., Metodologija i Hulumtimit, Pearson Longman, 2010.
- Meklaren, P., Život u školama, Eduka, Beograd, 2014.
- Milat, J., Osnove metodologije istraživanja, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Mitkowska, J. S., Metodologija na pedagoško istraživanje sa statistika, Univerzitet „Goce Delčev“, Štip, 2013.
- Mužić, V., Metodologija pedagoških istraživanja, Sarajevo, 1986.
- Nedeljković, M., Društvo u promenama i obrazovanje, Eduka, Beograd, 2010.
- Obrazovanje za održivi razvoj, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2011.
- Podrška u sprovođenju opštesektorskog pristupa u obrazovanju na Kosovu, Katalog akreditovanih programa za stručno usavršavanje nastavnika i obrazovnih koordinatora, Priština, 2011.
- Požar, H. F., Kompetencije nastavnika u savremenom školstvu, Subotica, 2016.
- Pravilnik o stručnom obrazovanju i usavršavanju, Zagreb, 2014.
- Predavanja profesora edukativnog fakulteta u Prištini
- Priručnik za škole, Profesionalni razvoj na nivou škole, Podgorica, 2008.

- Prodanović, L.J., Proverite kako vaspitavate u školi, Eduka, Beograd, 2013.
- Rađenović, A., Smiljanić, M., Priručnik za razredne starešine, Eduka, Beograd, 2013.
- Rasel, B., O obrazovanju i vaspitanju, Beograd, 2015.
- Reformski obrazovni krugovi, Vodič za unapređenje rada nastavnika i škola, Beograd, april 2005.
- Sahlberg, P., Lekcije iz Finske, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
- Savičević, M. D., Čovjek i doživotno obrazovanje, Republički zavod za unapređivanje školstva, Titograd, 1983.
- Stručno usavršavanje i profesionalni razvoj, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2010.
- Sučević, V., Cvjetičanin, S., Sakač, M., Obrazovanje nastavnika i učitelja u Europskom konceptu kvalitete obrazovanja zasnovanom na kompetencijama, Pedagoški fakultet, Sombor, 2011.
- Šamić, M., Kako nastaje naučno djelo, Svjetlost, Sarajevo, 2003.
- Temeljna nastavna umijeća.
- Trnavac, N., Đorđević, J., Pedagogija, Naučna KMD, Beograd, 2013.
- Trnavac, D. N., Školska pedagogija, Knjiga I, Naučna knjiga- komerc, Beograd, 2005.
- Trnavac, D. N., Školska pedagogija, Knjiga II, Naučna knjiga- komerc, Beograd, 2005.
- Učitelj u balkanskim kulturama, Učiteljski fakultet, Vranje, 2011.
- Verčić, T. A., Ćorić, S. D., Vokić, P. N., Priručnik za metodologiju istraživačkog rada, M.E.P.d.o.o. Zagreb, 2010.
- Vidović, V. V., Velkovski, Z., Nastavnička profesija za XXI vek, Centar za obrazovne politike, Beograd, 2013.
- Vilotijević, N., Porodična pedagogija, Učiteljski fakultet, Užice.
- Vlahović, B., Živković, V. N., Nastavnik- izazovi profesionalizacije, Eduka, Beograd, 2005.
- Vlahović, M. B., Obrazovanje u društvu umrežene culture, Srpska akademija obrazovanja, Beograd, 2012.
- Vlahović, M. B., Putevi inovacija u obrazovanju, Eduka, Beograd, 2001.
- Vujević, M., uvođenje u znanstveni rad u području društvenih znanosti, Školska knjiga, Zagreb, 2006.
- Zaninović, M., Opća povijest pedagogije, Školska knjiga, Zagreb, 1988.

- Zekić, B. P., Rukljač, i., Urek, S., Planiranje, organizacija i provedba modularno organizovanog stručnog usavršavanja učitelja razredne nastave, grada Zagreba i Zagrebačke Županije, Agencija za odgoj i obrazovanje, Zagreb, 2013.
- Zukorlić, S. M., Razvijanje socijalnekompetencije učenika u školi, Učiteljski fakultet, Beograd, 2017.
- www.masht.gov.net
- http://www.ssb.hr/libraries/0000/1964/Utvr%91ivanje_potreba_i_profesionalni_razvoj_kadrova.pdf
- www.sanu.ac.rs/Odbor-obrazovanje/Prilozi/PesikanEtAl.pdf
- <http://masht.rks.gov.net/statistikat>
- <http://masht.rks.gov.net/legislacioni>
- <http://masht.rks.gov.net/udhezimet-administrative>

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА РАКОВОДИТЕЛИТЕ ВО ВОСПИТНО-ОБРАЗОВНИОТ ПРОЦЕС

Почитувани раководители на воспитно-образовниот процес!

Ние се занимаваме со истражувањето „*образование и стручно усовршување на наставниците во наставата на босански јазик*“. Вие, како раководител на воспитно-образовниот процес, сте опфатени со овој процес. Потребно е на секое прашање да дадете одговор. Ве молиме да не го ставате ниту Вашето име ниту Вашиот потпис!

Ви благодариме за соработката!

ОПШТИ ПОДАТОЦИ

I. Пол: а) Машки б) Женски

II. Години на работен стаж:

а) 0 – 15 години б) 16 – 30 години в) 31 – 40 години

III. Стручна подготовка: а) Виша б) Факултет в) Мастер

Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците се подготвуваат за реализација на воспитно-образовниот процес

Реден број		Степени на проценка				
		<i>Целосно се согласувам</i>	<i>Делумно се согласувам</i>	<i>Се согласувам</i>	<i>Делумно не се согласувам</i>	<i>Воопшто не се согласувам</i>
1.1.	Наставниците навреме го доставуваат годишниот план за работа					
1.2.	Наставниците редовно ги доставуваат двомесечните наставни планови					
1.3.	Наставниците ги мотивираат учениците да ја преземат одговорноста за подготовка на наставните планови од изборните предмети					

1.4.	Наставниците редовно се подготвуваат за сите видови на часови низ наставните подготовки					
1.5.	Во текот на прегледот на годишните и двомесечните планови на наставниците, тие планираат да ги запознаат учениците со планот и со програмата					
1.6.	Наставниците, покрај редовната настава, планираат и други видови настава (дополнителна, додатна и часови на воннаставни активности)					

1. Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците стручно се усовршуваат

Реден број	Стручно усовршување на наставниците	Степени на проценка				
		<i>Целосно се согласувам</i>	<i>Делумно се согласувам</i>	<i>Се согласувам</i>	<i>Делумно не се согласувам</i>	<i>Воопшто не се согласувам</i>
2.1.	Земајќи ги предвид годините на работен стаж, наставниците годишно завршуваат најмалку еден семинар					
2.2.	Наставниците навреме обезбедуваат доволен број кредити (часови на семинари) за лиценца					
2.3.	Поголем број наставници ги завршиле семинарите, како што се новите методи и техники на работа, употреба на современата технологија,					

	критичко мислење, нов курикулум, ученикот во центар и сл.					
2.4.	За време на посетата на часот видно се забележува дека наставниците го применуваат стекнатото знаење од семинарите					
2.5.	Наставниците се заинтересирани за посетување на семинари					
2.6.	Наставниците при планирање на часовите во своите подготовки ги наведуваат техниките и методите на работа					

2. Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците користат современи наставни средства и помагала при реализација на воспитно-образовниот процес.

Реден број	Оспособеност на наставниците во користење на современата технологија, техники, методи и постапки во реализација на наставата	Степени на проценка				
		<i>Целосно се согласувам</i>	<i>Делумно се согласувам</i>	<i>Се согласувам</i>	<i>Делумно не се согласувам</i>	<i>Воопшто не се согласувам</i>
3.1.	Наставниците поседуваат доволно занење за примена на современата технологија					

3.2.	Наставниците во доволна мера ги познаваат современите техники, методи и постапки во реализација на воспитно-образовниот процес					
3.3.	Техниките и методите на работа, кои наставниците ги применуваат на часот, ги запознале низ стручното усовршување (семинари)					
3.4.	Наставниците редовно применуваат современа технологија и наставни средства при реализација на воспитно-образовниот процес					
3.5.	Наставниците ги запознаваат учениците со современата технологија					

Ви благодариме за соработката!

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА НАСТАВНИЦИ

Почитувани наставници!

Ние се занимаваме со истражувањето „*образование и стручно усовршување на наставниците во наставата на босански јазик*“. Вашето училиште е опфатено со ова истражување. Потребно е на секое прашање да дадете одговор. Ве молиме да не го ставате ниту Вашето име ниту Вашиот потпис!

ПОШТИ ПОДАТОЦИ

- I. Пол:** а) Машки в) Женски
- II. Години на работен стаж:**
а) 0 – 15 години б) 16 – 30 години в) 31 – 40 години
- III. Стручна подготовка:** а) Виша б) Факултет в) Мастер
- IV. Струка (предавам предмети од):**
- а) природни групи
  - б) општествени групи
  - в) вештини
  - г) учител во одделенска настава

1. Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците се подготвуваат за реализација на воспитно-образовниот процес.

а. Навреме го доставувам годишниот план за работа на наставникот.

- а) ДА б) НЕ в) Со задоцнување

б. Редовно ги доставувам наставните планови за секој месец.

- а) ДА б) НЕ в) Со задоцнување

в. Ги мотивирам учениците да преземат одговорност за подготовка на наставните планови за изборните предмети

- а) ДА б) НЕ в) Понекогаш

г. Редовно се подготвувам за наставниот час, преку наставни подготовки.

- а) За сите типови
б) Само за часовите на обработка
в) Само за одредени типови
г) Не се подготвувам за час

д. На почетокот на школската година редовно ги запознаваме учениците со планот и програмата.

- а) ДА б) НЕ

ѓ. Покрај редовната настава, ги реализирам и другите видови часови (дополнителна, додатна и часови на воншколски активности)

- а) ДА   б) НЕ

2. Со оваа група на прашања сакаме да дознаеме колку наставниците стручно се усовршуваат:

а. Колку семинари сте завршиле во последните 5 години?

- а) 0 – 5   б) 6 – 10   в) 10 и повеќе

б. Колку семинари сте завршиле откако сте стапиле во работен однос?

- а) 0 – 10   б) 11 – 20   в) 30 и повеќе

в. Завршените семинари биле во врска со:

- а) Нови методи на работа
б) Нови техники на работа
в) Употреба на современата технологија
г) Критичко мислење
д) Ученикот во центар
ѓ) Нов курикулум

- Можете да заокружите повеќе од еден одговор

г. Колку често го применувате стекнатото знаење од семинарите?

- а) Многу често   б) Често   в) Ретко   г) Многу ретко   д) Никогаш

д. Како поединец секогаш работам на стручно усовршување

- а) Целосно се согласувам
б) Делумно се согласувам
в) Се согласувам
г) Делумно не се согласувам
д) Воопшто не се согласувам

ѓ. Наведете ги техниките и методите на работа при реализација на Вашиот план и програма.

- _____ - _____

- _____ - _____
- _____ - _____
- _____ - _____

3. Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за оспособеноста на наставниците во користење на современите техники и методи во текот на реализацијата на воспитно-образовниот процес. (во колоните понудените одговори одговорете ги со знакот X)

Реден број	Оспособеност на наставниците во користење на современите техники, методи и постапки во реализација на наставата	Степени на проценка				
		<i>Целосн о се согласу вам</i>	<i>Делумн о се согласу вам</i>	<i>Се согласува м</i>	<i>Делумно не се согласув ам</i>	<i>Воопшто не се согласува м</i>
3.1.	Поседувам доволно знаење и вештини за современата технологија					
3.2.	Ги познавам современите техники, методи и постапки при реализација на воспитно-образовниот процес					
3.3.	Техниките и методите за работа ги запознав низ стручното усовршување (семинари)					
3.4.	Редовно ги применувам современата технологија и наставните средства при реализација на наставно-образовниот процес					
3.5.	Барам од учениците што повеќе да ја користат современата технологија за изработка на домашните задачи					

4. Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците ги користат современите наставни средства и помагала при реализацијата на воспитно-образовниот процес.

4.1. Училиштето е опремено со современа технологија.

а) ДА   б) НЕ

Ако е опремено, наведете што поседува училиштето.

4.2. Училиштето во доволна мера е покриено со интернет-мрежа.

а) ДА   б) НЕ

4.3. Во реализација на наставата користам современа технологија.

а) ДА   б) НЕ

4.4. Добро ја познавам работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel итн.).

а) ДА   б) НЕ

4.5. Применувам современи наставни средства и помагала во реализација на наставата.

а) ДА   б) НЕ

4.6. Учениците ја знаат работата на компјутер и неговите програми (word, exel, power point итн.)

а) ДА   б) НЕ

Ви благодариме за соработката!

АНКЕТЕН ПРАШАЛНИК ЗА УЧЕНИЦИ

Почитувани ученици!

Ние се занимаваме со истражувањето „*образование и стручно усовршување на наставниците во наставата на босански јазик*“. Вашето училиште е опфатено со ова истражување. Потребно е на секое прашање да дадете одговор. Ве молиме да не го ставате ниту вашето име ниту вашиот потпис!

Благодариме за соработката!

ОПШТИ ПОДАТОЦИ

I. Пол: а) Машки б) Женски

II. Одделение: а) VI б) VII в) VIII г) IX

III. Успех: а) одличен, б) многу добар, в) добар, г) доволен, д) недоволен

1. Со ова прашање сакаме да го дознаеме Вашето мислење за тоа во која мера наставниците се подготвуваат за реализација на воспитно-образовниот процес. (во колоните со понудени одговори одговорете со знакот X)

Реден број		Степени на проценка				
		<i>Целосно се согласувам</i>	<i>Делумно се согласувам</i>	<i>Се согласувам</i>	<i>Делумно не се согласувам</i>	<i>Воопшто не се согласувам</i>
1.1.	На почетокот на школската година наставниците редовно нè запознаваат со наставниот план и програма					
1.2.	Наставниците во доволна мера ни ги пренесуваат информациите во врска со наставните единици					

1.3.	Учествуваме во подготовката на наставниот план и програма за изборната настава					
1.4.	Покрај задолжителните предмети, имаме додатна и дополнителна настава					
1.5.	Наставниците нè вклучуваат во воннаставни активности					

2. Во подолу дадената табела, вашите одговори означете ги со X

Реден број	Стручно усовршување на наставниците	Степени на проценка				
		<i>Целосно се согласувам</i>	<i>Делумно се согласувам</i>	<i>Се согласувам</i>	<i>Делумно не се согласувам</i>	<i>Воопшто не се согласувам</i>
2.1.	Наставниците ги реализираат наставните часови на различни начини					
2.2.	За време на часот, наставниците им даваат слобода на учениците активно да учествуваат во работата					
2.3.	Наставниците редовно ги собираат доказите за реализација на наставниот час					
2.4.	Наставниците ни дозволуваат за време на часот слободно да ги изнесеме своите мислења на одредена тема					

3. Реализација на воспитно-образовниот процес (заокружете еден од понудените можности)

3.1. Училиштето е опремено со современа технологија. (лап-топ, проектор, паметна табла и сл.)

а) ДА   б) НЕ

3.2. Училиштето во доволна мера е покриено со интернет-мрежа.

а) ДА   б) НЕ

3.3. Во реализација на наставата, наставниците користат современа технологија (лаптоп, проектор, паметни табли и сл.)

а) ДА   б) НЕ

3.4. Наставниците добро ја познаваат работата на компјутер и програмите за реализација на наставата (word, power point, exel, итн.).

а) ДА   б) НЕ

3.5. Ја познавам работата на компјутер и програмите за изработка на домашните задачи, како што се word, exel, power point и др.

а) ДА   б) НЕ

Благодарам за соработката!